

Opus reticulatum

HISTORIA NOVA 20

Editor

Peter Podolan

STIMUL

Bratislava 2022

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Komenského
v Bratislave

KATEDRA
SLOVENSKÝCH DEJÍN

Opus reticulatum

HISTORIA NOVA 20

recenzenti

Dr. h. c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.

PhDr. Peter Zelenák, CSc.

editor

doc. PhDr. Peter Podolan, PhD.

autori

Dominika Kleinová

Adam Mesiarkin

Andrej Ondrejka

Peter Podolan

Peter Vanek

Tomáš Vlčko

Jozef Weiss

úvodná fotografia

Pamäť Památníku, © Peter Podolan

© STIMUL, editori a autori textov. Dielo je vydané pod medzinárodnou licenciou Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 (vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora diela; len nekomerčné použitie diela; nie je možné vytvárať odvođeniny diela bez predchádzajúceho súhlasu autora). Viac informácií o licencií a použití diela:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

vydavateľstvo

STIMUL, Poradenské a vydavateľské centrum FIF UK, Bratislava, 2022

<http://fphil.uniba.sk/stimul>

https://fphil.uniba.sk/historia_nova

ISBN 978-80-8127-368-1

HISTORIA · NOVA

• • • dejiny prístupné všetkým • • •

zodpovedný redaktor

doc. PhDr. Peter Podolan, PhD.

redakčná rada

prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc.

prof. PhDr. Roman Holec, DrSc.

prof. Martin Homza, Dr.

prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc.

doc. PhDr. Peter Podolan, PhD.

doc. Mgr. Martin Vašš, PhD.

PhDr. Eva Benková, PhD.

Mgr. Stanislava Kuzmová, MA, PhD.

adresa redakcie

Katedra slovenských dejín

Filozofická fakulta Univerzity Komenského

Gondova ul. 2

811 02 Bratislava 1

Slovenská republika

peter.podolan@uniba.sk

https://fphil.uniba.sk/historia_nova

obsah

<i>o zbytočnosti zbytočných informácií (Stanisław LEM)</i>	6
štúdie	
Andrej ONDREJKA <i>Pojem miles v kontexte formovania rytierskej kultúry v stredovekom Uhorsku</i>	8
Peter PODOLAN <i>Ján Kollár a Zuzana Kokešová</i>	22
Dominika KLEINOVÁ <i>Fenomén prostitúcie v medzivojnových Košiciach</i>	43
Peter VANEK <i>Definícia ekonomického cyklu a vybraných základných makroekonomických pojmov „včera a dnes“ – aplikácia na hospodársky vývoj medzivojnového Československa</i>	71
oral history	
Jozef WEISS – Tomáš VLČKO <i>Spomienky Jozefa Weissa</i>	83
recenzie	
Adam MESIARKIN <i>CURTA, Florin. Slavs in the Making. History, Linguistics, and Archaeology in Eastern Europe (ca. 500 — ca. 700). Abingdon on Thames: Routledge, 2020, 366 s.</i>	99
o autoroch	112

o zbytočnosti zbytočných informácií

Tlamsa se posadil k barelu, papírovou pásku přiložil ke stovce svých očí a jal se číst informace, které vytěžil démon z nepřetržitého atomového tance a skotačení; [...]

...četl, jak halabardýři motáky motají, dověděl se, že dcera krále Petricia z Labondii se zove Gaudencie, i to, co měl Frederik II., jeden z králů bledých tváří, k obědu, než Gvendolinům vypověděl válku, a kolik elektronů by měl atom termionilia, kdyby podobný prvek existoval, a jaké jsou rozměry kloaky cvrčilky šedé, drobného ptáčka, kterého tamanští Mantangové zpodobují na svých obětních nádobách, a o trojí chuti oceánského slizu na Duktě polypegadické, a o květině dibidibi, která malfundikánským lovcům zmaluje záda na modro, když ji probudí za úsvitu, a jak vypočíst velikost vnitřního úhlu pravidelného dvacetistěnu zvaného ikosaedr, a jak se jmenoval zlatník krále Gufiuna, který vyvraždil Buvanty, a kolik filatelistických časopisů bude vycházet v Marinautice roku sedmdesát tisíc, a kde najít mrtvolu Cybricie Růžonohé, kterou jistý Malkonetent v opilosti přibil hřeby k loži, a jak se rozezná raroh od krvostřeba, a rovněž to, kdo má ve vesmíru nejmenší zapřádky, a proč duhové blechy nesosají mech, a jaká jsou pravidla hry na tintidlo, a kolik semínek potočnice obsahovala hromádka na albagiánské silnici, na níž uklouzl Abrokian Filminides osm kilometrů před Údolím úpěnlivých vzdechu – a Tlamsovy oči se začaly zalévat slzami a dostal vztek, protože konečně mu došlo, že všechny tyto sice naprosto správné a věrohodné informace jsou vlastně zbytečné a jemu nejsou k ničemu. [...]

Dověděl se o pijáckých písních Kvadanosalů a velikosti pantoflí se šřapcem na kontinentě Gondvana – a také to, kolik chlupů mívá turan rychlospádný obvykle na čele, a jak je široká lebka nulofilního heptala, a jak zní zaklínání hotmahonských kouzelníků, když volají Velikého latuma ku pomoci, a o inauguračním pokřiku vévody Kundráta, a šesti způsobech vaření krupičné kaše, a o osvědčeném jedu na strýce s kozí bradkou, a o tom, jak úspěšně polechtat osoby s hroší kůží, a četl jména všech obyvatel Načeradce nad Cidlinou, která začínají na M, a výsledky průzkumu, jak chutná pivo vylepšené výtažkem z hřibů. [...]

...byl nucen číst o tom, jak by Rudyard Kipling začal Druhou knihu džunglí, kdyby ho soužil střevní katar, a jakými myšlenkami se obírají obstarožní velrybové, kteří nenalezli družku, a jak se namlouvají masařky, a kterak vyspravit starý kožený měšec, a proč se říká šmatla bubly a ne bubla šmatly, a proč křečka chytají křeče, a kolik modřin lze naráz utřít. A potom přišel rozsáhlý výpočet rozdílných vlastností trel a morel, ježto první jsou lysé a druhé zas mají vlásy, dověděl se všechny rýmy na slovo „ošlejš“, jakož i to, jaké urážky vmetl papež Ulm z Pendory do tváře vzdoropapeži Kulmovi, a také jak se ladí hřeben na stejnou notu. Tlamsa se kroutil a vrtěl, zoufale se snažil vyprostit z papírových pout, záhy však zmalátněl: sice nějaké pásky přetřhl a přerval, ale měl tuze moc očí, takže se dalším informacím nemohl vyhnout, pročež několika očima zachytil údaje o povinnostech

domovníka v Indočíně, a také se dočetl, že Tapuáni z Fluktuánie si stále stěžují na nadměrnou žízeň, načež zavřel oči a zůstal ležet bez hnutí. Démon ho však nekonečnou lavinou informací nepřestal zavalovat. Tak strašně byl potrestán pirát Tlamsa za svou nezřízenou touhu po všelikých poznacích.

Stanisław Lem, *Kyberida*, 1978

štúdie

Pojem *miles* v kontexte formovania rytierskej kultúry v stredovekom Uhorsku

Andrej Ondrejka

Aby sme porozumeli rytierskej kultúre v stredoveku, je potrebné priblížiť si počiatky rytierstva. Rytieri, tí vznešení, cnostní a odvážni muži, ospevovaní mnohými umelcami stredovekého sveta, nevznikli zo dňa na deň. Vývoj rytierstva bol veľmi dlhý a zložitý.

V tejto štúdií sa budem venovať počiatkom rytierstva v stredovekom Uhorskom kráľovstve. Pokúsim sa zaradiť rytierov do sociálnych vrstiev, ktoré tvorili spoločnosť stredovekého Uhorska v európskom kontexte. Budem sa opierať najmä o pramene, ktoré sa priamo týkajú stredovekého Uhorska.¹ Porovnam a kritike podrobím práce zahraničných,² ale aj slovenských historikov.³

Práve v slovenskej historiografii je badateľný trend, že za rytierov boli paušálne označovaní všetci ozbrojení jazdci na koňoch od 11. storočia. V texte sa budem snažiť vysvetliť základný vývoj rytierstva. Na tomto základe následne porovnam, ako (niektorí) slovenskí historici narábajú s pojmom rytier (rytieri) vo svojich prácach. Považujem za dôležité venovať sa počiatkom rytierstva v Uhorsku v kontexte porovnania pojmov, ktoré rytierov od začiatku 11. storočia označovali. Výsledkom porovnania by malo byť zaradenie rytierov do konkrétnych uhorských spoločenských skupín.

---

¹ MARSINA, Richard. (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava: Academiae Scientiarum Slovacae: Obzor, 1971, 504 s. (ďalej **CDSI I**); PRAŽÁK, Richard. *Legendy a kroniky koruny uherské*. Praha: Vyšehrad, 1988, 392 s.; SEGEŠ, Vladimír. (ed.). *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/2 (1000 – 1387)*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2011, 288 s.; *Viedenská maľovaná kronika*. Ed. et trans. Július SOPKO a Tünde LENGYELOVÁ. Bratislava: Perfekt, 2016, 287 s.; SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum I*. Budapestini: Academia Litteraria Hungarica, 1937, 553 s. (ďalej **SRH I**); *Gesta Hungarorum*. Ed. et trans. László VESZPRÉMY a Frank SCHAER. Budapest: Central European University Press, 1999, 235 s.

² Najmä FLORI, Jean. Rytíři a rytířství ve středověku. Praha: Vyšehrad, 2008, 253 s.; LE GOFF, Jacques (ed.). *Kultura středověké Evropy*. Praha: Vyšehrad, 2005, 704 s.; LE GOFF, Jacques (ed.). *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2014, 936 s.; LUSCOMBE, David – REILY-SMITH, Jonathan (ed.) *The New Cambridge Medieval History: Vol. IV. c. 1024 – c. 1198*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 974 s.; REUTER, Timothy (ed.) *The New Cambridge Medieval History: Vol. III. c. 900 – c. 1024*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 908 s.

³ RAPANT, Daniel. Drobné štúdie k slovenskému stredoveku. V. Milites, cives, civiles. In *Slovenská archivistika*, 1976, roč 11, č. 1, s. 89-109; RUTTKAY, Alexander. *Umenie kované v zbraniach*. Bratislava: Pallas, 1978, 156 s.; SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo: Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava: Ministerstvo obrany SR vo vydavateľskej a informačnej agentúre MO SR, 2004, 263 s.; ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava: VEDA, 2013, 568 s.; ZUPKA, Dušan. *Rituály a symbolická komunikácia v stredovekej strednej Európe*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2011, 194 s. Práce ďalších historikov budú v texte spomenuté neskôr.

V texte sa pokúsím odpovedať na základnú otázku: do akých spoločenských vrstiev možno rytierov zaradiť? Patrili rytieri medzi najvyššie spoločenské vrstvy? Alebo to boli skôr členovia tých nižších sociálnych vrstiev, ktorých postavenie v spoločnosti sa v mnohých ohľadoch nelíšilo od postavenia roľníkov či iných poddaných?

Pojem *miles*

V prvom rade je potrebné vysvetliť pojem *miles* (pl. *militēs*). Nemôžeme hovoriť o *militēs* v Uhorsku, ak si nedefinujeme, čo tento pojem označoval v západnej Európe, odkiaľ sa šíril smerom do strednej Európy.⁴ Koho teda označoval tento pojem? V oblastiach dnešného Francúzska, okolo roku 1000, to boli muži všetkých spoločenských vrstiev vrátane kniežat, grófov a dokonca kráľov. Podľa Jeana Floriho z tejto skutočnosti musíme vyvodiť, že pojem dosiahol novú oblúbenosť medzi šľachtou, ktorá ho dovtedy veľmi neprijímala.⁵ Nešlo len o mužov z najvyšších spoločenských vrstiev, hoci militarizácia spoločnosti pozdvihla hodnotu pojmu aj medzi vyššie spoločenské vrstvy. Význam pojmu je náročné špecifikovať, rovnako ako pojem *militia*, ktorý sa často prekladá ako rytierstvo. Avšak z obsahu, ktorý získalo označenie *militia* na konci rímskej éry,⁶ si zachovalo v 10. a 11. storočí význam odvodený od verejnej služby, vyjadrujúci najmä vojenskú službu. Práve s týmto významom sa spája aj akt odovzdania meča kráľom, alebo kniežatám, keď získavajú (preberajú) moc.⁷

Militēs v spoločnosti

Pojem *miles* sa teda v priebehu 11. storočia ujal a jeho význam narástol. Neprestal však označovať vojakov, bojovníkov, bez ohľadu na to či boli súčasťou lénneho systému,⁸ či

⁴ Pre obmedzený rozsah tejto štúdie nie je priestor venovať sa problematike konceptov strednej Európy. Keďže sa budeme zameriavať na časť Uhorska, ktorú dnes tvorí Slovenská republika, pre geografické vymedzenie tohto priestoru budeme používať označenie stredná Európa. Viac k problematike vymedzenia strednej Európy, stredovýchodnej Európy a pod. pozri napr. CURTA, Florin. *Eastern Europe in the Middle Ages (500 – 1300)*. Boston: Brill, 2019, 1426 s.

⁵ Stredovekí kronikári vo svojich dielach spomínajú najmä osoby z vyšších spoločenských vrstiev; ak sa pojem *miles* (*militēs*) objavuje častejšie, vyplýva z toho, že sa vzťahoval aj na mužov z vyšších spoločenských vrstiev. FLORI, ref. 2, s. 58.

⁶ Pojem *militia* označoval nie len armádu, alebo vojenskú službu, ale aj všetky verejné úrady v službách štátu. Predchádzala tomu barbarizácia rímskej armády a militarizácia spoločnosti, keď boli verejné úrady obsadzované mužmi, ktorí zastávali aj funkcie v rámci armády. Viac pozri *Tamže*, s. 18.

⁷ Meč bol znamením ozbrojenej služby, symbolom práva viesť vojnu, súdiť a trestať. V uhorských dejinách tomu zodpovedá akt opásania mečom Štefana (budúceho prvého kráľa Uhorska Štefana I.) pri rieke Hron pred dôležitou bitkou Hontom a Poznanom; bližšie k tomu pozri *Viedenská malovaná kronika*, ref. 1, s. 186; ZUPKA, ref. 3, s. 49–51. V neskoršom období sa akt opásania (pasovania) stane základným predpokladom na to, aby sa z bojovníka stal rytier.

⁸ Toto platí najmä pre oblasti západnej Európy, keďže v Uhorsku nebol lénny systém rozvinutý takým spôsobom, ako napríklad v dnešnom Francúzsku, alebo na Britských ostrovoch po roku 1066. K lénnemu systému pozri LE GOFF, *Encyklopedie*, ref. 2, s. 475-483, 563-574; REUTER, ref. 2, s. 39-41.

boli slobodní, majetní a pod. Dôležité konštatovanie vyjadril J. Flori, ktorý napísal, že súčasný obsah slova sugeruje skôr nízky pôvod rytierskeho prostredia.⁹ V súvislosti s tým, a to považujem za kľúčové, tvrdil, že sa nesmieme nechať zmiast' francúzskym pojmom *rytieri*.¹⁰ A skutočne existuje veľké riziko, že mu hneď od počiatku, odkedy sa v našom jazyku objavilo, prisúdime význam v zmysle čestných hodnôt, ktorý ale získal neskôr, až keď sa pojem stal šľachtickým titulom.¹¹ Sám Flori vidí najpočetnejšie zastúpenie *milites* medzi mužmi závislými na svojich pánoch.¹² Na jednej strane mohlo ísť o mladších synov šľachticov, ktorí hľadali uplatnenie a obživu u iných šľachticov na ich hradoch.¹³ Tu tvorili ozbrojenú družinu pod vedením svojho pána. Prostredníctvom takýchto družín si hradní páni zabezpečovali istú autonómiu, autoritu a nadvládu nad obyvateľstvom žijúcim v podhradí alebo v širšom okolí hradu. Na druhej strane to boli zbohatnutí roľníci, ktorých zlákala vidina spoločenského vzostupu, ktorý bol možný predovšetkým prostredníctvom vojenskej služby šľachticom.¹⁴

V priebehu 11. a 12. storočia sa navýšil počet šľachticov, a to v počte, ktorý sa nedá vysvetliť jednoduchým demografickým prírastkom. Väčšina historikov dospela v tomto bode k záveru, že muži pôvodne z nešľachtického prostredia, predovšetkým zo slobodných statkov (alody),¹⁵ dokázali preniknúť do nižších šľachtických vrstiev vďaka svojej ozbrojenej (vojenskej) službe, a že takto mohli pokračovať vo svojom spoločenskom vzostupe. Decentralizácia moci spolu s oslabením kráľovskej a následne aj kniežacej moci, dala priestor spoločenskej premene, dávne rozdelenie na slobodných a neslobodných nahradila nová cezúra, viac spoločenská než právna. Oddelila tých, ktorí, či už boli poddaní alebo nie, znášali vydieranie (nadradenosť) od pozemkovej či vojenskej vrchnosti (šľachty), a naopak tých, ktorí naopak zo situácie ťažili a ešte ju umocňovali silou zbraní, rytierov. Jedenáste storočie teda zaznamenáva výrazný vzostup rytierstva. Avšak, väčšina týchto *milites* (pred koncom 12. storočia) zostala na úrovni druhoradej šľachty, teda výrazne nižšie než stála šľachta, ktorá im bola vzorom. Ešte viac to platilo v oblastiach za Rýnom, kde sa rozkvet rytierstva uskutočňoval po vzore Francúzska a s meškaním.¹⁶

⁹ FLORI, ref. 2, s. 58.

¹⁰ Veta vo francúzskom origináli znie: „*Il ne faut pas se laisser abuser par le terme français : chevalier.*“ FLORI, Jean. *Chevaliers et chevalerie au Moyen Age*. Paris: Hachette Littératures, 1998. s. 67. Pre lepší význam v slovenčine by bolo vhodné použiť namiesto „*le terme français : chevalier*“ čo teda v preklade znamená: francúzskym termínom: rytieri, „slovenskú“ verziu v znení: slovenským termínom: rytieri.

¹¹ FLORI, ref. 2, s. 58.

¹² *Tamže*, s. 60.

¹³ Okolo roku 1000 sa presadzujú princípy endogamie a primogenitúry, takže rodový majetok dedí najstarší syn. Mladší si musia hľadať uplatnenie inde.

¹⁴ Množstvo príkladov takýchto prípadov ponúka FLORI, ref. 2, s. 61-64.

¹⁵ Pozri napr. LE GOFF, *Encyklopedie*, ref. 2, s. 475-483.

¹⁶ FLORI, ref. 2, s. 65.

Tým sa dostávam do nemecky hovoriacich krajín, bližšie k Uhorsku. V oblastiach dnešného Nemecka¹⁷ existovala skupina *militēs* nazývaná *ministeriales*. Postavenie ministeriálov sa v mnohých aspektoch podobalo postaveniu šľachty, avšak na začiatku 11. storočia bola väčšina príslušníkov tejto skupiny neslobodná.¹⁸ Boli to služobníci tesne spätí s ich páni a tento právny stav mal ešte viac posilniť ich lojalitu a vernosť. Ich služby, ktoré mali v prvom rade vojenský a administratívny charakter, využívali kniežatá, biskupi, dokonca samotní cisári. Odmenou za ich službu boli majetkové donácie. Práve vojenská služba ich posúvala v spoločenskej hierarchii smerom nahor. No nešlo o spoločenský vzostup ako vo francúzskych oblastiach, keďže tu si kniežatá udržali moc a autoritu. Nevznikli tu akési „stredné“ vrstvy šľachty, do ktorých by sa *militēs* ľahšie začlenili. Vzťah *militēs* a ich pánov treba vnímať cez vojenskú spolupatričnosť, ktorá sa utužovala nielen na bojisku, ale aj počas hodovania v kniežacích sídlach, kde *militēs* stolovali po boku svojich pánov.

Zatiaľ čo vo Francúzsku sa verejné funkcie dostávali do rúk autonómnych pánov, v Ríši verejné funkcie pridelovali kniežatá im verným a podriadeným mužom. Vo Francúzsku bolo výsledkom stupňovité členenie šľachty v akejsi kaskádovitej hierarchii, kde rytierstvo nachádzame na všetkých úrovniach,¹⁹ bežní rytieri, slobodní alebo slúžiaci, však tvorili jej nižšiu úroveň.²⁰ Naopak v Ríši ministeriáli neslobodného pôvodu slúžili kráľom a kniežatám priamo, bez prostredníkov, a mali v rukách výkonné právomoci. Ich administratívne a vojenské funkcie im poskytovali moc, ale nerobili ich slobodnými. V 11. storočí boli nemeckí rytieri predovšetkým ozbrojení služobníci, podriadení dvoru, a ich úroveň do značnej miery závisela od úrovne pána, ktorému slúžili.²¹ V priebehu 11. storočia mohli ministeriáli vlastniť dedičné majetky, hoci boli v služobnom postavení. To im postupne umožnilo súperiť s urodzenou šľachtou. Bol to začiatok vývoja, ktorý v konečnom dôsledku spojil najmocnejších ministeriálov so šľachtou. Koniec 12. storočia predstavoval dobu, kedy v Ríši rytierstvo, nízkeho, často neslobodného pôvodu, začalo vo vojenskej službe získavať spoločenský status, v ktorom sa spojili rôzne zložky: na jednej strane stará, slobodná šľachta, na druhej strane neslobodní ministeriáli.²² Na tento proces mali nepochybne vplyv trendy

¹⁷ Myslia sa tým územia patriace k Svätej ríši rímskej (ďalej používam termín Ríša); detailnejšie členenie pozri v LE GOFF, *Encyklopedie*, ref. 2, s. 631-640.

¹⁸ Pozri napr. ARNOLD, Benjamin. *German Knighthood, 1050 – 1300*. Oxford, 1985, s. 16.

¹⁹ Ako bolo spomenuté vyššie, pojem *miles* si postupne osvojovali aj príslušníci najvyšších spoločenských vrstiev; hlavným dôvodom bolo, aby sa zvýraznila vojenská služba, ktorú boli (napríklad kniežatá) povinní poskytovať svojim pánom (kráľovi), hoci na oveľa vyššej úrovni; vazalský vzťah mal v decentralizovanom a rozdrobenom Francúzsku 11. storočia rovnakú formálnu podobu medzi kráľom a kniežaťom, ako medzi pánom malého grófstva a pánom hradu.

²⁰ FLORI, ref. 2, s. 66.

²¹ *Tamže*, s. 66.

²² *Tamže*, s. 67.

z francúzskych oblastí. Kultúrny vplyv viedol nemecké kniežatá k prijatiu rytierskej kultúry.²³ Taktiež sem prenikali vplyvy v oblasti spoločenského vývoja, feudalizmus.²⁴ Je na mieste predpokladať, že rovnaké vplyvy prenikali aj ďalej na východ, do Uhorska.

Stále sa nedá jednoznačne a paušálne označiť, ku ktorej spoločenskej vrstve, respektíve k akému stavu rytierstvo patrilo. Nedá sa ani povedať, že by rytierstvo tvorilo samostatný stav. Súhlasím so J. Florim, ktorý tvrdí, že šlo o bojovníkov, tvoriacich akýsi *ordo militium* (trieda bojovníkov, rytierov), odlišujúcich sa od roľníkov, mníchov a úradníkov používaním zbraní.²⁵ *Ordo militium* netvorili len nízko postavení muži v závislom vzťahu na svojich pánoch. Podľa Floriho by v takom prípade, ak by tvorili homogénnu podtriedu, neprenikli v priebehu jedného, dvoch storočí ako celok z neurodzeného (poddanského) stavu medzi šľachtu. Francúzsky historik D. Barthelémy tvrdí, že pojem *miles* od počiatku neoznačoval len nižšie vrstvy, ale aj príslušníkov najvyšších spoločenských vrstiev. Rozšírenie používania pojmu *miles* v dokumentoch od 11. storočia obhajuje tvrdením, že pojem *miles* nahradil dovtedy veľmi často používaný pojem *vassus* (vazal). S týmto tvrdením súhlasí aj Flori, ktorý dodáva, že nie je možné poprieť, že v 11. storočí sú slovom *miles* označované vysokopostavené osoby, kniežatá, grófi.²⁶ Zároveň tvrdí, že je rovnako nesporné, že existovali *militēs*, ktorí neboli ani osoby vysoko postavené, ani vazali obdarovaní lénom, ale ľudia v závislom postavení a úzko spätí so svojím pánom.²⁷ Rytierstvo teda nemôžeme označiť ako uniformnú spoločenskú vrstvu. Môžeme hovoriť o mužoch, ktorých spájalo vojenské „povolanie“. Práve toto spájalo veľmožov, ktorí plnili veliace a rozhodujúce funkcie,²⁸ a *militēs*, slobodných alebo ministeriálov, ktorých najväčšou nádejou na bohatstvo a spoločenský vzostup bol výkon vojenského povolania. Najvhodnejšie teda bude pokladať tento *ordo militium* za heterogénnu celok bojovníkov, kde vodcovia a velitelia boli šľachtici, alebo ľudia držiaci moc, a ich výkonnými „úradníkmi“ mohli byť vazali, spoľahlivé závislé osoby všetkých úrovní v rámci lénneho systému, ale tiež profesionálni bojovníci, ktorých hodnota

²³ V priebehu 12. storočia sa vo francúzskych oblastiach začínajú naplno prejavovať prvky rytierskej kultúry; rytierske ideály, hrdinské činy, ochrana bezbranných a dvorská láska, opisované v *chansons de geste*, ktorým sa rytieri chceli priblížiť, v ktorých sa identifikovali.

²⁴ K pojmu feudalizmus pozri napr. LE GOFF, *Encyklopedie*, ref. 2, s. 156-171; REUTER, ref. 2, s. 39-41.

²⁵ FLORI, ref. 2, s. 67. Na konci tejto strany je zaujímavá zmienka o mužovi (polovica 11. storočia) zo Chartres (dnešné Francúzsko), ktorý sa označuje ako „narodený v meste Chartres, bohatý svojim majetkom, povolaním *miles*, mladý vekom, urodzeného pôvodu a dobrých mravov“. Zaujímavé je, že tento muž zvlášť poznamenal, že je bohatý a urodzený, z čoho vyplýva, že tieto vlastnosti sa v danom období automaticky nevzťahujú na osoby, ktoré sa označujú aj ako *miles*.

²⁶ FLORI, ref. 2, s. 68-69.

²⁷ *Tamže*, s. 69.

²⁸ Nezabúdajme, že títo veľmoži často boli rovnako označovaní pojmom *miles*, avšak v jednotnom čísle a s adjektívami (napr. *nobilis*, *strenuus*, atď.), ktoré malo vyjadrovať ich spoločenskú nadradenosť nad „obyčajnými“ *militēs*.

je len v ich povolani, či už sú to slobodní, ozbrojení sluhovia, alebo ministeriáli a to v rozsahu, ktorý je veľmi ťažké určiť a zhodnotiť, keďže v textoch sa málo hovorí o nízko postavených a naopak mnoho o mocných.²⁹

Milites v Uhorsku

Ani v Uhorsku nemožno jednoznačne definovať nositeľov pojmu *milites*. Niekoľko informácií o nich máme zachovaných v písomných prameňoch. V donácii kráľa Bela III. (†1196) z roku 1193 je zmienka o „[...] *Vrazlo et Stoyza frater eiusdem, iobagiones castris de Trenchin, milites strenui* [...]“.³⁰ Pomenovanie *milites* je tu uvedené spolu s adjektívom *strenui* ktoré môžeme preložiť ako „odvážny“. V spojení s *milites* sa zvyčajne používalo na odlíšenie nositeľa pomenovania *miles*, aby sa zdôraznila jeho príslušnosť k vyššej spoločenskej vrstve.³¹ Ďalšie podobné záznamy máme od kronikára z konca 13. storočia, Šimona z Kézy.³² Prvý znie: „[...] *Post haec venit Hunt et Pazman, duo fratres carnales, milites cordati orti de Svevia* [...]“.³³ Opäť je tu pojem *milites* v spojení s adjektívom. Druhý sa vzťahuje k rytierovi z Durínska:³⁴ „[...] *Post istos Altman intrat de Fridbiur miles corridatus ex patria Turingorum* [...]“.³⁵ Ako posledného spomenieme „[...] *Comes Narad, vir nobilis, nacione Theotonicus, ex militali progenie oriundus* [...]“.³⁶ Vo všetkých spomenutých prípadoch sa k pojmu *miles* pridalo aj adjektívum, ktoré malo vyzdvihnúť spoločenský status nositeľa.

Môžeme všetkých spomenutých mužov naozaj označiť za rytierov? Pristavme sa pri zápisoch od Šimona z Kézy. Práve tieto treba vnímať s odstupom. Autor svoju kroniku písal v druhej polovici 13. storočia. V tomto období bolo rytierstvo na úplne inej úrovni, ako v 11. storočí, do ktorého patria *milites* zo spomenutých zápisov. Ako správne varoval J. Flori,³⁷ nesmieme rytierom zo začiatku 11. storočia pripisovať vlastnosti prislúchajúce až rytierom konca 12., respektíve začiatku 13. storočia. Kam teda môžeme zaradiť *milites* z 11. a 12. storočia, a na koho sa tento pojem v Uhorsku vzťahuje?

²⁹ FLORI, ref. 2, s. 69.

³⁰ CDS I, č. 102, s. 95.

³¹ Podobný význam pozri v poznámke 25.

³² Viac pozri napr. PRAŽÁK, ref. 1, s. 304-339.

³³ „[...] *Ďalší prichodzí boli Hont s Poznanom, dvaja nevlastní bratia, odvážni rytieri pôvodom zo Švábska* [...]“ *Gesta Hungarorum*, ref. 1, č. 78, s. 162. V tejto súvislosti nás zaujíma formát pomenovania, nie teórie pôvodu konkrétnych rytierov.

³⁴ Durínsko, stredné Nemecko, dnes tvorí jednu zo spolkových krajín Nemecka.

³⁵ „[...] *Po nich Altman, odvážny rytier z Durínska, prišiel z Friedburgu* [...]“ *Gesta Hungarorum*, ref. 1, č. 84, s. 164.

³⁶ „[...] *Špán Narad, vznešený muž, pôvodom Nemec, pochádzajúci z rytierskeho rodu* [...]“ NAGY, Emericus (ed.). *Codex diplomaticus patrius Hungariae VIII*. Budapest: 1891, č. 9, s. 1194. Pozri aj MAREK, Miloš. *Slovník stredo- a novovekej latinčiny na Slovensku*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2020, s. 774.

³⁷ Porovnaj s. 12.

V prvom rade je potrebné si uvedomiť, že v Uhorsku nemal spoločenský systém rovnakú podobu ako v západnej Európe.³⁸ Uhorský kráľ bol od začiatku 11. storočia, teda od čias panovania prvého uhorského kráľa Štefana I. († 1038), zďaleka najväčším vlastníkom pôdy v kráľovstve. Uhorsko bolo centralizovaným štátom, kde všetka moc vychádzala od kráľa. Nedošlo tu k takej decentralizácii ako v západnej Európe.³⁹

Vybrané spoločenské skupiny v Uhorsku

Cieľom príspevku nie je komplexne sa venovať spoločenskej štruktúre obyvateľstva v Uhorsku.⁴⁰ Rovnako ani územnosprávnemu členeniu a organizačnej štruktúre nižších správnych orgánov na území Uhorska (od začiatku 11. storočia).⁴¹ Pre nižšie správne orgány štátnej moci budem používať termín *komitát*.⁴² S tým súvisí aj pomenovanie najvyššieho predstaviteľa komitátu – *komes*,⁴³ ktorého do funkcie dosadzoval panovník. Ďalšími dôležitými pojmami sú *jobagióni*,⁴⁴ *servienti*,⁴⁵ *hradčania*⁴⁶ a pojmy od nich odvodené. Tieto pojmy nie sú vybrané náhodou. Všetky majú čosi spoločné s vojenskými funkciami. A čo je najdôležitejšie, nositelia týchto pojmov sa, viac či menej, prekrývajú s *milites*. Spomínané pojmy sa preto pokúsím navzájom porovnať na základe definícií a charakteristík, ktoré týmto pojmom prisúdili niektorí starší slovenskí medievalisti, napríklad D. Rapant, P. Ratkoš, R. Marsina, F. Uličný a V. Segeš.

Komes

Spočiatku boli pojmom *komes* v uhorskej latinčine označovaní členovia kráľovského sprievodu. Rovnako to bol titul, akým sa označovali členovia uhorskej šľachty, ktorí mali prístup na kráľovský dvor.⁴⁷ Neskôr sa tento pojem používal na označenie kráľom

³⁸ Bližšie pozri napríklad MARSINA, Richard (ed). *Dejiny Slovenska I (do roku 1526)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986, 534 s. Treba však brať do úvahy, že publikácia vznikla ešte v období bývalého režimu a autori tu museli používať terminológiu uznávanú komunistickou ideológiou. Ďalej pozri KUČERA, Matúš. *Slovenské dejiny I*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2008, 368 s.; ULIČNÝ, ref. 3.

³⁹ Pozri napríklad LE GOFF, *Kultura*, ref. 2, s. 92-99; FLORI, ref. 2, s. 42-55.

⁴⁰ Viac sa tejto problematike venuje ULIČNÝ, ref. 3; ďalej pozri aj MARSINA, ref. 38.

⁴¹ Vzniku komitátov a územnosprávnemu členeniu Uhorska v od začiatku 11. storočia sa venujú MARSINA, ref. 38; ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava: Obzor. 1984, 200 s.; ULIČNÝ, ref. 3.

⁴² Z lat. *comitatus*; slovakizovanú podobu, komitát, používa aj Marsina, pozri MARSINA, ref. 38, s. 201. Rovnako pojem *komitát* používa napr. SEGEŠ, ref. 1, s. 13. Ako synonymá sa používajú aj pojmy *hradské španstvo*, *župa*.

⁴³ Z lat. *comes*; viacvýznamový termín, slovakizovanú podobu, *komes*, používa (rovnako ako pojem *komitát*) Marsina, aj Segeš. Ako synonymá sa používajú aj pojmy *hradský špán* (*comes castris*), *župan*.

⁴⁴ Z lat. *iobagiones*, s tým súvisiace pojmy: *iobagiones castris* – hradní jobagióni; *iobagiones regis* – kráľovskí jobagióni, filii iobagionum – synovia jobagiónov, mladšia generácia jobagiónov.

⁴⁵ Z lat. *servientes*, s tým súvisiace pojmy: *servientes castris* – hradní servienti, *servientes regis* – kráľovskí servienti.

⁴⁶ Z lat. *castrenses*.

⁴⁷ MAREK, ref. 36, s. 238-239; ULIČNÝ, ref. 3, s. 395-398.

dosadeného správneho úradníka ako najvyššieho predstaviteľa komitátu. Sídlil na komitátom hrade, ktorý bol centrom komitátu. Vo svojich rukách držal najvyššie vojenské, administratívne a súdne funkcie v danom komitáte. Komesov môžeme teda označiť za kráľových najbližších mužov. Druhú najvyššiu funkciu v komitáte zastával *comes curialis*, podžupan (dvorský župan). F. Uličný chápe pod pojmom *comes curialis* „[...] Dvorského župana, vždy spojeného s určitým komitátom. Dvorský župan bol zástupcom župana v určitom komitáte alebo vojenským veliteľom a správcom iného, mladšieho hradu v tom istom komitáte a zástupcom župana v prilahlej časti komitátu okolo hradu [...]“.⁴⁸

Jobagióni

Zadefinovať spoločenskú skupinu *jobagiónov* je veľmi ťažké. Existuje množstvo výkladov a definícií, bez pridaných adjektív ich môžeme označiť ako príslušníkov slobodnej spoločenskej vrstvy.⁴⁹ Jobagiónov s adjektívom *regis*⁵⁰ (kráľovskí) môžeme podľa F. Uličného zaradiť medzi najvyšších príslušníkov šľachty v Uhorsku.⁵¹ Na nižšom stupni spoločenského rebríčka stáli jobagióni, ku ktorým sa viaže adjektívum *castris* (hradní). P. Ratkoš charakterizuje hradských jobagiónov ako ľudí, ktorí žili v dedinách okolo hradu alebo aj v inom komitáte, a ktorých k vlastnému hradu viazala vojenská služba. Pôvodne nemali vlastný feudálny (pozemkový) majetok, ale žili s poddanými sedliakmi (populmi) v spoločenstve obce. Od sedliakov sa odlišovali peňažnou dávkou 5 váziek (*pondus*), t. j. 25 denárov. Naturálne dávky boli povinné odvádzať iba cirkvi (desiatok). Hradskí jobagióni boli vlastne prechodnou vrstvou medzi poddanými a medzi vládnuou vrstvou.⁵² Podobne hradských jobagiónov charakterizuje aj R. Marsina. Rovnako tejto skupine obyvateľstva prisudzuje vojenské povinnosti, dokonca pripúšťa, že mohli zastávať aj nižšie veliteľské funkcie.⁵³ F. Uličný považuje za najvýstižnejší preklad *iobagiones castris* pojem *hradníci, castrenses*. A teda aj spoločenskú skupinu hradníkov stotožňuje s hradskými jobagiónmi. Svoje tvrdenia opiera o zápis v kronike Šimona z Kézy, pričom vychádza z edície z roku 1937.⁵⁴ Avšak kolektív maďarských autorov, ktorí vydali edíciu kroniky Šimona z Kézy v roku 1999,⁵⁵ jasne rozlišuje medzi hradníkmi a hradskými jobagiónmi. K ich názorom sa

⁴⁸ *Tamže*, s. 399.

⁴⁹ MAREK, ref. 36, s. 665.

⁵⁰ Prípadne aj *iobagiones sancti regis* – jobagióni svätého kráľa.

⁵¹ ULIČNÝ, ref. 3, s. 408.

⁵² MARSINA, ref. 38, s. 198. V citovanom texte je čiastočne prítomná marxistická terminológia, ale z textu jasne vyplýva, že autor hradských jobagiónov radí medzi nižšie spoločenské vrstvy.

⁵³ KLEIN, Bohuš – RUTTKAY, Alexander – MARSINA, Richard. *Vojenské dejiny Slovenska I. Stručný náčrt do roku 1526*. Bratislava: Ministerstvo obrany SR, 1993, s. 111.

⁵⁴ *SRH I*, ref. 1, s. 292, kap. 95.

⁵⁵ *Gesta Hungarorum*, ref. 1.

prikláňam aj v tejto štúdií. Hradníkov definujú ako služobníkov organizovaných do stotín a desatín, ktorí zásobovali hrad poľnohospodárskymi produktami.⁵⁶ Je pravda, že časť z nich mala aj vojenské povinnosti. Tie sa však týkali hlavne strážnej služby hradu, pod ktorý patrili. Hradských jobagiónov označujú ako vodcov hradníkov. Ďalej hradských jobagiónov označujú ako hradných bojovníkov, hornú vrstvu závislých bojovníkov slúžiacich komitátnym hradom.⁵⁷

Servienti

Ďalšiu spoločensky pomerne vysoko postavenú skupinu predstavovali *servienti*. Slovo označuje služobníkov, ktorí slúžili uhorským kráľom. Nešlo teda o služobníkov v dnešnom ponímaní, kedy nám toto označenie evokuje nižšie sociálne skupiny. Naopak, boli to príslušníci vyšších spoločenských vrstiev povinní službou, napríklad kráľovi (*servientes regis*). Podľa P. Ratkoša to boli slobodní vlastníci malých majetkov, ktoré im daroval kráľ, mnohí z nich mali slovenský pôvod, ale ich počet postupne upadal. Naopak, na južnom Slovensku začal stúpať počet maďarských, alebo pomadžarčených šľachticov, ktorí boli pôvodne hradnými vojakmi, alebo z cudziny pochádzajúcimi rytiermi.⁵⁸ Niektorí sa stali vlastníkmi pôdy už donáciami Štefana I. (*servientes sancti regis*) alebo ďalších kráľov, keď sa sobášmi i kúpou usilovali zvýšiť svoje vlastníctvo.⁵⁹ R. Marsina označuje postavenie servientov podobne ako P. Ratkoš. Dodáva však, že v prípade potreby boli povinní vojenskou službou.⁶⁰ Začiatkom 13. storočia sú ako *servienti* označované nižšie vrstvy uhorskej šľachty, zemanania.⁶¹ Šimon z Kézy ich vo svojej kronike označuje ako mužov v službách kráľa, prípadne iných kniežat v kráľovstve, ktorým bola darovaná pôda a neskôr boli povýšení do šľachtického stavu.⁶²

---

⁵⁶ *Tamže*, s. 176 + pozn. 2.

⁵⁷ *Tamže*, s. 182 + pozn. 1.

⁵⁸ Opäť treba mať na pamäti, že v danom období sa termín rytier vzťahoval na dobre vyzbrojených mužov bojujúcich na koni; nemôžeme im ešte prisudzovať vznešené vlastnosti typické pre rytierstvo z konca 12. storočia.

⁵⁹ MARSINA, ref. 38, s. 200.

⁶⁰ KLEIN – RUTTKAY – MARSINA, ref. 53, s. 111.

⁶¹ Viac pozri ULIČNÝ, ref. 3, s. 422.

⁶² Ako sme spomenuli vyššie, Šimon z Kézy písal svoje dielo na konci 13. storočia, pravdepodobne vychádzal z postavenia servientov v jeho dobe, po roku 1222, teda po vydaní zlatej buly Ondrejom II. (†1235). Pozri pozn. 57.

Miles a civis

Je potrebné spomenúť ešte jednu skupinu obyvateľstva, ktorú veľmi zaujímavo opisuje D. Rapant⁶³ a z čoho vychádza aj V. Segeš.⁶⁴ Ide o ľudí, ktorí boli označovaní ako *civis*.⁶⁵ D. Rapant tvrdí, že *civis* je jedným z najstarších názvov pre vykonávateľov vojenskej, rešpektíve strážnej služby na hrade. Zároveň používa aj pojem *miles*. Rozdiel vidí v tom, že kým prvé označenie je takmer jednoznačne viazané na strážcov a ochrancov hradu (*cives castris*), označenie *miles* sa vyskytuje skôr v okolí kráľovského dvora ako pomenovanie osobného strážcau člena osobnej kráľovskej stráže (*militia*), v tejto funkcii ho nájdeme aj v okolí a na dvoroch vyšších krajinských hodnostárov a veľmožov vôbec.⁶⁶ Vidíme tu pojem *miles* vzťahujúci sa na osoby, ktoré sú držiteľmi verejných funkcií. *Milites* mali pôsobiť ako družina, ozbrojený sprievod. Tu nachádzame podobnosť medzi nositeľmi pojmu *milites* v Uhorsku a nositeľmi rovnakého pojmu na západ od Uhorského kráľovstva. V oboch prípadoch vystupujú ako najbližší ozbrojení členovia sprievodu osoby s verejnou mocou.

Kam milites patrili?

Predstavu, aké spoločenské postavenie *milites* v Uhorsku zastávali, pomáhajú vytvoriť dobové pramene. Napríklad významové rozlíšenie výrazov *cives* a *milites* umožňuje zmienka zo zákonníka kráľa Štefana I. (†1038), v ktorom sa píše, že ak by niekto uvidel iného veriaceho, ako v nedeľu pracuje s volom, nech mu je vôl odobraný a daný hradníkom⁶⁷ na konzumáciu.⁶⁸ Avšak z ďalších ustanovení upravujúcich vzťahy medzi skupinami obyvateľstva v rámci komitátnych hradov sa dá usudzovať, že *milites* boli na vyššej úrovni ako *cives*. V iných ustanoveniach rovnakého zákonníka sa píše, že ak nejaký komes pod nejakou zámienkou vezme niečo svojim vojakom (*milites*), nech to vráti a okrem toho nech dá rovnako zo svojho.⁶⁹ V prípade, ak by niekto spomedzi vojakov (*milites*) pohrdal spravodlivo vyneseným rozsudkom komesa a odvolal sa u kráľa, snažiac sa očieniť komesa, nech zaplatí desať zlatých penzí⁷⁰ svojmu komesovi.⁷¹ Toto nariadenie zároveň potvrdzuje tvrdenie, že komes vykonával najvyššiu súdnu funkciu v rámci komitátu.

⁶³ RAPANT, ref. 3, s. 89-90.

⁶⁴ SEGEŠ, ref. 3, s. 42-43.

⁶⁵ Pojem môžeme preložiť ako *obyvateľ podhradia*. Pozri MAREK, ref. 36, s. 221.

⁶⁶ RAPANT, ref. 3, s. 90.

⁶⁷ V latinčine je tu použitý termín *cives*, ktorí patrili do skupiny hradníkov. Porovnaj SEGEŠ, ref. 1, s. 18, pozn. 2; RAPANT, ref. 3, s. 90.

⁶⁸ SEGEŠ, ref. 1, zák. I., č. 8, s. 18.

⁶⁹ *Tamže*, zák. II., č. 10, s. 23.

⁷⁰ Stredoveká menová jednotka v Uhorsku.

⁷¹ SEGEŠ, ref. 1, zák. II., č. 9, s. 23.

Medzi vyššie spoločenské vrstvy môžeme zaradiť aj tých *milites*, ktorých spomína kráľ Štefan I. (†1038) vo svojich ponaučeníach synovi Imrichovi. V štvrtej kapitole hovorí o ďalšej ozdobe vlády panovníka, čím mala byť sila, činorodosť, úslužnosť a „spolahlivosť kniežat, komesov a bojovníkov“. ⁷² R. Marsina používa vo svojom preklade danej pasáže ⁷³ nie slovo „bojovníkov“ ale „rytierov“. V. Segeš používa pojem „bojovníkov“ ⁷⁴ a D. Rapant tento pojem nepreložil, použil slovakizovaný tvar „*militov*“, vzápätí ich ale označuje ako „*vznešených príslušníkov skutočného rytierskeho stavu*“. ⁷⁵ Každý z nich preložil rovnaký pojem inak. Ani dnes sa s určitosťou nedá tento pojem preložiť jedným slovom. Za najlepšie považujem akúsi kombináciu všetkých poskytnutých tvarov: išlo o ozbrojených bojovníkov, patriacich k vyššej spoločenskej vrstve, ktorá svoju hodnotu odvodzovala od vojenskej služby poskytovanej kráľovi. Na druhej strane nemôžeme tvrdiť, že všetci *milites* patrili medzi špičku spoločnosti. *Milites* tvorili aj najlepšie vstrojenú zložku komitátnych oddielov, ktoré boli súčasťou kráľovského vojska. R. Marsina tvrdí, že župný (komitátny) oddiel sa spravidla skladal len z niekoľkých obrnených rytierov. ⁷⁶ Z uvedeného vyplýva, že v komitáte pôsobilo viacero mužov, ktorých môžeme označiť pojmom *milites*. Zároveň z toho vyplýva, že nemôžeme pojem *milites* stotožniť s pojmom komes, keďže ten bol v komitáte len jeden. *Milites* sa teda prekrývajú s hradnými jobagiónmi, ktorí mali vojenské funkcie v rámci komitátov. Prekrývajú sa aj so servientmi, ktorí podobne plnili vojenské povinnosti voči svojim pánom. Rovnako ako v západnej Európe nájdeme *milites* v rôznych spoločenských vrstvách, na rôznych úrovniach, ani v Uhorsku nemôžeme *milites* spájať len s jednou spoločenskou skupinou, s jednou spoločenskou vrstvou.

Záver

Pokúsil som sa čitateľovi priblížiť vývoj rytierstva a jeho prenikanie do strednej Európy. Mocenské usporiadanie francúzskych, nemeckých a stredoeurópskych oblastí predstavovalo rozličné prostredie pre vývoj rytierstva. Aj napriek početným rozdielom môžeme nájsť množstvo podobností. Rytierstvo nikde netvorilo uniformnú vrstvu, stav. *Milites* nájdeme medzi príslušníkmi rôznych spoločenských skupín. Vďaka vojenskej službe, ktorú poskytovali svojim pánom dokázali tí z nižších sociálnych skupín stúpať na spoločenskom rebríčku.

V Uhorsku a na západe kontinentu existovali rôzne skupiny obyvateľstva v rozličnom postavení voči nadradenej moci, preto je definovanie rytierov v Uhorsku v porovnaní so

⁷² Tamže, s. 27.

⁷³ Pozri napríklad MARSINA, Richard (ed.). *Legendy stredovekého Slovenska*. Budmerice: Rak, 1997, s. 26.

⁷⁴ SEGEŠ, ref. 1, s. 27.

⁷⁵ RAPANT, ref. 3, s. 93.

⁷⁶ KLEIN – RUTTKAY – MARSINA, ref. 53, s. 111.

západnou Európou náročnejšie. To, čo platí pre hradného pána vo francúzskom kráľovstve 11. storočia, neplatí pre komesa spravujúceho hrad v Uhorsku v rovnakom období, a pod. Navyše sa západná historiografia môže opierať o nepomerne väčšie množstvo prameňov ako slovenská historiografia.

Milites sa v uhorských prameňoch spomínajú medzi rozličnými spoločenskými vrstvami a skupinami. Toto zistenie potvrdilo predpoklad, že rytierstvo bolo od svojho vzniku rozmanité a istú formu spoločenskej jednoty získalo až na koncu svojej existencie. Označenie *miles* môžeme použiť pre najvyšších ozbrojených služobníkov uhorského panovníka rovnako, ako pre člena ozbrojenej družiny komesa. V prameňoch je často ťažké určiť, do akej spoločenskej skupiny rytiera zaradiť. Najčastejšie je to možné vďaka kontextu listiny alebo iného prameňa, v ktorom sa *miles* spomína. Ďalej je to možné vďaka adjektívam (odvážny, vznešený...), ktoré sa za pojem *miles* pridávali, aby sa tým odlišili práve muži z najvyšších spoločenských skupín od tých ostatných.

Na záver ešte raz zdôrazňujem, že je dôležité, aby sa v historiografii neprisudzovali rytierom z 11. a začiatku 12. storočia vznešené ideály, ktoré formovali rytierstvo až od druhej polovice 12. storočia. Dvorská láska, rytierske turnaje a hrdinské skutky jednotlivých rytierov sú fenomény ospevované stredovekými trubadúrmi a oslavované ich publikom až pod vplyvom udalostí, ktoré sa šírili opäť z francúzskych oblastí v polovici 12. storočia. Nasledovaním spomínaných ideí, stotožňovaním sa s hrdinami *chansones de geste* začína nová éra klasického rytierstva. To sú ďalšie fenomény hodné podrobného výskumu.

Výsledkom práce môže byť konštatovanie, že na počiatku príslušníci prevažne nižších spoločenských vrstiev prenikli do spoločnosti svojich pánov, svojich vzorov. Napokon si rytierstvo a idey s ním spojené privlastnili členovia najvyšších spoločenských vrstiev. Krátko nato sa už každý rytier považoval za šľachtica (hoci opačne to nie vždy platilo). Pôvodne z nezaradenej skupiny bojovníkov v sedle sa stali príslušníci aristokracie, ktorí pestovali rytierstvo ako symbol svojho postavenia a prestíže.

Pramene a literatúra

Pramene a edície prameňov

Haličsko-volyňská kronika: Neznáme rozprávanie o rodine kráľov a kniežat východo-strednej Európy v 13. storočí.

Ed. Martin HOMZA a Nora MALINOVSKÁ. Martin: Matica slovenská, 2019, prvé vydanie, 428 s.

MARSINA, Richard. (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava: Academiae Scientiarum Slovacae: Obzor, 1971, 504 s.

MARSINA, Richard (ed.). *Legendy stredovekého Slovenska*. Budmerice: Rak, 1997, 408 s.

NAGY, Emericus (ed.). *Codex diplomaticus patrius Hungariae VIII*. Budapest: 1891.

PRAŽÁK, Richard. *Legendy a kroniky koruny uherské*. Praha: Vyšehrad, 1988, 392 s.

SEGEŠ, Vladimír. (ed.). *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/2 (1000 – 1387)*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2011, 288 s.

- Viedenská malovaná kronika*. Ed. et trans. Július SOPKO a Tünde LENGYELOVÁ. Bratislava: Perfekt, 2016, 287 s.
- SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum I*. Budapestini: Academia Litteraria Hungarica, 1937, 553 s.
- Gesta Hungarorum*. Ed. et trans. László VESZPRÉMY a Frank SCHAER. Budapest: Central European University Press, 1999, 235 s.

Literatúra

- ARNOLD, Benjamin. *German Knighthood, 1050 – 1300*. Oxford, 1985, 308 s.
- CURTA, Florin. *Eastern Europe in the Middle Ages (500 – 1300)*. Boston: Brill, 2019, 1426 s.
- FLORI, Jean. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008, 253 s.
- FLORI, Jean. *Chevaliers et chevalerie au Moyen Age*. Paris: Hachette Littératures, 1998, 306 s.
- GERÁT, Ivan. *Svatí bojovníci v středověku: Úvahy o obrazových legendách sv. Juraja a sv. Ladislava na Slovensku*. Bratislava: VEDA, 2011, 183 s.
- HUNYADI, Zsolt. *The formation of the territorial structure of the Templars and Hospitallers in the medieval Kingdom of Hungary*. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Department of Medieval Studies, Central European University, 2010, 354 s.
- KLEIN, Bohuš – RUTTKAY, Alexander – MARSINA, Richard. *Vojenské dejiny Slovenska I. Stručný náčrt do roku 1526*. Bratislava: Ministerstvo obrany SR, 1993, 184 s.
- KUČERA, Matúš. *Slovenské dejiny I*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2008, 368 s.
- LE GOFF, Jacques (ed.). *Kultura středověké Evropy*. Praha: Vyšehrad, 2005, 704 s.
- LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, 320 s.
- LE GOFF, Jacques (ed.). *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2014, 936 s.
- LUSCOMBE, David – REILY-SMITH, Jonathan (ed.). *The New Cambridge Medieval History: Vol. IV. c. 1024 – c. 1198*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 974 s.
- MAREK, Miloš. *Slovník středověké a novověké latinčiny na Slovensku*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2020, 1320 s.
- MARSINA, Richard (ed.). *Dejiny Slovenska I (do roku 1526)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986, 534 s.
- RAPANT, Daniel. *Drobné štúdie k slovenskému stredoveku. V. Milites, cives, civiles*. In *Slovenská archivistika*, 1976, roč. 11, č. 1, s. 89-109.
- RAPP, Francis. *Svatá říše římská národa německého. Od Oty Velikého po Karla IV*. Praha: Paseka, 2007, 336 s.
- REUTER, Timothy (ed.). *The New Cambridge Medieval History: Vol. III. c. 900 – c. 1024*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 908 s.
- RUTTKAY, Alexander. *Umenie kované v zbraniach*. Bratislava: Pallas, 1978, 156 s.
- SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo: Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava: Ministerstvo obrany SR vo vydavateľskej a informačnej agentúre MO SR, 2004, 263 s.
- SOPKO, Július. *Kroniky stredovekého Slovenska: Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*. Budmerice: RAK, 1995, 384 s.
- ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava: VEDA, 2013, 568 s.
- ZUPKA, Dušan. *Rituály a symbolická komunikácia v stredovekej strednej Európe*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2011, 194 s.
- ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1984, 200 s.

The Term *miles* in the Context of the Formation of Knightly Culture in the Medieval Kingdom of Hungary

The presented study deals with the issue of chivalry in the medieval Kingdom of Hungary. It is focused mainly on the beginnings of the chivalry in the Kingdom of Hungary from the beginning of the 11th century onwards. Slovak historiography has so far rather omitted the issue of knights within the social classes that formed the Hungarian society in the early period of the Hungarian kingdom in the 11th and 12th centuries. Based on the position of knights in the Western European society from where the knighthood had spread into other parts of the continent, the paper examines the position of knights in the Kingdom of Hungary. The study addresses a topic of the inclusion of the knights in the Hungarian society; the research of their position and function in this society serves as a basic precondition for a more profound study of the knights and knightly culture in the medieval Kingdom of Hungary. This study aims to be a reflection point for further research into the chivalry in the Kingdom of Hungary.

Keywords: knights, chivalry, knightly culture, medieval Kingdom of Hungary, society of medieval Kingdom of Hungary

https://fphil.uniba.sk/historia_nova

[40 010 znakov / 1,11 AH]

ONDREJKA, Andrej. Pojem miles v kontexte formovania rytierskej kultúry v stredovekom Uhorsku. In *Opus reticulatum*. Historia nova 20. [online] Bratislava: Stimul, 2022, s. 8-21. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino20.pdf>

Ján Kollár a Zuzana Kokešová

Peter Podolan

Miestom najdlhšieho pôsobenia Jána Kollára sa stala bezpochyby Pešť (dnes organická súčasť Budapešti). S rodiacom sa metropolou v centre Uhorska súvisí aj jej funkcia miesta stretávania sa príslušníkov viacerých národov, špecificky slovanských a Slovákov. Bola teda komunikačným uzlom v zmysle cestovania i výmeny duchovných impulzov a informácií. Nie náhodou sa stala aj náhradným centrom viacerých slovanských národov a fungovali tu mnohé ich spolky. Peštianske prostredie, ako prostredie najväčšej mestskej aglomerácie v Uhorsku, prinášalo viaceré zvláštnosti oproti životu v malomeste či na vidieku.¹ Na druhej strane, onen vidiek nebol veľmi vzdialený, pretože mesto bolo obklopené vencom vidieckeho osídlenia, pomerne nedotknutou prírodou ale i ľudskou činnosťou pretvorenými hospodárskymi areálmi a poľami. Kollár v Pešti prežil takmer 30 rokov, počas ktorých si tu vybudoval pomerne rozsiahlu sieť osobných kontaktov. Sledovanie jednotlivých vláken tejto spleti poskytuje aditívne vedomosti o živote Jána Kollára, no i širšej dobovej slovenskej spoločnosti v nielen slovenskom prostredí. Dokonca aj ojedinelé listy prinášajú dôležité informácie o sieti osobných kontaktov Jána Kollára. Pomáhajú tiež prezentovať pohyby a ďalšie kontakty iných osobností slovenského národného hnutia v 19. storočí. Doposiaľ nebola venovaná komplexná pozornosť Kollárovým peštianskym kontaktom, hoci prirodzene evidujeme niekoľko pokusov o ich uchopenie.²

Pretože sme sa problematike pobytu Jána Kollára v Pešti už prehľadovo venovali,³ na tomto mieste prinesieme hlavne zhrnutie nových poznatkov a interpretácií. V tomto

¹ Pozri KAČÍREK, Luboš. *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850–1875*. Bekéscsaba: Kor/ridor Könyvek – Kor/ridor Knihy, 2016, s. 23-37, 60-65; FRIED, István. Príspevok k poznaniu Jána Kollára a jeho pešťbudínskych spolupracovníkov. In *Biografické štúdie 2*. Martin: Matica slovenská, 1971, s. 26-27.

² FRIED, István. Ján Kollár v maďarskom prostredí. In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana (ed.). *Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe*. [Slovanské štúdie, zvl. č. 4] Bratislava: Stimulus, 2006, s. 161-173; FRIED, István. Príspevok k poznaniu Jána Kollára a jeho pešťbudínskych spolupracovníkov. In *Biografické štúdie 2*. Martin: Matica slovenská, 1971, s. 26-27; MACHO, Peter. Poznámky k charakteru slovanských materiálov v maďarskej predrevolučnej tlači (Na príklade Tudományos Gyűjtemény v dvadsiatich rokoch 19. storočia). In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana (ed.). *Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe*. [Slovanské štúdie, zvl. č. 4] Bratislava: Stimulus, 2006, s. 110-124; FABINY, Tibor. Peštianske roky Jána Kollára. In: *Biografické štúdie 33*. Martin: Matica slovenská, 2008, s. 136-142. Žiaľ nedostali sme sa k viacerým textom Lászlóa Sziklaya; či textu Endre Angyala. Pozri PRAŽÁK, Richard. Kollárovská studie Endre Angyala. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná*, 1957, roč. 6, č. D4, s. 173-175.

³ IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam. *Básnik a mesto. Viedenské roky Jána Kollára*. Bratislava: PRO HISTORIA, 2013, s. 22-36; IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam. *Básnik a mesto. Viedenské roky Jána Kollára*. Bratislava: SDK SVE, PRO HISTORIA, 2015, s. 17-24, 35-39.

segmente sú užitočné predovšetkým viaceré texty Lászlóa Matusa (niektoré z nich sprostredkované Róbertom Kiss Szemánom).⁴

Hoci sa dlhodobý pobyt Kollára v Pešti začal až v roku 1819, Kollár mesto navštívil už predtým – v roku 1812 v závere cesty po Dolnej zemi a v roku 1817, keď musel cestovať do Budína kvôli predĺženiu platnosti pasu na cestu do nemeckej Jeny.⁵ Kollár už vtedy „sondoval“ prostredie zboru a zoznámil sa aj s farárom Jánom Molnárom (1757 – 1819). Je však veľmi nepravdepodobné, že by už v tomto čase považoval za prioritu získať post práve v Pešti. Je vôbec zaujímavou otázkou, ako a prečo u neho táto možnosť zvíťazila. Vieme, že na sklonku štúdia odmietol zostať v nemeckých krajinách a idealisticky bral za výzvu vrátiť sa do Uhorska a pôsobiť tu.⁶ O konkrétnej lokalite sa však nedozvedáme, asi aj pre prozaický dôvod, že sám Kollár vtedy nemal žiadnu predstavu o možnom mieste pôsobenia. Je zrejmé, že ešte pred štúdiom v Jene pestoval kontakty s viacerými osobnosťami evanjelickej cirkvi a. v., hlavne v slovenskom prostredí Uhorska. Evidentne bol týmito kruhmi považovaný za potenciálne schopný „káder“, čomu nakoniec zodpovedalo aj odporúčenie jeho štúdia v nemeckých krajinách. Kruhy evanjelickej cirkvi mali priebežne prehľad o prospechu jednotlivých poslucháčov bohoslovestva, resp. sa orientovali podľa „dojmov“, ktoré kandidáti urobili. Univerzitné vzdelanie síce bolo akousi tradíciou uhorských evanjelikov, ale išlo o samotný zážitok študijného pobytu v kolíske evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. Jeho dĺžka bola obmedzená najmä finančnými zdrojmi študentov a nebolo požadované získanie žiadneho oficiálneho titulu a zrejme ani minimálneho „prospechu“. Tým skôr hodnotenia/vysvedčenia z tohto štúdia nemohli mať zásadnú váhu v uhorskom prostredí, okrem zásadnej veci – že kandidát toto štúdium absolvoval.

Kollárovo rozhodnutie presunúť sa do Pešti tak bolo najskôr spojené s obdobím po jeho návrate do Uhorska – teda od júna 1819 do samotného októbra 1819. Vskutku spomínal: *„Začiatkom septembra ma pozvali do Pešti za kaplána alebo – ako sa to u Vás hovorí – za diakona po boku pána Molnára, evanjelického seniora a kazateľa spojeného peštianskeho*

⁴ Žiaľ, nie všetky texty nám boli v čase písania tohto príspevku prístupné.

⁵ PODOLAN, Peter. Cestopisné črty, slovenské a uhorské reálie v Kollárových Pamätiach z mladších rokov života. In *Štúdie o minulosti Slovenska a sveta. Historia nova I – 2010 – 2*. [online] Bratislava : Stimul, 2011, s. 107. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/HinoI-2010-2.pdf> [2021-08-21]; PODOLAN, Peter. Cestopisné črty, české, moravské a nemecké reálie v Kollárových Pamätiach z mladších rokov života. In *Štúdie k slovenským dejinám. Historia nova II – 2011 – 2*. [online] Bratislava : Stimul, 2012, s. 129. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/HinoII-2011-2.pdf> [2021-08-21]

⁶ KOLLÁR, Ján. *Pamäti z mladších rokov života*. (ed. a prel. Rosenbaum, Karol a Goláň, Karol) Bratislava: Tatran, 1972, s. 206; BOHUTIENSKY, Miloslav [BODICKÝ, Michal]. *Životopis Jána Kollára, slavného básnika-spišovateľa slovenského ku storočnej pamiatke jeho narodenia*. Ružomberok: Viedenský Slováci, tlačou kníhtlačiarne Karla Salvu, 1893, s. 14.

a budínskeho zboru; ...“⁷ Za kľúčovú postavu ohľadom Kollárovho príchodu do Pešti M. Boddický považoval superintendenta Adama Lovicha (1760 – 1831).⁸ Dochované materiály obsahujú dohodu farára Molnára s Kollárom zo 4. októbra 1819, ktorá však bola spísaná na osobnej úrovni.⁹ Nedávala teda žiadny právny nárok Kollára na post farára uvoľnený neskôr Molnárom. Významu tohto dokumentu ale nemožno prikladať závažnú váhu v nasledujúcom vývoji. V prvom rade išlo o miesto kaplána, hoci s pevne určenými povinnosťami a výpomocou Molnárovi.¹⁰ Kollárove nároky a možnosti boli dané už touto skutočnosťou. Sťažoval sa už vtedy na pomerne veľké množstvo práce.¹¹ Zvýrazniť treba skutočnosť, že ešte na konci roka 1819 ani nepočítal s dlhodobým pobytom v Pešti: „Chvalabohu, že mám aspoň nádej, že asi v tomto najrušnejšom meste Uhorska dlho nezostanem. Bol by mi oveľa príjemnejší tichý, pokojný život na vidieku.“¹²

V prostredí zmiešaného zboru bola pre Kollára výhodou dobrá znalosť nemčiny a možno aj dobré referencie z nemeckého prostredia. Kollár pôsobisko prijal zrejme kvôli centrálnej polohe v Uhorsku, vedel o sústredení slovenskej (a inoslovanskej) inteligencie, relatívnej blízkosti priateľov (Pavol Jozef Šafárik, František Palacký). Práve za pôsobenia v Pešti sa Kollár dostal do blízkosti rodiny Prónayovcov.¹³ Každopádne pre Kollára ako „buržoázneho“ intelektuála bola príťažlivosť Pešti a Budína ako kultúrneho centra, žriedla prístupných informácií a pohodlného „mestského“ života isto nie nezanedbateľnou veličinou. „Pre mňa je tento pobyt žiadúci najmä preto, že tu zostávam a žijem v najlepšom styku s nemeckou

⁷ „Anfangs September wurde ich nach Pest als Caplán, oder wie Sie es nennen, als Diakon berufen an die Seite des Herrn Molnár, evang. Senior und Prediger der vereinigten Pest und Ofner Gemeinde;“ List Jána Kollára Johanne Sophii Schmidtovej z 15. decembra 1819. AMBRUŠ, Jozef. *Listy Jána Kollára I.* Martin: Matica slovenská, 1991, s. 224, 27.

⁸ BOHUTIENSKY, ref. 6, s. 19. Sám Kollár o Lovichovi takúto informáciu neuvádza. Pozri podkapitolu Adam Lovich. KOLLÁR, ref. 6, s. 145-146.

⁹ *Conventio inter Reverendum Dominum Joannem Molnár, apud Pesthiano-Budenses Sacrorum Evangelicorum Ministro, una vero incliti ac ven. Senioratus Pesthiensis Seniore, atque inter Clarissimum Doctissimque Virum Dnum Joannem Kollár, quoad futuram corundem Relationem.* [4. október 1819] Literárni archív Památníku národného písennictví, Praha; fond Jan Kollár, Doklady/vlastní. Pozri faksimile dokumentu v KRAUS, Cyril [MAŤOVČÍK, Augustín]. *Legenda o veľkom Slovanovi.* Martin: Osveta, 1974, s. 75.

¹⁰ KOLLÁR, Jan. *Řeči, Modlitby a Básně wztahující se na swecenau r. 1837. dne 5. 11. a 12 listopadu padesátročnj jubilegnj Slawnost čili Milostiwé léto cjrkwé ewang. Pesstansko-Budínské, obzwlásstě slowenského Zboru s krátkau historij gegich počátku a přtběhů.* W Pessti: Tiskem Trattner-Károlyiho, 1837, s. V.

¹¹ List Jána Kollára Johanne Sophii Schmidtovej z 15. decembra 1819. AMBRUŠ, ref. 7, s. 224, 27.

¹² „Gott sey Dank, dass ich wenigstens die Hoffnung habe nicht lange in dieser geräuschvollsten Stadt Ungarns bleiben zu dürfen. Es wäre mi weit angenehmer ein stilles ruhiges Landleben.“ List Jána Kollára Johanne Sophii Schmidtovej z 15. decembra 1819. AMBRUŠ, ref. 7, s. 224, 27-28.

¹³ V pohrebnej reči pre Alexandra Prónaya (1839) Kollár uviedol: „Myslím na ten krásny sväzok duší, v ktorom som od 20 rokov s týmto sosnulým stál,“ Podľa BOHUTIENSKY, ref. 6, s. 26.

*literatúrou, časopismi, novinami, knihami, atď., takže môžem čítať dokonca Okenovu Isis a skoro všetko, čo chcem, ibaže s malým oneskorením.*¹⁴

Nástup nového farára Josepha Kalchbrennera (1776 – 1834), aj preto, že prišiel ešte počas záveru života Molnára, zrejme nebol pre Kollára vtedy zásadným problémom či prekvapením, naopak znamenalo to pre neho isté uľahčenie od povinností: „*Celý zbor ležal až dosiaľ na mojich mladých pleciach; no teraz mi však predsa pridali jedného starého duchovného, istého Kalchbrennera, kedysi takisto jenského burša, ale pre mňa predsa zostáva ešte stále veľa práce.*“¹⁵ Pravdepodobne bol už skôr vybraným potenciálnym nástupcom Molnára. Nelogickým by bol práve nástup Kollára po príliš krátkom čase, ktorý v Pešti zatiaľ strávil a jeho pomerne malým skúsenostiam – za kňaza bol vysvätený 12. októbra 1819.¹⁶ Úvaha, že Kollárovi vtedy zásadne uškodilo pri „výberovom konaní“ absolvovanie štúdia v Jene je sporná, pretože Kalchbrenner bol rovnako absolventom jenskej univerzity, hoci nie v tak ideologicky horúcom období – navyše Kollár fakticky pri zbore zostal aj naďalej. Podobne je pochybným aj údajný zásadný predpoklad v podobe znalosti nemčiny ako rodnej reči kvôli Márii Dorotei (manželky palatína), keďže existujú značné rozdiely v dialektoch v samotných nemeckých krajinách a Uhorsku – konečne napriek tomuto „handicapu“ (a pri dobrej znalosti nemčiny) sa Kollár neskôr stal jej osobným kaplánom a dôverníkom.¹⁷ Bolo to jednoznačne rozhodnutie predstaviteľov zboru, kde mali nemeckí veriaci väčšiu váhu pri rozhodovaní. Problémom zostávalo množstvo práce duchovných, čo sa Molnár snažil vyriešiť povolaním kaplána ako pomocnej sily. Po nástupe Kalchbrennera bolo tiež nutné vyriešiť novú situáciu – špecifikom peštiansko-budínskeho zboru bola jeho multijazyčnosť a Kalchbrenner neovládal biblickú češtinu. Oba tieto faktory – a každý samostatne – spôsobili, že vhodným riešením sa stalo faktické predĺženie Kollárovoho pôsobenia a 12. decembra

¹⁴ „*Erwünscht ist mir dieser Aufenthalt ganz besonders darum, dass ich hier mit der Literatur Deutschlands, Zeitschriften, Büchern u. s. am besten in Verbindung bleibe und lebe, so dass ich selbst die Isis und beynahe alles, was ich will, nur etwas später, zu lesen bekomme.*“ List Jána Kollára Johanne Sophii Schmidtovej z 19. júna 1820. AMBRUŠ, ref. 7, s. 229, 32. J. Ambruš v preklade a vysvetlivke chybné uvádza názov Okenovho časopisu ako Iris. Porovnaj MRÁZ, Andrej. *Ján Kollár*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1952, s. 21.

¹⁵ „*Die ganze Gemeinde lag bis jetzt an meinen jungen Schultern, nun jetzt hat man mir doch aber einen andern alten Geistlichen beygesellt, einen gewissen Kalchbrenner, auch einst einen Jenaischen Burschen, aber für mic bleiben doch noch immer viele Geschäfte.*“ List Jána Kollára Johanne Sophii Schmidtovej z 15. decembra 1819. AMBRUŠ, ref. 7, s. 224, 27.

¹⁶ ELIÁŠ, Michal [MAŤOVČÍK, Augustín]. Problémy Kollárovej biografie. In *Biografické štúdie* 6. Martin: Matica slovenská, 1976, s. 116.

¹⁷ HAAN, Ludovico A. [Ludovít Augustín]. *Jena Hungarica sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Ienensi adscriptorum*. Gyulae: Typis Leopoldi Réthy, 1858, s. 120; DOLESCHALL, E[duard]. A[lexander]. *Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde*. Budapest: Buchdruckerei des Franklin-Verein, 1887, s. 58-61. Porovnaj KISS SZEMÁN, Róbert. *Slovanský Goethe v Pešti. Ján Kollár a národný emblematicus stredoevropských Slovanů*. Praha: Akropolis, 2014, s. 19, 53.

1819 jeho „nové“ etablovanie sa na poste kaplána.¹⁸ Opisy údajnej Kollárovej „traumy“ z nezískania postu farára súvisia skôr s vypočítavaním krívd v neskoršom turbulentnom období sporov slovenských a nemeckých členov zboru.¹⁹ V tomto období to Kollár nevnímal ako ujmu, naopak nástup Kalchbrennera pre neho stále znamenal určitú úľavu pri množstve práce. Jeho osobný vzťah ku Kalchbrennerovi bol určite v tomto období korektný: *„Som ustanovený v Pešti pri tunajšom spojenom pešť-budínskom zbore a žijem, chválabohu ešte stále zdravý, ale pod ťarchou úradných prác, ktoré mi sprvoti, kým som si na ne zvykol, pripadali veľmi nepríjemne. Sme tu síce dvaja, no plecica môjho brata v úrade sú už volačo staršie a mocnejšie, moje ešte mladé a nevyskúšané, ale postupne človek už príde do kolají.“*²⁰ Práca Kollára a emancipácia slovenskej časti zboru na jednej strane a istá „tradícia“ postavenia nemeckej časti zboru na strane druhej potom vytvárali priestor na spory ohľadne personálneho zastúpenia, školstva, podielu bohoslužieb a zrejme v prvom rade – v otázke finančnej.²¹ Už v roku 1820 vznikol program, ktorý mal tieto sporné body vyriešiť v prospech slovenských členov zboru.²²

Pre ďalšie pôsobenie Kollára v Pešti je dozaista užitočné rámcové rozčlenenie situácie v zbore na tri etapy podľa L. Matusa: 1819 – 1825, 1825 – 1828, 1828 – 1854.²³ Prvé obdobie sa nieslo v duchu rozvoja slovenských aktivít – silným hmatateľným výsledkom bolo založenie slovenskej školy (1821). Silnela snaha o rovnoprávnosť postavenia nemeckého a slovenského duchovného a ukázali sa problémy s financiami. Kollár sa dokonca vzdal postu, aby umožnil zboru konsolidáciu, no situácia sa paradoxne pre odpor jeho nemeckej časti vyvinula k ďalšiemu osamostatneniu slovenskej časti – a opätovnému zvoleniu Kollára ako

¹⁸ Porovnaj KISS SZEMÁN, ref. 17, s. 19.

¹⁹ Porovnaj napr. MORHÁČ, Martin. Krátke dejiny ev. a. v. cirkve slovenskej v Budapešti (1917, 1918?). In MATUS, László – KOVÁCS, Anna. *Jób megpróbáltatásai – egy evangélikus gyülekezet sorsfordulói. A pesti szlovák evangélikus gyülekezet emlékkönyve. Utrpenia Jóba – peripetie jedného evanjelického zboru. Pamätnica peštianskeho slovenského zboru*. Budapest: Budapesti Szlovákajkú Evangélikus Egyházközség Slovenský evanjelický zbor v Budapešti, 2012, s. 15-16. Dostupné na internete: <https://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/kovacs_matus.pdf> [2021-10-05]

²⁰ *„Ich bin in Pest angestellt bey der heisigen vereinigten Pest – Ofner Gemeinde und lebe, Gott sey Dank, bis jetz noch immer gesund, aber unter einer Last von ämlichen Geschäften, di emir besonders anfangs, bis ich dran gewöhnte, gar unbehaglich vorkam. Es sind zwar unser zweye hier, aber die Schulter meines Amtsbruders sind schin etwas älter und stärker, die meinigen noch jung und ungeübt, aber nach und nach wird man schon ins Geleis kommen.“*
List Jána Kollára Johanne Sophii Schmidtovej z 19. júna 1820. AMBRUŠ, ref. 7, s. 229, 32.

²¹ Porovnaj KISS SZEMÁN, ref. 17, s. 19-20

²² Žiadosť slovenských členov pešť-budínskeho evanjelického cirkevného zboru (1820) In MATUS – KOVÁCS, ref. 19, s. 62-63; MATUS – KOVÁCS, ref. 19, s. 60.

²³ Podľa KISS SZEMÁN, ref. 17, s. 20n. Pozri aj MATUS, László. Ján Kollár és a pesti szlovák evangélikusok asszimilációjának problémája a 19. század húszas éveiben. In *Világtörténet*, 2000, č. 2, passim.

duchovného (1824) i voľbe vlastného inšpektora Jána Dohnányho (1825).²⁴ V období neistého postavenia Kollára finančne podporoval Alexander Prónay.²⁵ Obdobie rokov 1825 – 1828 sa tak nieslo v línii ďalších sporov. Kollár bol začiatkom roku 1825 opätovne povolaný a podporený aj biskupom.²⁶ V roku 1828 generálny konvent schválil nariadenie, podľa ktorého mal aj pastor peštianskych Slovákov povinnosť ovládať maďarčinu. Kollár tento jazyk neovládal a jeho postavenie bolo znovu ohrozené.²⁷ Slovenskí členovia zboru sa kvôli tomu obrátili na panovníka ako na svetskú hlavu evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Uhorsku (1828). Bol to začiatok ďalšej etapy. Výsledok sa ukázal až v roku 1833, pričom bolo priznané právo na pastora pre Nemcov, Slovákov, ale aj Maďarov a od roku 1834 došlo k dohode na delení financií rovným dielom a mechanizme voľby vlastného pastora a fungovania administratívy. Situácia sa upokojila. V tomto roku zomrel farár Kalchbrenner, nemeckým kazateľom sa stal Michal Lang (1803 – 1874) a v roku 1837 maďarským József Szekács (1809 – 1876).²⁸ V roku 1837 sa podľa M. Bodického Kollár stal aj prvým seniorom novovzniknutého peštianskeho seniorátu.²⁹ Rok 1838 bol dôležitý kvôli katastrofálnej povodni, ktorá ovplyvnila bežný život členov zboru,³⁰ ale aj kvôli rozhodnutiu o výstavbe slovenského chrámu.³¹ V roku 1854 potom došlo k definitívnemu odčleneniu a vzniku slovenskej farnosti.³²

Treba tu znovu zdôrazniť, že problémy Kollára v povolani súviseli skôr s vnútornými problémami špecifického peštiansko-budínskeho zboru. Nacionálnu rovinu sporov

²⁴ Pozri aj Rozhodnutie podžupana Barczaya vo veci sporu v pešť-budínskom evanjelickej zbere (1825). In MATUS – KOVÁCS, ref. 19, s. 76-78; Návrh listu adresovaného redaktorovi časopisu Hesperus, Kollárov rukopis (1825) In MATUS – KOVÁCS, ref. 19, s. 74-75.

²⁵ Náklady Jána Kollára na ubytovanie a stravu od novembra 1824 do mája 1825. In MATUS – KOVÁCS, ref. 19, s. 83; KISS SZEMÁN, ref. 17, s. 53.

²⁶ KISS SZEMÁN, ref. 17, s. 22.

²⁷ Listy Jána Kollára Jerzemu S. Bandkiemu, Janovi Siweckému z 1. apríla 1848 a Josefovi Jungmannovi z 12. apríla 1828; AMBRUŠ, ref. 7, s. 275-276, 278, 278-279.

²⁸ KAČÍREK, ref. 1, s. 70-71.

²⁹ BOHUTIENSKY, ref. 6, s. 34. V roku 1838 bol ako senior uvedený Samuel Sárkány. Podľa Kollárom spísaného schematizmu evanjelických cirkví a škôl v Uhorsku si možno urobiť aj predstavu o personálnom obsadení postov peštianskej cirkvi. KOLLÁR, Joannes [Ján] (ed.). *Schematismus generalis ecclesiarum & scholarum evang. aug. conf. in Hungaria*. Pestini: Typis Tratner-Károlyanis, 1838, s. 148, 157-158. Porovnaj MATUS, László. Z česko-slovenského samovzdelávacieho krúžku slovenská remeselnícka škola? Korelácie medzi slovenskou národnou politikou identity a štátnym odborným vzdelávaním. In *Kor/ridor*, 2014, roč. 1, č. 2, s. 35.

³⁰ Napr. List Jána Kollára Waclavovi Aleksandrovi Macieowskému z 23. mája 1838. AMBRUŠ, ref. 7, s. 185. Pozri aj PODOLAN, Peter. Jozef Miloslav Hurban a Ján Kollár. In *Jozef Miloslav Hurban – osobnosť v spoločnosti a reflexii*. Bratislava: VEDA, 2017, s. 41-42.

³¹ MORHÁČ, ref. 19, s. 17; Závazok Jána Kollára na výstavbu nového slovenského kostola (1838). In MATUS – KOVÁCS, ref. 19, s. 87-88.

³² SZILÁDY Eugen. Dejiny Budapeštianskeho evanjelického cirkevného zboru na Kerepešskej ceste (1951). In MATUS – KOVÁCS, ref. 19, s. 37, KISS SZEMÁN, ref. 17, s. 21-23.

s miestnymi Nemcami treba vnímať v tejto polohe. Nakoniec, hoci mal veľa možností mesto opustiť, po celý čas tak neurobil. Výnimkou boli kratšie úniky za oddychom a regeneráciou. Až stupňovanie maďarského nacionalizmu v 40. rokoch a Kollárom zrejme pocítené zmeny pri premene multietnickej metropoly na centrum maďarského národného hnutia a hlavne násilie revolúcie 1848/49 ho presvedčili o nemožnosti ďalšieho zotrvania.³³

Ako zaujímavý a našťastie už rozriešený problém sa ukazuje otázka „uväznenia Kollára v Pešti v roku 1848“. Ide o otázku uchopenia štylistickej skratky, historiografického bádania a istého stereotypného podania. Kollár sa na jar roku 1848 ocitol v Pešti v nezávideniahodnom postavení. Hoci nešlo o skutočné uväznenie ani domáce väzenie, pod hrozbou represíí zo strany maďarských radikálov mu bolo znemožnené zúčastniť sa Slovan-ského zjazdu v Prahe v júni 1848 a de facto ani opustiť Pešť.³⁴ Michal Bodický tieto roztrúsené zmienky zhrnul do výrazovo (a fakticky) nepresného výroku: „Kollár ostal v Pešti, až bol chytený a väznený, potom cisárskym vojskom oslobodený.“ (1893).³⁵ Kollár bol v tomto období v Pešti „uväznený“ iba v tom zmysle, že nemohol mesto opustiť. Sémantický posun k predstave skutočného uväznenia ďalej opakoval napr. Jan Kabelík, a po ňom rovnako aj Augustín Maťovčík, Tibor Fabiny či my.³⁶ Po upozornení L. Matusa na nepodloženosť tejto tézy na sme problematiku znovu preskúmali a vyriešili, tak ako ju tu popisujeme vyššie.³⁷

Pristaviť sa musíme pri vzdelanostných aktivitách Jána Kollára pri rozvoji zboru. Išlo podľa neho v istom zmysle o prepojené aktivity: „*Slowenský kazateľ má zde netoliko swau cirkew a školu...*“³⁸ Túto rovinnu pôsobenia bral evidentne veľmi vážne a treba povedať, že išlo aj o aktivity, ktoré predznamovali vznik samostatného peštianskeho slovenského zboru.³⁹

³³ Pozri IVANTYŠYNOVÁ – PODOLAN – VIRŠINSKÁ, ref.3, 2013, s. 29-31.

³⁴ IVANTYŠYNOVÁ – PODOLAN – VIRŠINSKÁ, ref. 3, 2015, s. 35-37.

³⁵ BOHUTIENSKY, ref. 6, s. 47.

³⁶ „Ale, jak víme, byl útek Kollárův z domu nemožný, a brzo potom došlo dokonce k jeho uvěznění, tak jako mu nešel ani J. Kadavý. Až když byl Budín obsazen vojskem Windischgrätzovým 5. ledna 1849, byl Kollár s jinými politikými vězni osvobozen.“ KABELÍK, Jan. *Rodina pěvce slávy*. W Praze: Nákladem „Českého Čtenáře“, 1928, s. 39. „Kollár bol väznený až do príchodu Windischgrätzovho vojska do Budína 5. 1. 1849, keď ho spolu s ďalšími politickými väzňami oslobodili.“ ELIÁŠ, ref. 16, s. 137. „Medzitým ho však uväznili a až po príchode Windischgrätzovho vojska do Pešti sa mu 5. januára 1849 otvorili brány väzenia.“ FABINY, ref. 1, s. 140. Pozri aj PODOLAN, Peter. Životopisný náčrt k 160. výročiu úmrtia Jána Kollára (1793 – 1852). In *Štúdie k jubileu Jána Kollára*. Historia nova 5. [online] Bratislava : Stimul, 2012, s. 233. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino5.pdf> [2021-11-25]

³⁷ MATUS, László. V babylonskom zajatí alebo v zaslúbenej zemi? Kázeň Jána Kollára o verejnom záujme z roku 1848. In *Forum Historiae* [online], 2013, roč. 7, č. 2, s. 9. Dostupné na internete: <http://www.forum-historiae.sk/sites/default/files/matus1_0.pdf> [2021-11-25]

³⁸ KOLLÁR, Ján. *Cestopis obsahujúci cestu do Horní Itálie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko, se zvláštním ohledem na slavjanské žiwly roku 1841 konanau a sepsanou od Jana Kollára*. W Pešti: Tiskem Trattner-Károlyiho, 1843, s. III.

³⁹ Porovnaj MRÁZ, ref. 14, s. 22.

Tiež „Gjž sem zmilosti Božj w rozličnjch prekažkach a obtížnostech celjch sedem roku žil a pracowal pro cyrkew Božj, pro školu a wichowawany mladeže, pro oswjency našeho lidu a narodu slowenskeho w našj mile prirozene od Boha nam dane reči, a chwala nebeskemu Bohu, to y wiznaty musjm, že sem darmo ne pracowal, že sem moge powinnosti štasne a dobrjm prospechem konal, nebo se mi w mem urade swatem welice mnoho podarilo, ...“⁴⁰ Čiastkové úspechy práve na tomto poli a neochota opustiť svoje dielo mu potom znemožňovali (až do roku 1849) post opustiť. Takto Kollár už v roku 1821 vytvoril/osamostatnil slovenskú školu.⁴¹ Táto bola umiestnená v tzv. Fiedlerovom dome na ulici Ötpacsirta (Fünflerchen, dnes Puskin utca) a stala sa v roku 1834 filiálnou školou.⁴² Jej učiteľmi postupne boli Samuel Matejkovský (1793 – 1836) (od 1821), Ladislav Jesenský (1812 – 1870) (v rokoch 1836 – 1837), Ján Mastiš (Masztis) (1810, 1811? – ?) (od 1837), Ján Pető (1839?) a Ján Kadavý (1810 – 1883) (od 1839), Jozef Podhradský (od 1847).⁴³ Kollár mal spory s viacerými učiteľmi. Jedným z nich bol ambicióznym Mastiš, ktorý sa chcel stať Kollárovým kaplánom. Vzdal sa preto dokonca učiteľského miesta, no nezložil potrebné skúšky.⁴⁴ Pető sa vraj podľa Štefana Marka Daxnera kvôli Kollárovmu šikanovaniu vrhol do Dunaja. Skutočnosť bola taká, že mal Slovákov nazvať „prašivým národom“ a Kollár s ním už nechcel mať nič spoločné.⁴⁵

Ďalším obohatením bolo založenie nedeľnej školy v roku 1843; podrobnejšie informácie o „inštitúcii“ priniesol Ľuboš Kačírek a znovu L. Matus.⁴⁶ Už stereotypným obrazom je, že spolupráca utrpela kvôli príklonu Kadavého k štúrovskej slovenčine a škole hrozil aj zánik. Zdá sa však, že išlo iba o jeden pól zložitejšej situácie. Konečne pri celom spore nebol Kollár jedinou, hoci zrejme dôležitou osobou sporu.⁴⁷ Okrem nezhôd kvôli štúrovskej

⁴⁰ List Jána Kollára o ťažkostiach usporiadania slovenského zboru písaný neznámej osobe (M. Felégovi?), ktorý sa zachoval v prepise (1826). In MATUS – KOVÁCS, ref. 19, s. 83.

⁴¹ BOHUTIENSKY, ref. 6, s. 20; pozri aj Výzva slovenských členov cirkvi na založenie slovenskej školy (1821). In MATUS – KOVÁCS, ref. 19, s. 68-69; DOLESCHALL, ref. 17, s. 66-67; Řeč školská při úvodu prwnjho slowenského učitele (1821 dne 21. Listop.). In KOLLÁR, Jan. *Nedělnj, swátečné a přjležitostné kázně a řeči*. W Pessti: Tiskem Trattnera a Karoliho, 1831, s. 549-554. Pozri aj MATUS, ref. 23, s. 66-67.

⁴² SZILÁDY, ref. 32, s. 36; KISS SZEMÁN, ref. 17, s. 20.

⁴³ MORHÁČ, ref. 19, s. 17; MATUS – KOVÁCS, ref. 19, s. 14; KAČÍREK, ref. 1, s. 77; MATUS, ref. 29, s. 36; MATUS, László. Panslávi v Aszóde? Alternatívne kontexty prepustenia jedného učiteľa. In *Konfesia a národ. Kontexty konfesiálnej a národnej identity slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí*. Bekéšská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2017, s. 143-144.

⁴⁴ Pozri PODHRADSKÝ, Jozef. Zo života Jána Kollára. In *Slovenské pohľady*, 1893, roč. 13, č. 8, s.445.

⁴⁵ KRAUS, ref. 9, s. 195; MATUS, ref. 29, s. 36; BLAHO, Pavol. Ján Kollár v Pešti. In PASTRNEK, František (ed.). *Jan Kollár, 1793 – 1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Vídeň: Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolok „Tatran“ vo Viedni, 1893, s. 44.

⁴⁶ Podrobnejšie KAČÍREK, ref. 1, s. 81-84; MATUS, ref. 29, s. 29-32.

⁴⁷ KRAUS, ref. 9, s. 135. Pozri aj Úryvky zo zápisnice nedeľnej školy slovenského zboru (1847). In MATUS – KOVÁCS, ref. 19, s. 90-92. Porovnaj Príloha k Protokolu slovenského zboru ev. a. v. cirkvi peštiansko-budínskej (22. 11. 1846) a tu aj Príčiny a chyby postavené proti Kadavému. KRAUS, ref. 9, s. 197-198.

slovenčine, mohla byť ďalším problematickým prvkom snaha Kadavého o iné smerovanie obsahu výučby nedeľnej školy. Od bežnej vzdelávacej praxe sa mala posunúť k výučbe aj v duchu vzdelávacieho programu štúrovcov.⁴⁸ Primárne nešlo o Kollárovu averziu k vzdelávaniu tohto druhu, ale skôr o problém ním neschválenej iniciatívy. Kollár sa sám cítil manuálne zručný a remeselné schopnosti ako možnosť obživy odporúčal.⁴⁹ Vieme nakoniec aj o výučbe ženských zručností Zuzanou Kokešovou.

Vývoj v 40. rokoch, hoci prinášal viaceré nepríjemnosti z hľadiska protislovenského tlaku na Kollára či zmienených sporov vo vnútri slovenského národného hnutia, bol aj obdobím maximálneho vzopätia slovenského evanjelického zboru a jeho činnosti. Týkalo sa to fungovania zboru a jeho pridružených súčastí – školy, založenia nedeľnej školy a ďalších aktivít. V tomto kontexte musíme vnímať aj takmer zabudnutú činnosť Zuzany Kokešovej, v tom čase schopnej mladej ženy, staršej vrstovníčky štúrovskej generácie. Patrí do „sedej sféry“ aktívnych, no nevelmi viditeľných pracovníkov. Na tomto mieste preto zhrnieme informácie o jej osobe.

Na rodine Kokešovcov je dobre zreteľné nastavenie reťazenia „pastorskej dynastie“, hoci nie vo všetkých smeroch.⁵⁰ Zuzana Kokešová (1812 – 1883) krstné meno zdedila po matke Zuzane, rodenej Ragulik(ovej).⁵¹ V slovenských národných kruhoch bol známy aj jej brat Samuel Kokeš (1808 – 1877). Ten bol najprv evanjelickým kaplánom v Brezovej pod Bradlom,⁵² následne v roku 1834 získal post farára v Lazoch pod Makytou, kde sa stal aj seniorom.⁵³ Do svojej smrti tu pôsobil 43 rokov a bol najdlhšie pôsobiacim farárom tamojšieho zboru.⁵⁴ Z Myjavy do Lazov preniesol sochy Mojžiša a Árona, o ktoré na Myjave nebol záujem.⁵⁵ S. Kokeš bol predplatiteľom prvého zväzku Hurbanovej *Nitry*, ktorej si objednal hneď 5 exemplárov.⁵⁶ Oženil sa s Karolínou Petruchovou, dcérou evanjelického farára zo

⁴⁸ MATUS – KOVÁCS, ref. 19, s. 61; MATUS, ref. 29, s. 35-41.

⁴⁹ KOLLÁR, ref. 6, s. 33-34; kázeň *Obraz kresťanského mládenca*, KOLLÁR, Jan. *Nedeľnj, swátečné a přjležitostné kázně a řeči*. W Pessti: Tiskem Trattnera a Karoliho, 1831, s. 479.

⁵⁰ O termíne pozri IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 45-46.

⁵¹ BODNÁR, Július. *Myjava*. Myjava: Nákladom a tlačou kníhtlačiarne Daniela Pažického, 1911, s. 512. Konkrétnu časť obecnej monografie vypracoval Michal Slávik.

⁵² PAULINY, Ladislav. *Dejepis superintendencie nitranskej. Dľa starých i novších prameňov*. Zv. III. V Senici : Ján Bežo, 1893, s. 15.

⁵³ O stave miestnej cirkvi a personálnom obsadení postov k roku 1838 pozri KOLLÁR, ref. 29, s. 23.

⁵⁴ *Zoznam farárov. Lazy pod Makytou. Webstránky Evanjelického a. v. cirkevného zboru*. [online] Dostupné na internete: <<http://www.lazypodmakytou.ecav.eu/zoznam-fararov/>> [20-06-2021]; „Z hor. Trenčianska oznámilo sa nám, že dňa 17. now. zomrel na Lazoch bývalý ew. Farár Samuel Kokeš, horlivý rodomil slowenský, w ostatnej ale dobe žiwota, bol dlhým neduhom telesným strápený. Pán Bôh daj mu sláwu wečnú!“ *Drobničky*. In *Obzor. Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, 1877, roč. 15, č. 34 (5. decembra 1877), s. 271.

⁵⁵ BODNÁR, ref. 51, s. 512.

⁵⁶ HURBAN, Miloslav Jos[ef]. *Nitra. Dar dcerám a synům Slovenska, Moravy, Čech a Slezska obětovaný*. W Prešporku čili Břetislavě nad Dunagem: Pjsem urozeného Antonjna Šmida, 1842, s. 302.

Záriečia pri Púchove. Jeho synom bol Pavol Kokeš-Kýčerský (1853 – 1933), ktorý sa do Lazov vrátil po štúdiách a zostal tam hospodáriť. Bol i básnikom.⁵⁷ Dcéra Pavla Chabré-Kokešová (1860 – 1935) bola zasa mecénkou slovenských študentov, spoluzakladateľkou spolku Národ vo Viedni a členka spolku Detvan v Prahe. Bola i publikačne aktívna a na sklonku života sa usadila v Záriečí.⁵⁸

Zuzana Kokešová si zobrala Jána Žarnovického (1827 – 1885), ktorý bol ako učiteľ v Lazoch určite s oboma súrodencami v blízkom kontakte. V Lazoch sa narodil aj ich syn Július Žarnovický (1853 – 1917), neskôr tiež evanjelický farár. Jeho významným pôsobiskom sa stal Pezinok. Oženil sa s Boženou (1865 – 1949), dcérou Jozefa Ľudovíta Holubyho.⁵⁹ V tradícii pokračovali aj ich deti: Ján Jozef Július (1886 – 1928),⁶⁰ Pavol (1890 – 1965),⁶¹ E. (?) Žarnovický (1893 – 1972). Milan Žarnovický (1887 – 1959) bol v rokoch 1914 – 1915 farárom opäť v Lazoch a cez manželku Vieru, rodenú Hurbanovú, sa tieto dve rodiny prepojili.⁶² Tradíciu nasledoval aj vnuk Milan Žarnovický (1941 – 2018).⁶³ Výpočet potomkov a príbuzenstva samozrejme nie je kompletný.

Zuzana Kokešová sa bratovi nejaký čas starala o domácnosť. Takto v roku 1839 súrodencov navštívil Jozef Miloslav Hurban, ktorý sa tu zotavoval z ochorenia. „*Poblúdl som v šírych moravských horách, ustavične vystavený hmle, dažďu, vetru a zime, a až večer som došiel do Lazov. U dvojctihodného pána Kokeša, lazovského farára, som zalahol a musel som si tri dni odležať. Osobitnú vďaku musím vzdať slečne sestre dvojctihodného pána Kokeša, ktorá je u svojho slobodného brata a mňa opatrovala.*“⁶⁴

⁵⁷ KOKEŠ-KÝČERSKÝ, Pavel. *Piesne*. [online] Dostupné na internete: <https://zlaty-fond.sme.sk/dielo/1790/Kokes-Kycersky_Jarne-piesne/bibliografia> [2021-06-20]

⁵⁸ MAŤOVČÍK, Augustín a kol. *Lexikón slovenských žien*. Martin: Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav, 2003, s. 100. Podrobnejšie pozri KAČÍREK, Ľuboš. „Národná tetka“ Pavla Chabré-Kokešová. Hrdinkou proti vlastnej vôli: „Národná tetka Kokeška“. In DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2011, s. 676-683.

⁵⁹ Bližšie pozri BURDOVÁ, Lucia. Július Žarnovický – obhajca národných záujmov a duchovných potrieb Pezinčanov. In *Historika – malokarpatský historický občasník*, 2013, roč. [2], č. 1, s. 36-39; ZOCH, S[amuel]. † Julius Žarnovický. In *Cirkevné listy. Časopis venovaný záujmom cirkve evanjelickej a. v.*, 1917, roč. 31, č. 6, s. 146-147; heslo Žarnovický Július. *Slovenský biografický slovník. Od roku 833 do roku 1990*. zv. VI. T – Ž. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 487.

⁶⁰ Ján Jozef Július Žarnovický. [online] Dostupné na internete: <<https://www.rodokmen.com/p/1976789-jan-jozef-julius-zarnovicky>> [2021-06-19]

⁶¹ Pavol Žarnovický. [online] Dostupné na internete: <<https://www.pezinok.sk/?yggid=505>> [2021-05-26]

⁶² Milan Žarnovický. [online] Dostupné na internete: <<https://www.pezinok.sk/?yggid=504>> [2021-05-26]; VEŘEŠOVÁ, Katarína. Žarnovický písal VHV listy o divadelníctve. In *Hlas ľudu*, 2013, roč. 70. č. 22 [4545] (1. 6. 2013), s. 21. Dostupné na internete: <https://issuu.com/nvu_hlas_ludu/docs/hlas22_2013> [2021-06-19] Pozri aj *Zoznam farárov*, ref. 54.

⁶³ RONEC, Peter. Pravnuk Dr. Jozefa Holubyho. In *Pezinčan*, 2011, roč. 44, s. 9. Dostupné na internete. <<http://pezincan.pezinok.sk/uploadfiles/pdf/pezincan-2011-01.pdf>> [2021-06-19]

⁶⁴ HURBAN, Miloslav Josef. *Cesta Slowáka ku Bratrům Slawenským na Morawě a w Čechách 1839*. W Pešti: Tiskem Trattner-Károlyiho, 1841, s. 111-112.

Nemáme ďalšie informácie o činnosti a pohybe Z. Kokešovej, v 40. rokoch sa zrejme počas stredne dlhého pobytu ocitla v Pešti, kam odišla opatrovať svoju už ovdovenú matku. Pri tejto príležitosti aj kvôli rodinnému nastaveniu sa stala dočasnou členkou peštianskeho slovenského zboru evanjelickej cirkvi a. v. a zoznámila sa s Kollárom, ktorého osobnosť poznala už skôr cez literárne dielo či Kollárov kontakt s jej bratom Samuelom. Následne sa vrátila znovu do Lazov.⁶⁵ Podrobnosti tohto kontaktu sú zatiaľ ešte spojené so zásadnými výskumnými otázkami. Obdobie, v ktorom prišla, bolo v znamení rozvoja vzdelávacích aktivít. Dozaista s tým súvisela i činnosť Jána Kadavého, ktorej smerovanie sme už spomenuli. Hoci zatiaľ nepoznáme podrobnosti, Zuzana Kokešová sa do aktivít zboru zapojila na žiadosť Jána Kollára vyučovaním dievčat ručným prácam.⁶⁶ Slovenskú evanjelickú školu navštevovali aj dievčatá,⁶⁷ avšak nie je zrejmé akú skupinu vlastne tvorili žiačky Z. Kokešovej (či nešlo i o frekventantky nedeľnej školy). Jej syn neskôr isto až nadnesene toto úsilie nazval dievčenskou školou⁶⁸ – o takéto oficiálne inštitucionálne usporiadanie zrejme nešlo. Zodpovedalo tradičnému poňatiu ženskej činnosti, no predsa znamenalo snahu o podporu ženského vzdelania. Tento segment u Kollára ešte trochu naznačíme nižšie. Kollárov pozitívny osobný vzťah (jeho ochota aspoň v skratke načrtnúť udalosti v Pešti) dokumentuje aj jediný zachovaný list adresovaný Z. Kokešovej.⁶⁹ Pochádza zrejme z nevelkej, no predsa rozsiahlejšej vzájomnej korešpondencie. Celý list aj preto ponúkame v kritickej edícii s vysvetlivkami v prílohe tejto štúdie.

Kollár si od detstva lepšie rozumel s matkou a možno predpokladať i istú fixáciu na jej osobu. V ženskom svete zostal neskôr znovu „uväznený“ po sobáši a narodení jeho jediného dieťaťa – dcéry. Už skôr ale získal pozitívny prístup k „ženskej problematike“, resp. vnímaniu postavenia žien v súdobej spoločnosti. *Pamäti z mladších rokov života* tak obsahujú viaceré zmienky o zaujímavých ženských osobnostiach a ich aktivitách.⁷⁰ Kollárov ideál ženskej činnosti i jej limitov sa premietol do zobrazenia v *Slávy dcere* pri opisoch Míny: „Všecky práce umí tak a dělá / jako čarodějná věštice, / hned se kvítí a hned jehlice, / hned zas péro v ruce Její bělá; // To je Sapfo, povíš, zpověstnělá, / když si sedne k básni, k muzice, / kolovrátek-li a přeslice / při Ní, ejhle, Penelope celá! // Maluje-li, tu se nadnebeská / vděka Anjelyky namane, /

⁶⁵ ŽARNOVICKÝ, Julius. Kollárov list. In PASTRNEK, František (ed.). *Jan Kollár, 1793-1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Vídeň: Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni, 1893, s. 60.

⁶⁶ *Tamže*, s. 60; MATUS – KOVÁCS, ref. 19, s. 14.

⁶⁷ KAČÍREK, ref. 1, s. 77.

⁶⁸ ŽARNOVICKÝ, ref. 65, s. 60. Porovnaj doslovné prebratie názoru J. Žarnovického u A. Mráza. MRÁZ, ref. 14, s. 23.

⁶⁹ List Jána Kollára Zuzane Kokešovej z 8. júna 1848. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, Martin; sign. 58 S 29.

⁷⁰ KOLLÁR, ref. 6, *passim*.

kucháři-li, každý host Jí tleská; // a co pak by koli uchopila, / tak Jí všecko pěkně přistane, / jak by k tomu narozena byla.“ a nasledovne aj „*Není ovšem, jako mnohé Švábky, / slavně učená má milenka, / aby, lépe než svá přádenka, / znala běhy hvězd a v moři kapky; // než to ani nechci, aby žlábký / všech věd vyčerpala panenka, / jak tam Schlötzerova mudřenka, / nerád vidím já ty školské babky: // Avšak není ani jak ty panny, / mezi nimiž snad a bez snadu / duch a okus ředší bílé vrány; // zná se do knih, než i do kuchyně, / hlídá hudbu, než i zahradu, / a jest obraz pravé vzdělankyně.“*⁷¹ Rozšírovaný „panteón“ slovanských osobností v *Slávy dcere* obsahuje viaceré ženské postavy a vzory – od historických, „vzorových“ po kuriózne.⁷² Napokon „slávne“ slovanske ženy Kollár menoval už v *Krátičkej známosti národu slovanského* (1825) a následných verziách tohto textu.⁷³ Výrazné osobnosti ženského pohlavia si všímal a popisoval aj v iných textoch.

Zaujímavý bol jeho prístup k vysoko postaveným ženám. Sám sa stal dôverníkom arcivojvodkyne Márie Dorotey Württemberskej (1797 – 1855), tretej manželky uhorského palatína Jozefa (1776 – 1847). Zrejme mu tu napomohol „rovesnícky vek“, ako aj dobrá znalosť nemčiny. Vďaka nej a vplyvu palatína slovenský zbor získal pozemok na výstavbu kostola v Pešti.⁷⁴ V tomto rozmere treba pripomenúť aj pôsobenie Johanna Wolfganga Goetheho či Frédérica Soreta v blízkosti rodiny veľkovoivodkyne/veľkokňažnej Márie Pavlovny (1786 –1859). Práve v posledných rokoch života sa k tejto rodine prostredníctvom svojho bádania o retranských idoloch priblížil aj Ján Kollár.⁷⁵ Viaceré ženy aktívne pôsobili aj v Kollárovom evanjelickom peštianskom zbore a zaslúžili sa o jeho rozvoj (vdova Žofia Hvizdáková).⁷⁶ Obísť nemožno ani Kollárove „fanúšičky“, ktoré osobne či korešpondenčne reflektovali jeho spisovateľskú a básnickú slávu.

Takto nastavené pozadie dozaista formovalo aj jeho náhľady na ženskú problematiku, vzdelanie a fungovanie žien v národnej spoločnosti. Kollár si určite uvedomoval potenciál žien v intelektuálnom, kultúrnom a umeleckom rozmere, no súčasne bol viazaný

⁷¹ Znelky I, 77, 78. KOLLÁR, Ján. *Slávy dcera*. [1852] In KOLLÁR, Ján. *Dielo I. Básne*. (ed. Kraus, Cyril) Bratislava: Slovenský Tatran, 2001, s. 78-79.

⁷² *Tamže*, passim; KOLLÁR, Jan. *Wýklad čili Přjmětky a Wyswětlivky ku Slawy Dcere*. W Pešti: Tiskem Trattner a Károliho, 1832, passim.

⁷³ PODOLAN, Peter. *Krátičká známost národu Slowanského Jána Kollára*. In *Štúdie k jubileu Pavla Jozefa Šafárika*. *Historia nova II – 2011 – 1*. [online] Bratislava : Stimul, 2011, s. 48, 51. Dostupné na internete: <http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2011-1.pdf> [2021-11-25]; PODOLAN, Peter. *Dve verzie Krátičkej známosti národu Slowanského Jána Kollára*. In *Štúdie k jubileu Pavla Jozefa Šafárika*. *Historia nova II – 2011 – 1*. [online] Bratislava: Stimul, 2011, s. 84-95. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/HinoII-2011-1.pdf> [2021-10-05]

⁷⁴ KAČÍREK, ref. 1, s. 72.

⁷⁵ PODOLAN, Peter – ROHÁČ, Juraj. *Ján Kollár a Frédéric Soret*. In *Opus cyclopea*. *Historia nova 17*. [online] Bratislava: Stimul, 2020, s. 117. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino17.pdf> [2021-11-25]

⁷⁶ BOHUTIENSKY, ref. 6, s. 30; SZILÁDY, ref. 32, s. 36-37; KAČÍREK, ref. 1, s. 71.

staršími tradičnými predstavami o úlohe pohlaví.⁷⁷ Tieto názory (okrem už uvedených ukážok zo *Slávy dcery*) predstavil predovšetkým v kázňach *Obraz kresťanskej panny* a *Obraz kresťanského mládenca*.⁷⁸ V súlade s dobovými náhľadmi teda išlo o pôsobenie ženy v súkromnom priestore či oddelenej sfére.⁷⁹ Problematické mali byť mužské vlastnosti u žien, resp. ženské rozvíjanie mužských aktivít a činností.⁸⁰ Rozvíjať sa malo predovšetkým vzdelanie a praktické zručnosti pri starostlivosti o budúcu rodinu, manžela a deti, pričom samozrejme záležalo i na sociálnom a stavovskom postavení rodičov.⁸¹ Zodpovedali tomu aj dobové publikácie typu „mladá gazdinka“.⁸² Súčasne to predstavovalo snahu o pozitívne formovanie „panenského stavu“, či tiež veku ako určitého štádia života ženy.⁸³ Kollárove pedagogické náhľady však okrem Jána Amosa Komenského (1592 – 1670) ovplyvnil aj Jean Jacques Rousseau (1712 – 1778) a tiež Christian Gotthilf Salzmann (1744 – 1811). Práve

⁷⁷ „Ale gesstě pěkněgssj gest to předszewzety, když některá matka swau dcerečku tak wychowati usiluge, aby z nj někdy způsbná osoba, wěrná manželka, pobožná křesťanka býti mohla;“ Kázeň *Dobré vychovávanie mládeže*, KOLLÁR, ref. 49, s. 436-437. „Křesťanská panna nepotřebuge ani hlubakau maudrost a učenost, ani ssirokau zkussenost, cestowánj a putowánj po cudzých kraginaách, ani giné vysoké kunssty a uměnj: [...] Panna nepotřebuge mnoho znáti, ale raději málo a dobře znáti. [...] Hlawnj ženská a proto i panenská práce gest dům, dwūr, přýbytek, ohnisstě, tu w každém mjstě pokog, čistotu, pořádek, ano i krásu a přjgemnost zachowáwati – to gest vlastně úřad ženského pohlawj.“ Kázeň *Obraz kresťanskej panny*, KOLLÁR, ref. 49, s. 468.

⁷⁸ KOLLÁR, ref. 49, s. 462-472 a 473-483. Napr. „Osud pak panny gest negistěgssj a nebezpečněgssj, nežli osud mládence. [...] Ale ne tak panna: tato swůg los gen zřídka samowolně určití může, ona musí tisse a mlčenliwě na swůg podjl čekati; ona nemá vlastnjch prostředků k swému wyžiwenj a ochráněnj, ale musí swé utočisstě a obranu u jiných hledati.“ Kázeň *Obraz kresťanskej panny*, tamže, s. 465.

⁷⁹ Pozri LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard a kol. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 45, 278. Porovnaj „Domácnost ge čtwtá vlastnost na obrazu křesťanské panny, domácnost prawjm, to gest, láska k domu, milowánj domácjho žiwota i domácjch pracj, a netaulánj se sem i tam bez důležitě potřeby. [...] ...ale pro pannu naylepssj sskola gest domácnost. [...] Dům, to má být celý swět pro pannu a ženu, ...“ Kázeň *Obraz kresťanskej panny*, KOLLÁR, ref. 49, s. 470.

⁸⁰ „V živobyťi lidském žádná změna / horší není jako v pohlaví, / když se ona outlá rozpravi / povah v něm a charakteru stěna; // ženský muž se tak, jak mužská žena / cti a štěstí svého pozbavi; / toho tam se málem zohavi, / této mnohem člověčenství cena: // Muži vůle, čin a smělost sluší, / ženě prosba, cit a mlučení, / ten buď více duchem, tato duší; // muž ať táhne nebe k cnostem dolů, / žena zemi vzhůru k blažení, / jen tak přijdou krásně k cíli spolu.“ Znelka I, 75. KOLLÁR, ref. 71, s. 77. Podobne „Panna která wsseco wj, nenj wjce panna, nebo dostává mužský nepřjgemný charakter.“ Kázeň *Obraz kresťanskej panny*, KOLLÁR, ref. 49, s. 468.

⁸¹ Pozri LENDEROVÁ – KOPIČKOVÁ – BUREŠOVÁ – MAUR, ref. 79, s. 89-92. Dozaista je zaujímavá otázka, či si aspoň výnimočne ženy uvedomovali v tomto období obmedzenie plynúce z tradičného usporiadania a vymedzenia rolí ako napr. postava „Katinky“ Plešnerovej. „Doznala, že málo ví, pantáta i panímáma myslí, že děvče nemusí nic umět, nic vědět, jen když dovede vládnout kuchyni a domácnosti, že všude u nich vládne starý, hrozný předsudek.“ JIRÁSEK, Alois. F. L. Věk. Část pátá. Praha: Nakladatelství J. Otto, společnost s r. o., 1923, s. 485.

⁸² Porovnaj LENDEROVÁ – KOPIČKOVÁ – BUREŠOVÁ – MAUR, ref. 79, s. 55.

⁸³ Tamže, s. 75-83. Porovnaj kázeň *Obraz kresťanskej panny*, KOLLÁR, ref. 49, s. 464.

aplikovanie Salzmannových názorov na výchovu a vzdelanie dievčat mohlo byť zaujímavé,⁸⁴ no v Kollárovom poňatí sa odrazili iba špecificky a skôr okrajovo.

Práve s praktickými úkonmi špecializovaného vzdelávania žien súviselo aj angažovanie Zuzany Kokešovej. Zvýšené angažovanie žien v 40. rokoch a ich emancipácia nielen v národnom duchu (Anna Jurkovičová, Johana Lehotská a i.)⁸⁵ sa tu teda prejavila iba nepriamo – avšak už vyššie bolo naznačené, že Kollár sa takýmto snahám nebránil. V prípade modernizačných vzorov v Kollárovom prípade hralo najdôležitejšiu úlohu hlavne nemecké (a tiež širšie európske prostredie), ale aj progresívnejšie české prostredie či príklady činnosti žien u iných slovanských národných hnutí. Tieto boli potom konfrontované s možnosťami a tradíciami domáceho uhorského prostredia u Slovákov, ako aj rozvinutejšie zvyky stavovských (šľachta, mešťanstvo) či konfesijných skupín.⁸⁶

Naše doterajšie predstavenie skôr naznačuje a prehľadne zoraďuje pomerne kusé informácie. Prienik viacerých zásadných problematík či bádateľských možností smerovania si vyžaduje ďalší systematický a komplexný výskum.

Pramene a literatúra

Archívne pramene

Literárni archiv Památníku národního písemnictví, Praha [LA PNP]

fond Jan Kollár, Doklady/vlastní

Conventio inter Reverendum Dominum Joannem Molnár, apud Pesthiano-Budenses Sacrorum Evangelicorum Ministro, una vero inclity ac ven. Senioratus Pesthiensis Seniore, atque inter Clarissimum Doctissimisque Virum Dnum Joannem Kollár, quoad futuram corundem Relationem. [4. október 1819]

Literárny archiv Slovenskej národnej knižnice, Martin [SNK-LA]

List Jána Kollára Zuzane Kokešovej z 8. júna 1848; signatúra 58 S 29

Pramene a edície prameňov

AMBRUŠ, Jozef. *Listy Jána Kollára I.* Martin: Matica slovenská, 1991, 464 s.

ČAPLOVIČ, Ján. *Etnografia Slovákov v Uhorsku.* (ed. BRTÁŇ, Rudolf) Bratislava: SPN, 1997, 301 s.

Drobničky. In *Obzor. Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, 1877, roč. 15, č. 34 (5. decembra 1877), s. 271.

HURBAN, Miloslav Josef. *Cesta Slowáka ku Bratrům Slawenským na Morawě a w Čechách 1839.* W Pešti: Tiskem Trattner-Károlyiho, 1841, 112 s.

HURBAN, Miloslav Jos[ef]. *Nitra. Dar dcerám a synům Slovenska, Moravy, Čech a Slezska obětovaný.* W Prešporku čili Břetislawě nad Dunagem: Pjsemem urozeného Antonjna Šmida, 1842, 312 s.

⁸⁴ Pozri LENDEROVÁ – KOPIČKOVÁ – BUREŠOVÁ – MAUR, ref. 79, s. 61-62, 127.

⁸⁵ ŠPROCHOVÁ, Terézia. Ženská nevdelenosť ako rodinný problém. In TIŠLIAR Pavol (ed.). *Populačné štúdie Slovenska 5.* Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2015, s. 9-13.

⁸⁶ Pozri napr. ČAPLOVIČ, Ján. *Etnografia Slovákov v Uhorsku.* (ed. BRTÁŇ, Rudolf) Bratislava: SPN, 1997, s. 135-139, passim. Téza o prioritě maďarského vzoru pri Kollárovom prístupe je preto aj v tomto prípade bez konkrétnych styčných bodov neudržateľná. Porovnaj KISS SZEMÁN, ref. 17, s. 51-52.

- JIRÁSEK, Alois. *F. L. Věk. Část pátá*. Praha: Nakladatelství J. Otto, společnost s r. o., 1923, 552 s.
- KOLLÁR, Ján. *Cestopis obsahujúci cestu do Horní Itálie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko, se zvláštním ohledem na slavný žiwly roku 1841 konanau a sepsanou od Jana Kollára*. W Pešti: Tiskem Trattner-Károlyiho, 1843, 363 s.
- KOLLÁR, Jan. *Díla básnická Jana Kollára we dwau dljch*. W Budíně: Wytiszena literami Gyuriana a Bagó, 1845, 330+58 s.
- KOLLÁR, Jan. *Nedělnj, swátečné a přjležitostné kázně a řeči*. W Pessti: Tiskem Trattnera a Karoliho, 1831, 636 s.
- KOLLÁR, Jan. *Nědelnj, swátečné a přjležitostné kázně a řeči k napomoženj pobožné národnosti*. Díl II. Budín: Tiskem Jana Gyuriana a Martina Bagó, 1844, 836+41 s.
- KOLLÁR, Ján. *Pamäti z mladších rokov žiwota*. (ed. a prel. Rosenbaum, Karol a Goláň, Karol) Bratislava: Tatran, 1972, 369 s.
- KOLLÁR, Jan. *Řeči, Modlitby a Básně wztahujicj se na swecenau r. 1837. dne 5. 11. a 12 listopadu padesátročnj jubilegnj Slawnost čili Milostiwé léto cjrkwewang. Pesstansko-Budinské, obzwlasstě slowenského Zboru s krátkaui historij gegich počátku a přjběhů*. W Pessti: Tiskem Trattner-Károlyiho, 1837, 59 s.
- KOLLÁR, Joannes [Ján] (ed.). *Schematismus generalis ecclesiarum & scholarum evang. aug. conf. in Hungaria*. Pestini: Typis Tratner-Károlyanis, 1838, 258 s.
- KOLLÁR, Ján. *Slávy dcera*. [1852] In KOLLÁR, Ján. *Dielo I. Básne*. (ed. Kraus, Cyril) Bratislava: Slovenský Tatran, 2001, s. 36-365.
- KOLLÁR, Jan. *Wýklad čili Přjmětky a Wyswětliwky ku Slawy Dcere*. W Pešti: Tiskem Trattner a Károliho, 1832, 529 s.
- KOKEŠ-KÝČERSKÝ, Pavel. *Piesne*. [online] Dostupné na internete: <https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1790/Kokes-Kycersky_Jarne-piesne/bibliografia> [20-06-2021]
- KRAUS, Cyril [MAŤOVČÍK, Augustín]. *Legenda o veľkom Slovanovi*. Martin: Osveta, 1974, 240 s.
- MATUS, László – KOVÁCS, Anna. *Jób megpróbáltatásai – egy evangélikus gyülekezet sorsfordulói. A pesti szlovák evangélikus gyülekezet emlékkönyve. Utrpenia Jóba – peripetie jedného evanjelického zboru. Pamätnica peštianskeho slowenského zboru*. Budapest: Budapesti Szlovákajkú Evangélikus Egyházközség Slovenský evanjelický zbor v Budapešti, 2012, 236 s. Dostupné na internete: <https://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/kovacs_matus.pdf> [2021-10-05]
- PODOLAN, Peter. *Dve verzie Krátičkej známosti národu Slowanského Jána Kollára*. In *Štúdie k jubileu Pavla Jozefa Šafárika*. Historia nova II – 2011 – 1. [online] Bratislava: Stimul, 2011, s. 84-95. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/HinoII-2011-1.pdf> [2021-10-05]

Literatúra

- AMBRUŠ, Jozef. *Z okruhu Jána Kollára I*. In *Biografické štúdie* 14, Martin: Matica slovenská, 1987, s. 172-176.
- BANÁRY, Boris. *K životopisu Jána Kadavého*. In *Biografické štúdie* 11. Martin: Matica slovenská, 1984, s. 118-130.
- BLAHO, Pavol. *Ján Kollár v Pešti*. In PASTRNEK, František (ed.). *Jan Kollár, 1793 – 1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Vídeň: Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni, 1893, s. 30-48.
- BODNÁR, Július. *Myjava*. Myjava: Nákladom a tlačou kníhtlačiarne Daniela Pažického 1911, 525 s.
- BOHUTIENSKY, Miloslav [BODICKÝ, Michal]. *Životopis Jána Kollára, slavného básnika-spisovateľa slowenského ku storočnej pamiatke jeho narodenia*. Ružomberok: Viedenský Slováci, tlačou kníhtlačiarne Karla Salvu, 1893, 49 s.
- BURDOVÁ, Lucia. *Július Žarnovický - obhajca národných záujmov a duchovných potrieb Pezinčanov*. In *HISTORIA – malokarpatský historický občasník*, 2013, č. 1, s. 36-39. Dostupné na internete: <https://www.muzeumpezinok.sk/userfiles/files/Historika%201_2013%206.pdf> [2021-10-05]

- DOLESCHALL, E[duard]. A[lexander]. *Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde*. Budapest: Buchdruckerei des Franklin-Verein, 1887, 184 s.
- ELIÁŠ, Michal [MAŤOVČÍK, Augustín]. Problémy Kollárovej biografie. In *Biografické štúdie* 6. Martin: Matica slovenská, 1976, s. 103-139.
- FABINY, Tibor. Peštianske roky Jána Kollára. In *Biografické štúdie* 33. Martin: Matica slovenská, 2008, s. 136-142.
- FRIED, István. Ján Kollár v maďarskom prostredí. In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana (ed.). *Ján Kollár a slovenská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe*. [Slovenské štúdie, zvl. č. 4] Bratislava: Stimulus, 2006, s. 161-173.
- FRIED, István. Príspevok k poznaniu Jána Kollára a jeho pešťbudínskych spolupracovníkov. In *Biografické štúdie* 2. Martin: Matica slovenská, 1971, s. 16-42.
- HAAN, Ludovico A. [Ludovít Augustín]. *Jena Hungarica sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Ienensi adscriptorum*. Gyulae: Typis Leopoldi Réthy, 1858, 180 s.
- IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, 298 s.
- IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam. *Básnik a mesto. Viedenské roky Jána Kollára*. Bratislava: PRO HISTORIA, 2013, 122 s.
- IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam. *Básnik a mesto. Viedenské roky Jána Kollára*. Bratislava: SDK SVE, PRO HISTORIA, 2015, 142 s.
- KABELÍK, Jan. *Rodina pěvce slávy*. W Praze: Nákladem „Českého Čtenáře“, 1928, 143 s.
- KAČÍREK, Luboš. „Národná tetka“ Pavla Chabré-Kokešová. Hrdinkou proti vlastnej vôli: „Národná tetka Kokeška“. In DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2011, s. 676-683.
- KAČÍREK, Luboš. *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850–1875*. Bekéscsaba: Kor/ridor Könyvek – Kor/ridor Knihy, 2016, 401 s.
- KISS SZEMÁN, Róbert. Slovenský Goethe v Pešti. Ján Kollár a národný emblematicizmus stredoeuropejských Slovanů. Praha: Akropolis, 2014, 209 s.
- KOKEŠ-KÝČERSKÝ, Pavel: *Piesne*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1956, 280 s.
- KOVÁCS, László G. Peštianske roky Jána Kollára (1819-1849). In KÄFER, István (ed.). *Alexander Rudnay a jeho doba. – Rudnay Sándor és kora. Ostrihom – Trnava: Spolok sv. Vojtecha – METEM Budapest*, 1998, s. 155-159.
- LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard a kol. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 554 s.
- MACHO, Peter. Poznámky k charakteru slovenských materiálov v maďarskej predrevolučnej tlači (Na príklade Tudományos Gyűjtemény v dvadsiatych rokoch 19. storočia). In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana (ed.). *Ján Kollár a slovenská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe*. [Slovenské štúdie, zvl. č. 4] Bratislava: Stimulus, 2006, s. 110-124.
- Ján Jozef Július Žarnovický*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.rodokmen.com/p/1976789-jan-jozef-julius-zarnovicky>> [2021-06-19]
- MATUS, László. A tudós könyvmoly, a bakonyi vadkan és a maláriás vasutas. Tanulmányok Magyarországi szlovák történelméről. Bekéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2020, 238 s.
- MATUS, László. Ján Kollár és a pesti szlovák evangélikusok asszimilációjának problémája a 19. század húszas éveiben. In *Világtörténet*, 2000, č. 2, s. 61-74.
- MATUS, László. Panslávi v Aszóde? Alternatívne kontexty prepustenia jedného učiteľa. In *Konfesia a národ. Kontexty konfesiálnej a národnej identity slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí*. Bekésská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2017, s. 134-159.

- MATUS, László. V babylonskom zajatí alebo v zaslúbenej zemi? Kázeň Jána Kollára o verejnom záujme z roku 1848. In *Forum Historiae* [online], 2013, roč. 7, č. 2, s. 7-20. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/matus1_0.pdf> [2021-11-25]
- MATUS, László. Z česko-slovenského samovzdelávacieho krúžku slovenská remeselnícka škola? Korelácie medzi slovenskou národnou politikou identity a štátnym odborným vzdelávaním. In *Korridor*, 2014, roč. 1, č. 2, s. 19-51.
- MAŤOVČÍK, Augustín a kol. *Lexikón slovenských žien*. Martin: Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav, 2003, 288 s.
- Milan Žarnovický. [online] Dostupné na internete: <<https://www.pezinok.sk/?yggid=504>> [2021-05-26]
- MRÁZ, Andrej. *Ján Kollár*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1952, 124 s.
- PAULINY, Ladislav. *Dejepis superintendencie nitranskej. Dľa starých i novších prameňov*. Zv. III. V Senici: Ján Bežo, 1893, 103 s.
- Pavol Žarnovický. [online] Dostupné na internete: <<https://www.pezinok.sk/?yggid=505>> [2021-05-26]
- PODHRADSKÝ, Jozef. Zo života Jána Kollára. *Slovenské pohľady*, 1893, roč. 13, č. 8, s. 448-457.
- PODOLAN, Peter. Cestopisné črty, české, moravské a nemecké reálie v Kollárových Pamätiach z mladších rokov života. In *Štúdie k slovenským dejinám. Historia nova II – 2011 – 2*. [online] Bratislava: Stimul, 2012, s. 126-154. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/HinoII-2011-2.pdf> [2021-08-21]
- PODOLAN, Peter. Cestopisné črty, slovenské a uhorské reálie v Kollárových Pamätiach z mladších rokov života. In *Štúdie o minulosti Slovenska a sveta. Historia nova I – 2010 – 2*. [online] Bratislava: Stimul, 2011, s. 87-115. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/HinoI-2010-2.pdf> [2021-08-21]
- PODOLAN, Peter. Jozef Miloslav Hurban a Ján Kollár. In *Jozef Miloslav Hurban – osobnosť v spoločnosti a reflexii*. Bratislava: VEDA, 2017, s. 39-52.
- PODOLAN, Peter. Krátičká známosť národu Slowanského Jána Kollára. In *Štúdie k jubileu Pavla Jozefa Šafárika. Historia nova II – 2011 – 1*. [online] Bratislava: Stimul, 2011, s. 39-58. Dostupné na internete: <http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2011-1.pdf> [2021-11-25]
- PODOLAN, Peter. Životopisný náčrt k 160. výročiu úmrtia Jána Kollára (1793 – 1852). In *Štúdie k jubileu Jána Kollára. Historia nova 5*. [online] Bratislava: Stimul, 2012, s. 232-238. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino5.pdf> [2021-11-25]
- PODOLAN, Peter – ROHÁČ, Juraj. Ján Kollár a Frédéric Soret. In *Opus cyclopea. Historia nova 17*. [online] Bratislava: Stimul, 2020, s. 110-125. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino17.pdf> [2021-11-25]
- PRAŽÁK, Richard. Kollárovská studie Endre Angyala. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná*, 1957, roč. 6, č. D4, s. 173-175.
- Slovenský biografický slovník. Od roku 833 do roku 1990. zv. VI. T – Ž*. Martin: Matica slovenská, 1994, 660 s.
- PŠENÁK, Jozef. Ján Kadavý, profesor martinského evanjelického gymnázia. In SEDLÁK, Imrich (ed.). *Literárnomúzejný letopis 28*. Martin: Matica slovenská, 1998, s. 163-170.
- RONEC, Peter. Pravnuk Dr. Jozefa Holubyho. In *Pezinčan*, 2011, roč. 44, s. 9. Dostupné na internete: <<http://pezincan.pezinok.sk/uploadfiles/pdf/pezincan-2011-01.pdf>> [2021-06-19]
- ŠPROCHOVÁ, Terézia. Dobové vnímanie ženských cností podľa Jána Kollára. In TIŠLIAR Pavol – ŠPROCHOVÁ, Terézia (ed.). *Populačné štúdie Slovenska 4*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2014, s. 7-19.
- ŠPROCHOVÁ, Terézia. Ženská nevzdelanosť ako rodinný problém. In TIŠLIAR Pavol. (ed.). *Populačné štúdie Slovenska 5*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2015, s. 7-19.
- VEREŠOVÁ, Katarína. Žarnovický písal VHV listy o divadelníctve. In *Hlas ľudu*, 2013, roč. 70. č. 22 [4545] (1. 6. 2013), s. 21. Dostupné na internete: <https://issuu.com/nvu_hlas_ludu/docs/hlas22_2013> [2021-06-19]

ZOCH, S[amuel]. † Julius Žarnovický. In *Cirkevné listy. Časopis venovaný záujmom cirkve evanjelickej a. v.*, 1917, roč. 31, č. 6, s. 146-147.

Zoznam farárov. Lazy pod Makytou. Webstránky Evanjelického a.v. cirkevného zboru. [online] Dostupné na internete: <<http://www.lazypodmakytou.ecav.eu/zoznam-fararov/>> [2021-06-20]

ŽARNOVICKÝ, Julius. Kollárov list. In PASTRNEK, František (ed.). *Jan Kollár, 1793-1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin.* Vídeň: Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolok „Tatran“ vo Viedni, 1893, s. 60-61.

Ján Kollár and Zuzana Kokešová

The town of Pest was the place of Ján Kollár's longest stay and work. This study summarizes the latest research on his life in this area, while dealing more specifically with the issues of his arrival in Pest, the establishment of the Slovak school, running of the Sunday school as well as Kollár's approach to women's issues and education. Zuzana Kokešová taught girls practical handicrafts in Pest. The study provides basic and brief information about her life. Only one letter from Ján Kollár to Zuzana Kokešová has been preserved, thus this text also includes a transcript of the letter and comments.

Keywords: Ján Kollár (1793 – 1852), Zuzana Kokešová (1812 – 1883), evangelical church, education, Pest (Budapest), 19th century

https://fphil.uniba.sk/historia_nova

[66 726 znakov / 1,85 AH]

PODOLAN, Peter. Ján Kollár a Zuzana Kokešová. In *Opus reticulatum. Historia nova 20.* [online] Bratislava: Stimul, 2022, s. 22-42. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino20.pdf>

Príloha – List Jána Kollára Zuzane Kokešovej z 8. júna 1848

Regest

Ján Kollár posíela obrazy a svoje knihy Zuzane Kokešovej. Informuje ju o odchode Jána Kadavého z úradu učiteľa slovenskej evanjelickej cirkvi v Pešti.

Edícia textu

[Na obálke/rube]

Šlechtné a poctivé panně

Zuzanně Kokešowé¹

k odewzdání

na

S balíkem knih

a s obrazy

Lazech²

w Trenč. Stol.³

Welectěná přítelkyně!

Posílám zde připojený walec w němž ony Obrazy⁴ se dobře skrutěné nalezají. Potom posílám a sice za zníženu totiž polowičnau cenu 2 Exx mojich Kázní⁵ a 1 Ex. Díla básnická⁶, z každého 1 Ex za 1 Zl. stříbra, snad se u nich a w Jejich dolině za tuto tak malau cenu mine.

Naše církew vydala nyní i moje nejnowější kazaní⁷, z něhož tež 6 Ex posílám, 1 Ex za 1 groš stříbra.

Pan učitel Kadawý⁸ složil již uřad swůj u nás dobrowolně⁹ a odebral se dnes ráno do své wlasti Čech. Zdejší městská wrchnost (Maďaři) welmi neslušně s nim nakládali, ze skoly od dítek ho do wězení mezi obecejných areštantu odwedli atd'. Bůh wí co z tohoto blazniwého pronásledowání Slowáků bude.

S pozdrawenjm pana bratra¹⁰

zůstawám

Jejich

8 Čerwna 1848 w Pešti

k službám hotowý

Jan Kollár

Vysvetlivky a komentáre

1. Zuzana Kokešová (1812 – 1883) bola sestrou evanjelického farára v Lazoch pod Makytou, Samuela Kokeša. Žila spolu so svojim bratom (pozri poznámku č. 10), zrejme aj potom pracovala iba v domácnosti. Neskôr sa vydala za učiteľa Jána Žarnovického (1827 – 1885), s ktorým mala syna Júliusa Žarnovického (1853 – 1917). *Slovenský biografický slovník. Od roku 833 do roku 1990*. zv. VI. T – Ž. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 487. Ďalšie údaje o jej osobe sa nám nateraz nepodarilo zistiť. Návštevu u Kokeša a jeho sestry spomenul aj Jozef Miloslav Hurban. HURBAN, Miloslaw Josef. *Cesta Slowáka ku Bratrům Slawenským na Morawě a w Čechách 1839*. W Pešti: Tiskem Trattner-Károlyiho, 1841, s. 111-112.
2. Lazy – dnes Lazy pod Makytou (okres Púchov).
3. Trenčianska stolica
4. Nevieme o aké obrazy išlo.
5. Išlo o Kollárom vydané kázne, pravdepodobne 2. diel – KOLLÁR, Jan. *Nědelnj, swátečné a přjležitostné kázne a řeči k napomoženj pobožné národnosti*. Díl II. Budín: Tiskem Jana Gyuriana a Martina Bagó, 1844, 836+41 s.
6. KOLLÁR, Jan. *Díla básnická Jana Kollára we dwau díljch*. W Budíně: Wytíštena literami Gyuriana a Bagó, 1845, 330+58 s.
7. Išlo o samostatne vydanú kázeň KOLLÁR, Jan. *Napomáhánj obecného dobrého wűbec obzwlásstě vlasti. Kázání mimořádné we IV. Neděli po Welikénoci we chrámu ew. A. W. w Pessti*. Tiskem wydané od církwe. W Pessti: Tiskem Trattner-Károlyiho, 1848, 13 s. O situácii pri vydaní kázne pozri MATUS, László. V baby-lonskom zajatí alebo v zaslúbenej zemi? Kázeň Jána Kollára o verejnom záujme z roku 1848. In *Forum Historiae* [online], 2013, roč. 7, č. 2, 7-20, passim. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/matus1_0.pdf> [2021-11-25]
8. Ján Kadavý (1810 – 1883), český a slovenský publicista a pedagóg. Študoval v Uhorsku i Čechách. Pôsobil v Pešti ako učiteľ tamojšej slovenskej evanjelickej cirkvi. Spolupracoval s J. Kollárom, ktorý sa s ním rozišiel v zlom kvôli Kadavého spolupráci so štúrovcami a podpore štúrovskej slovenčiny ako spisovného jazyka. Cirkev i Kollár sa usilovali Kadavého zbaviť, avšak zasiahla revolúcia 1848/49 a situácia sa vyriešila sama. Kadavého ako cudzinca vypovedali do vlasti. Využil to na vzdelávanie a už v roku 1851 sa vrátil do Uhorska a na Slovensko. Pôsobil ako pedagóg v Liptovskom Svätom Mikuláši, Nemeckej Lupči (dnes Partizánska Lupča) a Martine. Podrobnejšie o ňom PŠENÁK, Jozef. Ján Kadavý, profesor martinského evanjelického gymnázia. In SEDLÁK, Imrich (ed.). *Literárnómúzejný letopis 28*. Martin: Matica slovenská, 1998, s. 163-170; BANÁRY, Boris. K životopisu Jána Kadavého. In *Biografické štúdie 11*. Martin: Matica slovenská, 1984, s. 118-130.
9. Kadavý mal kvôli spolupráci so štúrovcami a propagovaniu štúrovskej slovenčiny konflikt s Jánom Kollárom aj peštianskym slovenským cirkevným zborom. Pôvodne však na svoj post učiteľ nechcel rezignovať. Pozri BANÁRY, ref. 8, s. 121-122.
10. Samuel Kokeš (1808 – 1877), evanjelický kaplán v Brezovej pod Bradlom, evanjelický farár v Lazoch pod Makytou, neskôr patentálny senior. Spolupracovník Karola Kuzmányho, Jozefa Miloslava Hodžu a Jozefa Miloslava Hurbana. O farnosti pozri aj KOLLÁR, Joannes. *Schematismus generalis ecclesiarum & scholarum evang. aug. conf. in Hungaria jussu incl. Ac vener. generalis quatuor superintendentiarum conventus*. Pesthini: Trattner-Károlyianis, 1838, s. 23. Pozri aj BODNÁR, Július. *Myjava*. Myjava: Nákladom a tlačou kníhtlačiarne Daniela Pažického 1911, s. 512; PAULINY, Ladislav. *Dejepis superintendentie nitranskej. Dľa starých i novších prameňov*. Zv. III. V Senici: Ján Bežo, 1893, s. 15.

Edičné poznámky

Celý list bol už publikovaný ako prepis bez komentára (pod nevhodným, identifikáciu listu neumožňujúcim názvom).⁸⁷ Časť listu, týkajúca sa Jána Kadavého, bola znovu už publikovaná ako odpis bez komentára.⁸⁸

List je písaný rukou Jána Kollára na jedinom hárku [1. strana]. Na rube [2. strana] sa nachádza adresa. Hárok bol zložený a zapečatený bez obálky. Pečať (zrejme jedno z typárií používaných Kollárom) sa nezachovala, na rubovej strane je iba miesto s červenou škvrnkou evokujúcou jej farbu a umiestenie.

Originál listu sa nachádza v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine pod signatúrou 58 S 29. Označenie listu preberáme podľa kartotečnej/inventárnej systematizácie archívu.

Zachovali sme približné formátovanie textu. Textová edícia sleduje čo najvernejšie autentickú podobu textu. Týka sa to aj písania veľkých písmen, diakritiky a interpunkcie, zvýraznenia textu, formátu podčiarknutia a pod. Všetky poznámky a vysvetlivky a ich značenie číslaním v hornom indexe (xxx⁵) sú editorským zásahom.

V otázke rozsiahlych vysvetliviek a komentárov k edícii sa hlásime plne k odkazu Jozefa Ambruša a jeho štýlu edičnej práce.

---

⁸⁷ ŽARNOVICKÝ, Julius. Kollárov list. In PASTRNEK, František (ed.). *Jan Kollár, 1793-1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Vídeň: Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolok „Tatran“ vo Viedni, 1893, s. 60-61.

⁸⁸ KRAUS, Cyril [MAŤOVČÍK, Augustín]. *Legenda o veľkom Slovanovi*. Martin: Osveta, 1974, s. 202.

Fenomén prostitúcie v medzivojnových Košiciach*

Dominika Kleinová

V predkladanom príspevku analyzujeme fenomén prostitúcie v Československu na príklade mesta Košice medzi rokmi 1918 – 1939. Hlavným cieľom príspevku je ukázať ako štátne orgány bojovali s prostitúciou v Košiciach a vystihnúť miestne špecifiká v porovnaní s inými medzivojnovými mestami, prostredníctvom analýzy archívnych prameňov úradného charakteru a periodickej tlače. Mesto vnímame ako urbánnu a sociálnu entitu, v ktorej dochádzalo k historickým udalostiam a sociálno-kultúrnym zmenám. Pod pojmom prostitúcia rozumieme komerčné poskytovanie sexuálnych služieb za finančnú odmenu, alebo inú výhodu.¹ Prostitúciu považujeme za mnohovrstevný jav, ktorý má množstvo príčin a dôsledkov politickej, právnej, hospodárskej, sociálnej, hygienickej a zdravotnej povahy.² V príspevku budeme hovoriť o politicko-právnych, sociálnych, zdravotných a kultúrnych aspektoch predajnej „lásky“ v kontexte foucaultovskej governmentality.³ Vybraný koncept aplikujeme ako analytický prístup k vládnutiu, ktorý zastrešuje rozličné teórie, metodologické prístupy a epistemologické a ontologické pozície.⁴ Podľa Mitchella Deana môžeme pri analýze identifikovať štyri fundamentálne a relevantné oblasti výskumu: 1. viditeľné prejavy vládnutia (zákony, nariadenia a opatrenia) a ich deklarovaný prínos, 2. techniky, stratégie, mechanizmy, procedúry a prostriedky, ktoré politickí predstavitelia využívali vo vládnutí, 3. aké myšlienky, ideológie, koncepty, myšlienky využívali politické autority a občania, 4. samotných aktérov, ktorí boli súčasťou procesu vládnutia, a občanov.⁵

Od začiatku 19. storočia do 11. júla 1922 v meste Košice fungoval systém reglementácie, ktorý reguloval prostitúciu a prevádzkovanie nevestincov na základe mestských organizačných štatútov. Prostitúcia bola spájaná hlavne s mestskou chudobou, alkoholizmom, pohlavnými chorobami a morálnou biedou spoločnosti. Prostitútky mali vyčlenené

---

* Príspevok vznikol s podporou projektu SGS 2022_012 Podpora vedeckých a prezentačných aktivít studentů doktorského programu Historie a magisterského Historie.

¹ LENDEROVÁ, Milena. *Chytila patrola... aneb Prostituce za Rakouska i republiky*. Praha: Karolinum, 2002, s. 5.

² ŽIDEKOVÁ, Anna. Prostitúcia rokov 1918-1945 vo Zvolene. In SOKOLOVSKÝ, Leon. *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Zborník z rovnomennej vedeckej konferencie konanej 1. – 3. 10. 2003 v Lučenci, Bratislava: Univerzita Komenského, 2007, s. 333.

³ Vybraný koncept bol predstavený Michelom Foucaultom v roku 1978, počas jeho prednášky na univerzite v Paríži a poukazuje na aktivity vlády, ktoré sa snažia meniť a tvarovať správanie populácie prostredníctvom rozličných techník, noriem a vedomostí. Vládnutie je fenomén, ktorý nie je len úzko spätý so štátom ako celkom, ale hovorí ako samotné individuality a skupiny vo vláde a mimo nej tvarujú vládnutie ich samých a iných. WALTERS, William. *Governmentality: critical encounters*. London: Routledge, 2012, s. 11.

⁴ MERTL, Jiří – KRČÁL, Petr. *(Neo)liberální governmentality v České republice*. Brno: Václav Klemm, 2013, s. 62.

⁵ DEAN, Mitchell. *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. London: SAGE Publications Inc., 2010, s. 304.

miesta pre pohyb, aby nenarúšali každodenný život obyvateľov mesta. V roku 1920 bolo v Československej republike evidovaných 1748 prostitútok podrobených systému regulácie (reglementácie), a približne 10 000 žien, ktoré vykonávali prostitúciu tajne.⁶

Na území dnešného Slovenska v medzivojnovom období existovalo 44 verejných domov, ktoré oficiálne zamestnávali 249 žien a dievčat.⁷ Z toho 9 nevestincov bolo v Bratislave⁸ a dva sa nachádzali v Košiciach s 20 až 25 registrovanými prostitútkami.⁹ Inú formu registrovanej prostitúcie v meste vykonávalo 60 žien.¹⁰ Tajnú prostitúciu vykonávalo v Košiciach v týchto rokoch približne 80 – 100 osôb.¹¹ Priemerný vek prostitútok bol 20 – 25 rokov.¹² Napriek tomuto vekovému priemeru služby poskytovali aj mladšie a staršie ženy. Rodinný stav neviestok bol rôznorodý. Nachádzali sa medzi nimi hlavne slobodné, rozvedené a ovdovelé ženy. Prostitúciu v menšej miere vykonávali aj vydaté ženy.¹³

Po prijatí abolicionistického zákona dňa 11. júla 1922 organizované formy prostitúcie boli zakázané a všetky nevestince mali byť zrušené. Prostitúcia sa presunula do ulíc, barov, kaviarní, salónov a bytov.¹⁴ Tento páľčivý problém sa pokúšali eliminovať mnohé spolky a inštitúcie tým, že začali realizovať vzdelávacie, zdravotné a nápravné aktivity.¹⁵ Napriek týmto snahám prostitúcia nezmizla. Najvyššia koncentrácia prostitútok bola v Košiciach v mestskom parku pri vlakovej stanici a na Hrnčiarskej, Hradbovej, Alžbetinej, Zbrojníckej, Baštovej a Vratnej ulici.¹⁶

Prehľad prameňov

Prostitúcia ako jeden z kľúčových javov nielen sociálnych a urbánnych dejín sa do centra pozornosti slovenských historikov nedostala v takej miere ako v iných

⁶ WIESNER, Antonín. *Dějiny prostituce a příjice v Československu*. Praha: Čsl. společnost pro potírání chorob pohlavních, 1925, s. 74.

⁷ WIESNER, ref. 6, s. 74.

⁸ Slovenský národný archív (SNA), f. Expozitúry Ministerstva verejného zdravotníctva, 1919-1929 (EMVZ), *Zoznam nevestincov, počet neviestok*. škat. č. 97, sign. č. 6815/1922.

⁹ SNA, f. EMVZ, *Zoznam*, ref. 8, s. 1.

¹⁰ Išlo o registrované prostitútky, ktoré svoju živnosť vykonávali na ulici, v hoteloch alebo prenajatých bytoch. SNA, f. EMVZ, *Zoznam*, ref. 8, s. 1.

¹¹ SNA, f. EMVZ, *Zoznam*, ref. 8, s. 1.

¹² HANOSEK, Bohumír. *Prostituce a její hygiena*. In NÁHLOVSKÝ, Jan. *Československý statistický věstník*. Praha: Státní úřad statistický, 1920, s. 14.

¹³ Štátny oblastný archív v Košiciach (ŠOAK), f. Štátna nemocnica v Košiciach 1879 do 1948 (SNK), *Kmeňová kniha 1919-1920 (KK)*, sing. č. 95.

¹⁴ ŠOAK, f. Policačné riaditeľstvo v Košiciach, 1920 – 1938 (PRK), *Polícia mravnostná a prevádzanie zákona o potieraní pohlavných nemocí*. škat. č. 82, sing. č. 6667/26.

¹⁵ Išlo o organizácie ako: Y.M.C.A, Záchrana, Spoločnosť proti pohlavným chorobám, Živena a pod.

¹⁶ MÁRAI, Sándor. *Spoved' mešťana*. Bratislava: Kalligram, 2011, s. 39.

stredoeurópských krajinách.¹⁷ Slovenskú historiografiu sociálny fenomén prostitúcie zatiaľ neupútal a vybraná téma sa vyskytuje v rámci krátkych článkov, štúdií a kvalifikačných prác.¹⁸ V dejepisectve výskum zameraný na sex za peniaze v medzivojnových Košiciach absentuje. Čiastočné informácie o tomto sociálnom probléme poskytuje staršia literatúra pred roku 1989. Východoslovenské historičky Jana Gronská a Milena Hudcová popísali tento jav v kontexte medzivojnovnej hospodársko-sociálnej situácie v meste.¹⁹ Najhlbšie do tejto témy prenikol Gabriel Szeghy v článku „Najstaršie remeslo“ v Košiciach v období po Rakúsko-uhorskom vyrovnaní: Úvod do problematiky.²⁰ Cieľom jeho príspevku bolo zmapovať fenomén prostitúcie na príklade mesta Košice v období 19. storočia a začiatku 20. storočia.

Prvorepubliková éra v meste Košice je dnes považovaná za najmenej spracované obdobie košických dejín.²¹ Predkladaná štúdia je založená hlavne na výskume a analýze archívnych prameňov. V Archíve mesta Košice sme našli materiály, ktoré popisovali problém prostitúcie do roku 1918 alebo 1921. Najviac informácií nám poskytli nasledujúce fondy: fond Policajného kapitanátu mesta Košice (1862 – 1921), fond Úradného hlavného lekára

¹⁷ V českom, maďarskom, rakúskom a poľskom prostredí je vybraná téma lepšie spracovaná a historici vypracovali syntetické diela k dejinám prostitúcie. Pozri LENDEROVÁ, Milena. *Chytila patrola... aneb Prostituce za Rakouska i republiky*. Praha: Karolinum, 2002, 226 s.; WINGFIELD, M. Nancy. *The World of Prostitution in Late Imperial Austria*. Oxford: Oxford University Press, 2017, 272 s.; STAUTER-HALSTED, Keely. *The Devil's Chain: Prostitution and Social Control in Partitioned Poland*. New York: Cornell University Press, 2015, 392 s.; MIKLÓSSY, János. *A budapesti prostitúció története*. Budapest: Népszava, 1989, 134 s.; GARCÍA R. Magaly (ed.). *Selling Sex in the City: A Global History of Prostitution, 1600s-2000s*. Boston: Brill, 2017, 912 s.

¹⁸ KONOPKA, Ján. *Prostitúcia na Slovensku v 20. a 30. rokoch 20. storočia*. Diplomová práca. Bratislava: FiF UK, 2015, 55 s.; FALISOVÁ, Anna. Spoločnosť proti pohlavným chorobám na Slovensku v medzivojnovom období. In *Forum Historiae*, 2011, roč. 5, č.1. s. 29; FALISOVÁ, Anna – MOROVICSOVÁ, Eva. Spolok "Záchrana" a jeho podiel na likvidácii venerických ochorení. In SLABOTINSKÝ, Radek – STÖHROVÁ, Pavla (ed.). *Zdraví a nemoc v dejinách človeka a zvierat*. Brno: Technické múzeum, 2014, s. 152; BALÁŽ, Anton. *Hriešna Vydrica*. Bratislava: Marenčin PT, 2007, 176 s.; SZEGHY, Blanka. Fornicatrices, scortatrices et meretrices diabolares: Disciplining Women in Early Modern Hungarian Towns. In MIELKE, Christopher – ZNOROVSKY, Andrea-Bianka. *Same Bodies, Different Women: 'Other' Women in The Middle Ages and The Early Modern Period*. Budapest: Trivent Publishing, 2019, s. 169-194; RÉPÁSOVÁ, Katarína. Prostitúcia a nevestince v Komárne na prelome 19. a 20. storočia. In PALUGA, Lukáš – RÉPÁSOVÁ, Katarína (ed.). *Spravodlivosť pre všetkých... Zborník príspevkov z rovníomenného sympózia 25. a 26. september 2019*. Komárno: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2020, s. 271-273. HOLEC, Roman. Žena v službe. In DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela. *Na ceste k modernej žene: kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, 2011, s. 518.

¹⁹ GRONSKÁ, Jana – HUDCOVÁ, Milena. K niektorým otázkam sociálne-zdravotnej starostlivosti o obyvateľstvo Košíc v prvom desaťročí buržoáznej ČSR. In HALAGA, R. Ondrej. *Vlastivedný sborník; práce vedeckých ústavov a pracovníkov východného Slovenska*. Košice: Archív mesta Košíc, 1955, s. 43.

²⁰ SZEGHY, Gabriel. „Najstaršie remeslo“ v Košiciach v období po Rakúsko-uhorskom vyrovnaní. Úvod do problematiky. In PALUGA Lukáš – RÉPÁSOVÁ Katarína (ed.). *Spravodlivosť pre všetkých... Zborník príspevkov z rovníomenného sympózia 25. a 26. september 2019*. Komárno: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2020, s. 274.

²¹ FICERI, Ondrej. *Košice v slovenskej historiografii = Košice in Slovak historiography*. Košice: Dejepisný spolok v Košiciach, 2016. 266 s.; FICERI Ondrej. *Potrianonské Košice*. Bratislava: Veda SAV, 2019, s. 38.

mesta Košíc (1827 – 1940) a fond Magistrátu mesta Košice (1239 – 1922, I, K.). Druhým navštíveným archívom bol Štátny archív v Košiciach, kde sme pracovali s fondom Policajného riaditeľstva v Košiciach (1920 – 1938), fondom Košickej župy (1923 – 1928) a fondom Štátneho zastupiteľstva v Košiciach II. (1922 – 1949). V Slovenskom národnom archíve sme pracovali s nasledujúcimi fondmi: fond Inštruktorátu Ministerstva sociálnej starostlivosti, fond Expozitúry ministerstva zdravotníctva, fond Ministerstva sociálnej starostlivosti a verejného zdravotníctva. Ďalším užitočným zdrojom bola pre nás periodická tlač, ktorá pravidelne informovala o každodennom živote prostitútok v meste Košice. Dobové články najčastejšie písali o prostitúcii v kontexte pohlavných chorôb, kriminality a zákona 241/1922 o potieraní pohlavných chorôb. Zaujímavým zdrojom bol pre nás denník *Slovenský Východ*, kde sa o prostitúcii písalo najčastejšie. V roku 1923 v ňom bol dokonca uverejnený cyklus článkov, ktorý detailne analyzoval prostitúciu a javy s ňou spojené.²²

Prostitúcia v Rakúsko-Uhorsku a ČSR: kontinuity a diskontinuity

Spoločenské vnímanie prostitúcie v druhej a tretej dekáde 20. storočia na území novovzniknutej Československej republiky bolo v markantnej miere formované a ovplyvnené ambivalentnými názormi a prístupmi, ktoré mali svoje korene ešte v 19. storočí. Na začiatku „dlhého“ 19. storočia začali skoro všetky moderné európske krajiny zavádzať systém reglementácie, ktorý vychádzal z myšlienky, že prostitúcia je nezničiteľný jav, preto je potrebné ho obmedziť pravidlami. Tento princíp toleroval sex za peniaze ako nevyhnutné zlo spoločnosti a podriaďoval ho policajnej a lekárskej kontrole. V uhorskej časti monarchie fenomén prostitúcie riešil zákon o usporiadaní verejného zdravia z roku 1876 (čl. 14/1876) v § 89 s názvom *Nútené liečenie nákazlivých nemocí* a v §91, ktorý hovoril, že „*prostitúcia sa vzťahuje na verejné zdravotníctvo a upravuje sa nariadením.*“²³ Uhorský trestný zákonník o zločinoch a prečinoch bol kodifikovaný zákonným čl. 5/1878 a o prostitúcii hovoril v § 81. Tento paragraf uvádzal, že osoby nedodržiavajúce úradné pravidlá, ktoré sa na nich vzťahujú, budú potrestané odňatím slobody na obdobie jedného mesiaca.²⁴ Zákonník nezakazoval prostitúciu a kompetencie nad reguláciou a sankciami prenechával v právomoci miest a obcí. Mestské inštitúcie vydávali rôzne nariadenia a štatúty. Miestne vyhlášky väčšinou potrestali previnilcov, ktorí nedodržali štatúty odsúdením na verejné práce alebo

²² SYCHRA, Cyrill. Prostitúcia (Vykríčané domy V.). In *Slovenský Východ*, 1923, roč. 5, č. 91 (20. 4.1923), s. 3. Prostitúcia I. In *Slovenský Východ*, 1923, roč. 5, č. 74 (30. 3. 1923), s. 3.; SYCHRA, Cyrill. Prostitúcia II. In *Slovenský Východ*, 1923, roč. 5, č. 77 (4. 4. 1923), s. 1.

²³ MÁRKUS, Dezső. *Corpus juris hungarici. Magyar törvénytar 1000 – 1895. Millenniumi emlékkiadás. 1875 – 1876. évi törvényczikkek*. Budapest: Franklin – Társulat, 1896, s. 379.

²⁴ SLÁVIK, Michal. *Uhorský trestný zákonník o zločinoch a prečinoch (Zák. čl. 5/1878, § 81)*, 2 vyd.. Bratislava: Comenius, 1921, s. 230.

finančnou pokutou. Prostitútky vlastnili zdravotné knižky a v prípade nerešpektovania pravidiel boli poslané do väzenia, polepšovne alebo nemocnice.²⁵ Politickí predstavitelia na úrovni krajiny a miest využívali metódy a mechanizmy, ktoré umožňovali kontrolu telesných činností obyvateľov prostredníctvom lekárskeho kontrol, policajných prehliadok a trestov. Registrované prostitútky boli podrobované prísnemu policajnému a lekárskeho dohľadu. Tajné prostitútky boli trestané uväznením alebo vyhnaním. Na druhej strane muži navštevujúci verejné domy neboli podrobení lekárskeho dozoru a neboli ani kontrolovaní verejnou mocou. V rámci systému existovala dvojaká morálka, ktorá mužom povoľovala navštevovať verejné domy, ale ženy marginalizovala a stigmatizovala na základe práce v nich. Verejné inštitúcie spolu s odborníkmi, policajným a lekárskeho dozorom uplatňovali disciplinárnu moc nad prostitúciou a prostitútkami. Kňazky „lásky“ boli považované za zdroj pohlavných chorôb a zobrazované ako obludy a príšery. V európskom prostredí sa používalo vzdorujúce, choré a skazené telo prostitútky ako metafora obáv z mestskej zhuby, úpadku spoločnosti a porušovania hraníc medzi triedami a pohlaviami.²⁶ Podľa dobových mysliteľov bola výhodou reglementačného systému lokalizácia a centralizácia platenej „lásky“ do verejných domov.²⁷ Jeho slabou stránkou bola nedostatočná registrácia, ignorovanie tajnej prostitúcie a podpora obchodu so ženami.²⁸

V druhej polovici 19. storočia ako protipól k systému reglementácie vznikol abolicionizmus. Zakladateľkou abolicionistického hnutia bola sociálna pracovníčka a anglická feministka Josephine Butler, ktorá začala kampaň proti pohlavným chorobám. Abolicionistické hnutie sa kreovalo ako európsky sociálny model, ktorý zakazoval organizované formy prostitúcie postavené na systéme reglementácie. Jeho cieľom bolo zrušiť regulačné opatrenia a úradný dozor nad prostitúciou, čím by sa sťažil prístup verejnosti k sexuálnym službám. Prevádzkovanie „najstaršieho remesla“ nemalo byť trestné, pokiaľ nedochádzalo k organizovaným formám prostitúcie (zakladaniu a prevádzkovaní verejných domov a kupliarstvu), verejnemu ohrozovaniu mravov a zdravia (primárne šírenia pohlavných chorôb). Postoj abolicionistov k prostitúcii sa formoval ako reakcia na reglementáciu a vychádzal z myšlienky, že štát prostredníctvom reglementačných opatrení akceptuje organizovanie iných kriminálnych aktivít (obchod s ľuďmi, detskú prostitúciu, potraty atď.). Hlavnou zbraňou proti predajnému sexu mala byť osveta, vzdelávanie a mravná výchova. Najznámejším predstaviteľom hnutia v Československu bol T. G. Masaryk, ktorý vyhlásil:

²⁵ Konkrétne reglementačné nariadenia sú popísané v časti *Verejné domy a život v nich*.

²⁶ ABRAMS, Lynn. *Zrození moderní ženy (Evropa 1789-1918)*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 152.

²⁷ WIESNER, ref. 6, s. 58.

²⁸ WIESNER, ref. 6, s. 58-59.

„...Prostituce – nejsou jen padlé ženy, nýbrž i stejně padlí mužové...“²⁹ Podporovatelia abolicionistického prístupu považovali reglementáciu za zhmotnenie mužskej dominancie a jednoznačnú preferenciu mužských potrieb nad ženskými.³⁰ Jeho priaznivci považovali za hlavnú príčinu prostitúcie chudobu a prostitútku vnímali ako obeť despotického patriarchálneho systému.³¹ Sex za peniaze bol vnímaný ako výraz mravnej a hmotnej biedy, preto zdravotné vyšetrenie na pohlavné choroby malo byť hrazené štátom.³²

Po vzniku Československa v roku 1918 bolo názorové spektrum na problematiku prostitúcie prezentované na jednej strane obhajcami reglementácie, ktorí chceli prostredníctvom určitých pravidiel regulovať prostitúciu a na strane druhej abolicionistami, ktorí chceli zakázať jej organizované formy.³³ Abolicionistickí predstavitelia vo vládnej koalícii na čele s Českou stranou národně sociální nakoniec zmenili dlhotrvajúci systém reglementácie prostredníctvom zákona 241/1922 o *potírání pohlavných nemocí*.³⁴ Prvý návrh zákona bol predstavený na stretnutí poslaneckej snemovne dňa 30. septembra 1919. Vtedy poslankyňa Františka Zemínová³⁵ so straníckymi kolegami vystúpila s návrhom, ktorý chcel zrušiť verejné domy.³⁶ Návrh obsahoval deväť bodov, ktorými sa mala odstrániť prostitúcia medzi obyvateľmi. V prvom rade mali byť zrušené verejné domy, ktoré boli zdrojom vykorisťovania žien. Hotely mali byť pravidelne kontrolované a za vedomé trpenie prostitúcie mala byť majiteľovi hotela odobraná koncesia. Ako súčasť polície mali byť zriadené miesta inšpektoriek, ktoré by boli zodpovedné za policajný a mravný dozor. Dôležitú úlohu mali plniť útulky, kde by sa mohli liečiť prostitútky nielen po telesnej, ale aj mravnej stránke. Lekárska starostlivosť mala byť orientovaná primárne na zamedzenie a liečenie pohlavných chorôb.³⁷ Osnova zákona bola predložená v senáte 25. mája 1921 a pozostávala zo štyroch častí. Jej prvá časť hovorila o obmedzení pohlavných chorôb prostredníctvom povinnej liečby nakazených. Nemajetným obyvateľom malo byť podľa návrhu umožnené, aby sa liečili na

²⁹ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Mnohoženství a jednoženství*. Praha: B. Kočí, 1925, s.18-19.

³⁰ WIESNER, ref. 6, s. 59-60.

³¹ WIESNER, ref. 6, s. 59-60.

³² MASARYK, ref. 29, s. 19.

³³ BROUK, Bohuslav. *Psychoanalytická sexuologie*. Praha: ODEON, 1933, s. 73-85.

³⁴ Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy. *Zákon o potírání pohlavních nemocí, vládní nařízení, jímž se zákon provádí a výnosy ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*. Praha: MVZTV, 1930, s. 98.

³⁵ Františka Zemínová (1882 – 1962) bola českou političkou a predstaviteľkou ženského emancipačného hnutia.

³⁶ ZEMINOVÁ, Františka et al. Návrh členů Národního shromáždění F. Zeminové, Landové-Štychové a soudruhů, aby byly zrušeny veřejné prostituční domy, aby byla přísně oboustranně stíhána prostituce tajná a aby bylo zavedeno povinné hlášení a léčení pohlavní nákazy. In *Zasedání Národního shromáždění československého roku 1919*: Tisk 1638 [online]. Praha: Národní zhromaždenie, 1919, s. 1. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=14370>> [2021-09-16]

³⁷ ZEMINOVÁ, ref. 36, s. 1.

útraty štátu. Druhá časť predlohy ustanovila, že prostitúcia nie je trestná, avšak zakladanie a udržiavanie nevestincov je zakázané. Návrh ďalej odmietol represívny a reglementačný prístup k prostitúcii (teda povinné kontroly alebo kriminalizáciu). Trest mal postihnúť len osoby, ktoré ohrozili iných pohlavnými chorobami.³⁸ *Slovenský denník* o tomto návrhu písal dňa 25. júna 1922. Článok s názvom *Zákon o potláčaní pohlavných chorôb*³⁹ komplexne reflektoval pripravovaný abolicionistický návrh. *Slovenský denník* za najdôležitejší bod považoval ustanovenie, že každý, kto je pohlavne chorý, musí sa nechať vyšetriť a vyliečiť. Zákon o potieraní pohlavných chorôb bol prijatý dňa 11. júla 1922.⁴⁰ V praxi však nebol úspešný, pretože absentovali ekonomické zdroje na jeho implementáciu.⁴¹ Vykonávanie pouličnej prostitúcie ostalo bez zmeny a táto forma poskytovania sexuálnych služieb mala byť trestaná, len pokiaľ sa porušoval paragraf verejného vyzývania k smilstvu⁴² alebo paragraf pohoršujúceho prevádzkovania smilstva.⁴³

Povojnové Košice a prostitúcia pod dozorom verejných inštitúcií

Povojnová konsolidácia spoločnosti po roku 1918 sa prejavila nielen vo vysokých politických kruhoch nového štátu, ale aj na úrovni miest. Košice boli východným centrom novovzniknutej republiky.⁴⁴ Organizačno-administratívne štruktúry v mestách (starosta, župan, mestské zastupiteľstvo a úrady) predstavovali predĺženú ruku československej vlády. Košice boli sídlom aj košickej župy, ktorá sa po roku 1923 transformovala na tzv. veľžupu. Podľa župného zákona sem patrili územia Abovsko-turnianskej župy, Spišskej,

³⁸ 154. schôdza Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia republiky Československej, 24. júna 1922 [online]. Praha: Národné zhromaždenie, 1922, s. 1. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/154schuz/s154003.htm>> [2021-09-16].; 642. interpelace poslanců Fr. Zeminové L. Landové-Štychové, L. Pechmanové a spol. na vládu stran vydání zákona k potírání prostituce a léčení nakažlivých chorob pohlavních. [online]. Praha: Národné zhromaždenie, 1920, s. 1. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0642_00.htm> [2021-09-16]

³⁹ HUŠEK, Karol. Zákon o potláčaní pohlavných chorôb. In *Slovenský denník*. Bratislava: Slovenské kníhtlačiarne, roč. 5, č. 142 (25. 6. 1922), s. 1.

⁴⁰ MVZTV, ref. 34, 98 s.

⁴¹ LENDEROVÁ, ref. 1, s. 226.

⁴² Priestupku vyzývania k smilstvu sa dopúšťala osoba, ktorá vzbudila pohoršenie alebo urazila stud, verejne nabádala alebo ponúkala sa k smilstvu. Rovnako podľa tohto paragrafu bola potrestaná osoba, ktorá vyzývala k smilstvu osobu mladšiu ako 16 rokov. Trestom za tento priestupok bolo odňatie slobody od jedného dňa až na mesiac alebo peňažný trest od 50 do 10 000 korún. MVZTV, ref. 71, s. 9.

⁴³ Priestupku pohoršlivé prevádzkovanie smilstva sa dopúšťala osoba, ktorá prevádzkovala smilstvo pohoršlivým spôsobom pre obyvateľov domu a susedov. Trestom za tento priestupok bolo odňatie slobody od jedného dňa do jedného mesiaca. Ak pri tom bola pohoršená mládež, odňatie slobody mohlo byť stanovené od 14 dní do 3 mesiacov. MVZTV, ref. 71, s. 9.

⁴⁴ FICERI, Ondrej. Dve metropoly východu republiky: Košice a Užhorod v medzivojnovom Československu. In KLEBAN, Miroslav. *Umenie Podkarpatskej Rusi 1919-1938: Československá stopa*. Košice: Východoslovenská galéria, 2019, s. 6-13.

Šarišskej a Zemplínskej župy. Z časti ju tvorili aj obce patriace k Užhorodskej župe, okres Gelnica a samozrejme mesto Košice.⁴⁵ Funkcia župana bola dôležitá, pretože presadzovala štátne záujmy, prostredníctvom štátnej správy a policajných orgánov. Župan mal informácie o fungovaní administratívy a miestnych pomeroch. K 1. júlu 1928 boli župy zrušené a vznikla Slovenská krajina.⁴⁶

Mesto Košice muselo riešiť problém s prostitúciou okamžite po skončení prvej svetovej vojny z dôvodu šírenia pohlavných chorôb medzi vojakmi a prostitútkami. Vládny referát sociálnej starostlivosti uviedol, že na Slovensku pohlavnými chorobami bolo nakazených 1,5% vojakov a medzi chorobami vo vojsku venerické ochorenia reprezentovali 25%.⁴⁷ Na začiatku roku 1919 prezentovali pohlavné choroby jednu tretinu chorôb u príslušníkov armády v meste Košice.⁴⁸ Z tohto dôvodu mesto muselo realizovať prísnejšie lekárske prehliadky, ktoré boli čiastočne aj dôsledkom konfliktu medzi Československom a Maďarskou republikou rád. Zemské veliteľstvo v Košiciach dostalo dňa 24. marca 1919 správu od Ministerstva národnej obrany v Prahe o chystanom demoralizovaní československého vojska zo strany maďarskej vlády.⁴⁹ Maďarská vláda mala údajne poslať 300 pohlavne chorých prostitútok, aby šírili pohlavné choroby medzi vojakmi. Zemská správa v Košiciach na túto situáciu reagovala zmenou kompetencií vojenských lekárov. Vojenský lekári vykonávali v posádkach zdravotno-mravnostné prehliadky a vo verejných domoch boli zriadené profylakčné stanice, ktoré zabezpečovali ochranu pred pohlavnými chorobami.⁵⁰

Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy v Bratislave si vypýtala od všetkých župných úradov správu o miestnych pomeroch s prostitúciou na základe výnosu č. 16.064/1921 za účelom zistiť jej rozsah v republike.⁵¹ Župný úrad v Košiciach zistil potrebné údaje o probléme a dňa 27. marca 1922 poslal odpoveď s predmetom „*Policajný dohľad nad prostitúciou na Slovensku.*“⁵² V správe uvádzal, že o verejnú mravnosť sa stará mravnostné oddelenie zriadené pri košickom policajnom riaditeľstve, ktoré

⁴⁵ DULOVÍČ, Erik, Realizácia štátnej politiky županov Košickej župy v rokoch 1923-1928. In *Historický časopis*, roč. 53, č.4, 2005, s. 660-661.

⁴⁶ ŽIDEKOVÁ, ref. 2, s. 334.

⁴⁷ VLÁDNY REFERÁT SOCIÁLNEJ STAROSTLIVOSTI. Morová rana. In *Slovenský denník, orgán Slovenskej národnej rady*, roč. 2. č. 249 (15. 11. 1919), s. 4.

⁴⁸ VLÁDNY REFERÁT SOCIÁLNEJ, ref. 47, s. 4.

⁴⁹ SNA, f. Expozitúry Ministerstva verejného zdravotníctva, 1919-1929 (ďalej f. EMVZ), *Opatrení proti rozširovaní pohlavných nemocí*. škat. č. 97, sign. č. 1310.

⁵⁰ Problém šírenia pohlavných chorôb medzi vojakmi nebol marginálny a vyskytol sa aj v roku 1921 pod vplyvom presunu a pohybu vojsk na území dnešného Slovenska. Na tento problém reagovala expozitúra ministerstva zdravotníctva a telesnej výchovy v Bratislave výzvou, aby dozor nad tajnou a verejnou prostitúciou bol prísnejší. Výzva bola poslaná na všetky župné úrady Slovenska.

⁵¹ SNA, f. EMVZ, *Aby županský úrad sem podal čo najskôr zpravu, akým spôsobom sa v jeho župe prevádza policajný dohľad nad prostitúciou*, škat. č. 97, sign. 16.064/1921.

⁵² SNA, f. EMVZ, *Policajný dohľad nad prostitúciou na Slovensku*, škat. č. 97, sign. č. 4352/922.

kontrolovalo prostitútky a čašníčky z kaviarní a vinárni dvakrát do týždňa. Správu o policajnom dohľade nad prostitúciou na Slovensku poslali aj iné župy.⁵³ Z ich správ je zrejmé, že prostitútky boli lekársky vyšetrené minimálne dvakrát za týždeň mestským lekárom a verejné domy neboli ničím výnimočné. Správa zároveň uvádzala, že každá verejná prostitútky mala úradnú legitimáciu vystavenú mravnostným oddelením policajného riaditeľstva, ktorá obsahovala pečiatku a fotografiu. Proti tajnej prostitúcii mesto a policajné riaditeľstvo bojovali mravnostnými raziami, počas ktorých sa mali zadržané a neregistrované prostitútky podrobiť lekárskej prehliadke a zapísať do zdravotnej a policajnej evidencie. Ženy nakazené pohlavnými chorobami boli potom poslané na liečenie do štátnej nemocnice v Košiciach. Ak bola neregistrovaná prostitútky zadržaná prvýkrát, dostala napomenutie a vrátili ju do rodnej obce/mesta. Pri ďalšom zadržaní bola nútene zaregistrovaná ako prostitútky alebo bola vyhostená z mesta a ostala nezaregistrovaná. Následkom uplatňovania tohto princípu bola nielen migrácia neviestok, ale aj šírenie pohlavných chorôb. Z roku 1922 sa zachovalo hlásenie úradného hlavného lekára mesta Košice Dr. Antona Rubeša vo veci dohľadu nad prostitúciou.⁵⁴ Dr. Rubeš podal správu o dozore nad predajným sexom a pohlavnými chorobami mestskej rade v Košiciach, ktorá vychádzala z údajov ku dňu 15. januára 1922. Jeho vyhlásenie potvrdzovalo, že prostitútky, čašníčky a „kasírky“ boli podľa reglementačných opatrení dvakrát do týždňa klinicky a mikroskopicky vyšetrené. Prehliadky sa konali každý týždeň v pondelok a štvrtok. Následne nakazené ženy, nielen prostitútky, ale aj čašníčky a „artistky“, boli poslané do štátnej nemocnice na liečenie.

Košice boli sídlom významných správnych a policajných inštitúcií. Policajný kapitanát mesta Košice vstupoval do medzivojnového obdobia ako autonómna súčasť mestskej samosprávy. Popri bezpečnostných záležitostiach mal v kompetencii aj stavebnú, zdravotnícku, dopravnú, živnostenskú a veterinárnu agendu.⁵⁵ Poštátnením košickej mestskej polície a jej unifikáciou v roku 1920 sa zamestnanci kapitanátu presunuli do služieb Policajného riaditeľstva v Košiciach.⁵⁶ Náplň práce policajných zložiek pri kontrole prostitúcie bola pomerne pestrá a zahŕňala nasledujúce aktivity: štatistické (polícia zbierala dáta o počte registrovaných prostitútok), preventívne (polícia spolu s mestským lekárom zabezpečovali prevenciu v oblasti šírenia pohlavných chorôb), kontrolné (polícia kontrolovala registrované prostitútky a odhaľovala tajnú prostitúciu), represívne (polícia trestala

⁵³ SNA, f. EMVZ, *Policejný dohľad nad prostitúciou na Slovensku*, škat. č. 97, sign. č. 1143/1922.

⁵⁴ SNA, f. EMVZ, *Úradný hlavný lekár mesta Košice – Správa o dozore nad prostitúciou*, škat. č. 97, sign. č. 1.214/1922.

⁵⁵ SZEGHY, Gabriel. Od hlavného mestského kapitána po policajný kapitanát v Košiciach. In *Vojenská história*, 2014, roč. 18, č. 2, s. 21-45.

⁵⁶ JARINKOVIČ, Martin et al. *Košice 1918 – 1938: zrod metropoly východného Slovenska*. Košice: Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Košiciach; Východoslovenské múzeum v Košiciach, 2018, s. 60.

neregistrovanú prostitúciu a šírenie pohlavných chorôb).⁵⁷ Gronská a Hudcová uvádzajú, že policajné riaditeľstvo vyčlenilo prostitútkam aj určité miesta a hodiny, počas ktorých sa mohli v daných oblastiach zdržiavať.⁵⁸ Zároveň im zakázalo navštevovať vybrané podniky a ulice.⁵⁹ Policajné riaditeľstvo prostredníctvom svojich štruktúr zadržovalo podozrivé osoby hlavne v oblasti vlakovkej stanice. Napríklad dňa 22. marca 1922 boli predvedené na riaditeľstvo dve osoby, Alžbeta Szemerová (21) a Alžbeta Tomášová (23) za prostitúciu.⁶⁰ Podobne zadržané boli aj Adriana Matysová (20) a Mária Pritayová (19) za poskytovanie sexuálnych služieb vo vlaku do Košíc. Obe prostitútky uviedli, že pracovali v nevestinci, ale od majiteľa nedostali peniaze na živobytie.⁶¹

Verejné domy a život v nich

Prevádzkovanie verejných domov v Československu bolo povolené mestskými štatútmi a nariadeniami do 11. júla 1922.⁶² Zistiť ako vyzeral každodenný život v nevestinci v Košiciach do roku 1922 nebolo ľahkou úlohou, pretože objektívne dobové pramene o tom nehovoria. Pri popise verejných domov sme pracovali hlavne so svedectvami policajtov, lekárov a úradníkov. Pri analýze oficiálnych štatútov a nariadení sme zistili, že verejný dom v meste Košice mohla prevádzkovať osoba staršia ako 30 rokov, ktorá nebola trestne stíhaná a zaručovala udržiavanie čistoty a poriadku v okolí.⁶³ Povolenie k otvoreniu nevestinca dávalo policajné riaditeľstvo mesta na základe preskúmania stanovísk verejnosti, mestského lekára a susedov. Verejný dom sa nesmel nachádzať v blízkosti verejných budov, preto bol umiestnený v bočných uličkách ďalej od kostolov, škôl, kláštorov, kasární a verejných kúpeľov. Podľa organizačného štatútu bolo hosťom zakázané podávať alkoholické nápoje a zakázaná bola aj hlučná hudba. Okná smerujúce do ulíc museli byť zakryté a vetrať sa mohlo len vtedy, ak sa v izbe nikto nenachádzal. V jednom nevestinci mohlo pracovať minimálne 4 a maximálne 12 prostitútok nad 16 rokov so zdravotnou knižkou. Sexuálne služby mohli poskytovať chlapcom (mužom) starším ako 17 rokov. Ak osoby v nevestinci nedodrжали nariadenie, boli finančne pokutované. Finančné pokuty neboli vždy efektívnym nástrojom nápravy, v mnohých prípadoch boli preto prostitútky zatvorené do väzenia na päť dní až

⁵⁷ BIRÓ, Béla. *A prostitúció*. Budapest: b. m., 1933, s. 49.

⁵⁸ GRONSKÁ – HUDCOVÁ, ref. 19, s. 43.

⁵⁹ *Tamže*.

⁶⁰ MICHALKO, Ján. Zatknuté tuláčky a prostitútky. In *Slovenský Východ*, 1922, roč. 4, č. 67 (22. 3. 1922), s.3.

⁶¹ MICHALKO, Ján. Biela otrokyňa v Košiciach. In *Slovenský Východ*, 1922, roč. 4, č. 94 (25. 4. 1922), s. 3.

⁶² Pre viac informácií o fungovaní verejných domov v Rakúsko-Uhorsku pozri: BOLEDOVIČOVÁ, Katarína. Verejné domy v Trnave v období Rakúsko-Uhorska. In *Zborník Západoslovenského múzea v Trnave 2021*. Trnava: Západoslovenské múzeum, 2021, s. 109.

⁶³ SNA, f. EMVZ, *Policajný dohľad nad prostitúciou na Slovensku – príloha: Štatúty o nevestincoch a neviestkach*, škat. č. 97, sign. č. 4352/922.

jeden mesiac. Pravidelné nedodržiavanie mestských štatútov osobami v prostitúcii viedlo k ich vyhosteniu z mesta alebo vráteniu do rodnej obce.

O tom ako vyzeral verejný dom v medzivojnových Košiciach opísal vedúci detektív policajného oddelenia Dezső Klein v novinách *Kassai Hirlap*.⁶⁴ Článok s názvom *Poobedná návšteva hniezda lásky* popísal situáciu v košických uliciach, kde prekvitala prostitúcia. Vedúci detektív „prehliadku“ začal na Hrnčiarskej ulici 39, kde ukázal nevestinec, ktorý fungoval bez verejného súhlasu. V dome pracovali minimálne štyri prostitútky, ktoré za 160 korún za mesiac prebývali v jeho prístavbe (chlieve) na záhrade. Podľa slov detektíva, byt bol čistý, uprataný a nachádzalo sa tam dokonca aj zrkadlo. Majiteľka domu bola svižná a prísna. Ak niektorá nájomníčka nezaplatila dva dni nájom, tak bola vyhodená a nezáležalo na tom, či tam tvrdo pracovala niekoľko rokov alebo len pár dní. Podľa majiteľky išlo o princíp postavený na myšlienke, že city a obchod spolu nesúvisia. Pri návšteve detektíva sa sťažovala miestna prostitútky: „*Som chorá. Už vyše týždňa som nezarobila ani groš. Dnes som ešte nič nejedla.*“⁶⁵ Ďalší verejný dom sa nachádzal na Hrnčiarskej ulici 13. Išlo o jednu miestnosť, kde sa nachádzali dve postele (kedysi tri), ktoré boli oddelené karmínovým závesom od spoločenskej časti, kde iní zákazníci hrali karty. Na Hradbovej ulici 14 sa nachádzal zelený poschodový nevestinec. Autor článku jeho atmosféru popísal nasledujúco: „*Dievčatá spia. V jednej z miestností na polorozpadnutom diváne v rozťahanom župane leží dievčina. Hlboko a pokojne dýcha, v snoch zabúda na svoje povolanie, sníva o panenskej čistote a cíti sa nepoškvrnená. V miestnosti sa rozlieha kvetinová vôňa orgovánu a bazy. Na stene visí fotografia dobre vyzerajúceho mladíka. Ten bol asi jej prvý. Roky, roky dozadu.*“⁶⁶ V nevestinci sa nachádzal salón, ktorý počas dňa zívaj prázdnotou. Centrom salónu bolo piano, kde po večeroch hrával slepý pianista. Počas dňa „predajná láska“ odpočívala. „*Sníva si svoj poobedný sen. Dievčatá sú v potrhaných handrách, nenamalované, bosé pobejú po dvore. Tváre majú vráskavé a šminky vpité do vrások. Na večer svoju zlú náladu odsunú bokom, nahodia sa do niečoho voľného a predávajú svoje telá. Lebo z niečoho žiť musia.*“⁶⁷ Majiteľka tohto salónu bola staršia a mohla vážiť 150 kg. Detektívovi sa sťažovala na to, že obchody idú zle a klientov je málo. Dievčatá jej týždenne platili 600 – 1000 korún za ubytovanie a stravu. Majiteľka riešila len obchody a za získané peniaze od prostitútok si kúpila dva domy. Podobne ako iné majiteľky, aj ona bola prísna. Dbala na zdravie zákazníkov a keď niektorá prostitútky ochorela,

⁶⁴ BÉLA, László. Délutáni látogatás a szerelem otthonáb. In *Kassai Hirlap*, 1920, roč. 18, č. 103 (20. 5. 1920), s. 3-4.

⁶⁵ *Tamže.*

⁶⁶ *Tamže.*

⁶⁷ *Tamže.*

tak ju vyhodila. Posledný dom, ktorý navštívil vedúci detektív s autorom článku bol na Mäsiarskej ulici.⁶⁸

Verejný dom predstavoval miesto, kde dochádzalo ku konfliktom, hádkam a kriminálnemu konaniu. Hádky v košických nevestincoch neboli ničím výnimočné a noviny o nich informovali v rubrike *Chýrnik* alebo *Súdna sieň*. *Slovenský Východ* v článku *Zvada v nevestinci* popísal prípad, keď sa prostitútka Júlia Klapáková dňa 4. decembra 1920 pohádala so svojim klientom Ondrejom Pešakom, ženatým kuričom z Hrašovíka tak, že od hádky prešli až k fyzickému násiliu: „*Polícia zakročila a predviedla obidvoch previnilcov na policajný kapitanát. Pešák bol po výsluchu prepustený, Klapáková bola však zadržaná, pretože sa zpurne chovala.*“⁶⁹ Kuriózný prípad sa stal na Hradbovej ulici aj v noci 21. apríla 1921 o pol tretej ráno: „*Keď policajná stráž kráčala povestnou ulicou, uvidela pred jedným z počestných domov vratkých rozkoší na zemi sediaceho muža, ktorý preklínal „kňazky Venušine“ pretože vraj ho vyhodili ráznym gestom zo svojich izieb do temnôt nehostinnej ulice.*“⁷⁰ Prípad bol nezvyklý, pretože klient sa hral na Američana a chcel hovoriť s americkým konzulom. Keď policajti povolali anglicky hovoriaceho úradníka, tak sa zistilo, že nejde o Američana, ale košického Maďara.

Nevestince a ich majitelia boli obeťami krádeží a lúpeží. V spoločnosti bolo všeobecne známe, že prevádzkovatelia verejných domov majú zo svojej podnikateľskej činnosti dostatok peňazí a šperkov. Vo väčšine prípadov mali tieto peniaze uložené u seba doma doslova pod vankúšom. Večer 7. apríla 1921 došlo k vykradnutiu bytu majiteľky nevestinca, Erzsébet Fehér, ktorá bola pod policajným dozorom.⁷¹ Majiteľka našla po návrate domov z kina svoj byt v dome č. 44 na Hradbovej ulici vykradnutý. Kuchynská linka bola úplne vylomená, zlodeji ukradli 50 000 korún v hotovosti a tiež šperky v hodnote 20 000 korún. Vyšetrením sa zistilo, že páchatel' alebo páchatelia museli byť oboznámení s miestnymi pomermi a do bytu sa dostali nepozorovane zadným vchodom. Vyšetrovatelia našli nepatrné stopy po vlámaní na dverách. Na základe stôp zistili, že išlo o organizovanú zločineckú skupinu, ktorá vykradla viac košických bytov.

Verejné domy navštevovala široká klientela. Dr. Cyrill Sychra ju popísal v denníku *Slovenský Východ* nasledovne: „*Nájdete tu kohokoľvek: polonemohúcnych, uslintaných starcov, hľadajúcich tu umele podráždenie, i chlapcov, kadetov a študentov, temer ešte deti, otcov rodín s hustou bradou, vážených mužov spoločnosti vo zlatých okuliaroch, novomanželov i zalúbených*

⁶⁸ Ďakujem Tomášovi Ondrejšíkovi (Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach) za poskytnutie a pomoc s prekladom maďarských článkov.

⁶⁹ KORČÁK, Rastislav. *Zvada v nevestinci*. In *Slovenský Východ*, 1920, roč. 2, č. 280 (7.12. 1920), s. 3.

⁷⁰ KUDLÁČEK Ján. *Pastier dobrý alebo jako istý páter z „Ameriky“ zablúdil až do košickej Hradbovej uličky*. In *Slovenský Východ*, 1921, roč. 3, č. 92 (22.4.1921), s. 3.

⁷¹ BÉLA, László. *Nagyszabásu betörés a Vársánc-utcán*. In *Kassai Hirlap*, roč. 18, č. 69 (8. 4. 1921), s. 3.

ženíchov, vážených profesorov zvučných mien, zlodějov, vrahov, slobodomyselných pravotárov, prísnych hlásateľov mravnosti – pedagógov, spisovateľov, tajných policajtov, špiónov, utečencov, trestancov, anarchistov, sociálnych demokratov [...].⁷² Klientela verejných domov bola široká, preto ju odborníci najčastejšie delia na pravidelnú a náhodnú.⁷³ Pravidelnú klientelu tvorili muži so špecifickými sexuálnymi potrebami, ktoré vedela uspokojiť skúsená prostitútko. Medzi ostatných pravidelných klientov patrili sexuálne a citovo nezrelí muži pre monogamný vzťah. Ku náhodnej klientele sa radili muži, ktorí prostitúciu považovali za dočasné riešenie. Vo väčšine prípadov išlo o mužov na služobnej ceste, mužov bez stálej partnerky a opitých mužov, ktorí stratili určité zábrany. Na pomedzí pravidelnej a náhodnej klientely stál vojak.⁷⁴ Špecifickú klientelu tvorili aj mladí muži (umelci a študenti), ktorí navštevovali verejné domy za účelom prvého sexuálneho styku so ženou. Prvý sex s prostitútkou (alebo slúžkou) predstavoval iniciáciu a vstup do sexuálneho života.⁷⁵

Prostitúcia v Košiciach po prijatí aboličného zákona

Po prijatí aboličného zákona, zdravotné karty prostitútok a spisy k dozoru nad prostitúciou v meste boli zničené a z toho obdobia sa nedochovali skoro žiadne významné záznamy. Zatvorením verejných domov sa prostitútky presunuli do barov, kaviarní, vinární a hotelov. Zamestnali sa tam oficiálne ako tanečnice, artistky, čašníčky, speváčky a herečky. Náplňou ich práce nebolo len obsluhovať hostí, ale ich aj zabávať.

Keď aboličný zákon vstúpil do platnosti, mesto vykonávalo periodické mravnostné razie, prostredníctvom ktorých regulovalo prostitúciu. Policajné riaditeľstvo v Košiciach sa snažilo programovo bojovať proti poskytovaniu sexuálnych služieb za peniaze. Napríklad v noci z 19. na 20. februára 1927 sa konala v meste mravnostná razia na prostitútky a na policajné riaditeľstvo bolo predvedených 45 žien a dievčat.⁷⁶ Po príslušnom vyšetrení bola približne polovica žien poslaná na liečenie pre venerické ochorenia. Druhá polovica bola poslaná pred súd. Pri tejto razii bolo zadržaných 10 maloletých dievčat vo veku 14-16 rokov, ktoré tajne prevádzkovali obchod so sexuálnymi službami. V túto noc sa nekonala razia len na prostitútky, ale aj na hostinských, ktorí zamestnávali dievčatá a ženy po 22. hodine. V tomto období sa mravnostné razie vykonávali hlavne v Sokolovskom sade a kaviarňach. Periodické mravnostné razie boli prostriedkom moci, ktorým po vydaní zákona mesto reagovalo na prostitúciu.

⁷² SYCHRA, Cyril. Prostitúcia (Vykríčané domy V.). In *Slovenský Východ*, 1923, roč. 5, č. 91 (20. 4. 1923), s. 3.

⁷³ LENDEROVÁ, ref. 1, s. 162.

⁷⁴ *Tamže*.

⁷⁵ *Tamže*.

⁷⁶ HUŠEK, Karol. Policajná razia v Košiciach. In *Slovenský denník*, 1927, roč. 10, č. 45 (24. 2. 1927), s. 4.

Podobne ako v iných mestách aj prostitútky v Košiciach prechovávali políciou hľadané osoby, vojenských maďarských zbehov a vyzvedačov. Na začiatku roka 1927 pri druhej mravnostnej razii bolo v meste zatknutých 200 žien pre priestupky vyzývania k smilstvu a pohoršlivé prevádzkovanie smilstva (§ 20 a 21 zákona 241/1922). Po vykonaní mravnostnej razie boli prostitútky poslané na venerické vyšetrenie. Polovica žien skončila v štátnej nemocnici, kde sa museli liečiť na venerické ochorenia a druhá polovica vo väzení za porušenie paragrafov aboličného zákona.

Mesto okrem problému s prostitúciou muselo riešiť aj liečenie pohlavne chorých osôb. V štátnej nemocnici v Košiciach bolo v roku 1924 na kožnom a pohlavnom oddelení 104 postelí, pričom 90% z nich bolo obsadených osobami s venerickými ochoreniami.⁷⁷ V tomto roku bolo oddelenie preplnené a 50 osôb muselo ležať na zemi. Na mužskom oddelení bolo 62 lôžok. Liečených bolo vtedy 20 ľudí na syfilis a 20 na kvapavku.⁷⁸ Od 1. januára do konca marca 1924 bolo v nemocnici liečených 364 ľudí, pričom 227 osôb na venerické ochorenia.⁷⁹ Mesačne bolo na spomínané diagnózy hospitalizovaných približne 80 osôb. S nárastom pohlavne chorých sa zvýšil tiež počet miest v štátnej nemocnici. Kapacita VIII. pavilónu štátnej nemocnice bola navýšená na 150 lôžok. Šéfom oddelenia bol Dr. Adolf Měška, ktorý bol povolaný do Košíc z Univerzity Komenského v Bratislave. V článku s názvom *Borba hygieny s utajovaným zlom (Návšteva v pavilóne pre venerické choroby v štátnej nemocnici v Košiciach)*⁸⁰ predstavil fungovanie jeho oddelenia. Autor článku zisťoval ako to je s liečením prostitútok a cituje primára: „Najväčšou prekážkou boja proti nákazám sú prostitútky. Sú nesvedomité, majú rozličné názory a je málo takých, ktoré v záujme svojej existencie sú opatrné a bránia sa byť nositeľkami nákazy. Väčšinou sú to mladé ľahkovážne a obyčajne pitiu alkoholu oddané ženské.“⁸¹ V roku 1928 na tomto oddelení došlo k vzbure 50 prostitútok. O tejto udalosti informovalo niekoľko denníkov (*Považské hlasy* v článku *Revolúcia v Košiciach* a *Slovenský denník*, v článku *Tragické následky nepokoja v košickej nemocnici*).⁸² Z článkov sa dozvedáme, že pre pacientku Heinlichovú prišla záchranná stanica, aby ju odviezli do ústavu pre choromyselných. Druhá pacientka Barbora Tirpaková proti tomuto rozhodnutiu protestovala a vyzvala ostatné pacientky, aby sa postavili za Heinlichovú. Medzi

⁷⁷ SNA, f. EMVZ, *Evidencia zariadenia pre boj proti pohlavným chorobám v ČSR*, škat. č. 97, sign. č. 14512/1924.; HUŠEK Karol. Ako pracovala košická polícia r. 1924 – Z činnosti policajného riaditeľstva. In *Slovenský denník*, 1925, roč. 8, č. 17 (22. 1. 1925), s. 2.

⁷⁸ SNA, f. EMVZ, *Evidencia zariadenia*, ref. 77, s. 1.; HUŠEK Karol. *Ako pracovala*, ref. 77, s. 2.

⁷⁹ SNA, f. EMVZ, *Prehľadka v štátnej nemocnici v Košiciach (Slovenský Východ – výstrižok článku)*, škat. č. 97, sign. č. 7936. Text sa nám priamo vo vydaní periodika nepodarilo dohľadať.

⁸⁰ SNA, f. EMVZ, *Prehľadka v štátnej nemocnici*, ref. 79, s. 1.

⁸¹ SNA, f. EMVZ, *Prehľadka v štátnej nemocnici*, ref. 79, s. 1.

⁸² HUŠEK, Karol. *Tragické následky nepokoja v košickej nemocnici*. In *Slovenský denník, orgán Slovenskej národnej rady*, 1928, roč. 11, č. 131 (7. 6. 1928), s. 2.

pacientkami a dozorcami došlo k násilnému konfliktu. Dozorcovia „*chceli ochladiť rozpalené hlavy žien vodou, ale situácia sa zhoršila. Hnev pacientiek sa vystupňoval, takže začali lámať náradie, urobili si barikádu zo stolov a kusy stoličiek hádzali po dozorcoch. Nakoniec sa odboj podarilo prekonať. Keď to Tirpaková videla skočila z obloka prvého poschodia na dlažbu, rozbila si lebku a namieste bola mŕtva.*“⁸³

V medzivojnových Košiciach sa riešili prípady zvýšeného nárastu detskej prostitúcie a pohlavných ochorení medzi deťmi a mládežou. Zneužívanie detí k predajnému sexu nebol problém len mesta Košice, ale dotýkal sa všetkých väčších miest a dedín. Mnohí rodičia posielali svoje deti z vidieckeho prostredia do mesta za prácou, kde častokrát nemali nikoho, kto by im mohol poskytnúť pomoc. *Slovenský národ* a *Slovenský Východ* informovali o tomto probléme niekoľkokrát. V roku 1925 sa napríklad vyskytol prípad, keď prostitútky a milenka veľkostatkára z Radačoviec nútila svoju 14-ročnú sestru k prostitúcii.⁸⁴ Košičskí lekári prezentovali na spoločnej schôdzi aj 11 prípadov detí vo veku 7 až 11 rokov, ktoré boli nakazené pohlavnými chorobami v meste.⁸⁵

Fenomén prostitúcie bol dlhé storočia spájaný s kriminalitou a zločinními. Prostitúcia a kriminalita sú dva paralelné javy, ktoré vykazovali v minulosti znaky korelácie. V prípade neviestok išlo o menšie zločiny ako napríklad krádež, vydieranie a ublíženie na tele. Mnohí lekári a odborníci v 20. rokoch tvrdili, že povaha neviestky je zločinná a založená na nedostatku mravného citu.⁸⁶ Medzi ťažšie zločiny, z ktorých boli obvinené, patrili napríklad vraždy a „*zločin vyhnania plodu*“ (potraty). Zo strany klientov k neviestkam išlo neraz o znásilnenie rovnako ako aj o krádeže. Pomerne časté boli vraždy prostitútok zo žiarlivosti alebo pomsty. V roku 1933 otriasla Československom správa o vražde ženy, ktorá bola rozrezaná na dve časti a poslaná vlakom v dvoch kufroch z Prahy do Bratislavy a Košíc. Zavraždená, Otília Vranská, pochádzala z Brezna a pracovala ako čašníčka a prostitútky v Prahe. Vrah poslal jej hlavu a nohy obalené v červenej látke s písmenom K na hlavnú stanicu do Bratislavy. V druhom kufri, ktorý dorazil do Košíc sa nachádzal trup s početnými bodnými ranami, ruky, zakrvavené spodky, hubka na umývanie a noviny.⁸⁷

V Košiciach vyvolal rozruch a zdesenie tiež prípad zavraždenej 37-ročnej kupliarky Márie Górovej, Heleny Farkašovej a neznámeho muža. Vražda sa stala 9. mája 1932

⁸³ HUŠEK, Karol. *Tragické*, ref. 82, s. 2.

⁸⁴ FERANČÍK, Jozef. Zo svojej sestry chcela zrobiť prostitútku. In *Slovenský národ: neodvislý autonomistický denník*, 1925, roč. 1, č. 93 (26. 8. 1925), s. 5.

⁸⁵ KORČÁK, Rastislav. Strašlivé vyhliadky. In *Slovenský Východ*, 1920, roč. 2, č. 151 (6. 7. 1920), s. 4.

⁸⁶ ROŽÁNEK, Otakar. *Pud pohlavní a prostituce: vývoj a poruchy pudu pohlavního: výstřednosti v ukájení jeho: vývoj, dějiny, zřízení prostituce a její vliv na choroby pohlavní a ženské*, Díl 1-2. Praha: Hejda a Tuček, 1903, s. 259.

⁸⁷ JEDLIČKA, Miloslav. Neodhalený vrah Otýlie Vranské. In *Nejslavnější mordy první republiky*. Praha: Daranus, 2011, s. 233–258.

v prízemnom byte na Kalvínskom námestí.⁸⁸ Všetky obeť boli oblečené v nočnej bielizni. Neznámy muž pravdepodobne pochádzal z Podkarpatskej Rusi, pretože nosil odev, ktorého golier bol typický pre jedno podkarpatské mestečko. V správe uverejnenej v *Slovenskom denníku* s názvom *Strašný zločin v Košiciach. Tri mŕtvolý v byte prostitútky* sa uvádza, že v byte neboli stopy násilnosti a polícia nevie presne uviesť či šlo o tri vraždy alebo dve vraždy a jednu samovraždu.⁸⁹ V byte vedľa Márie Górovej býval jej syn Ján Goró, ktorý sa tam v čase vraždy nenachádzal. Polícia nevyklúčila, že vraždy mohol spáchať on a bol vzatý do väzby. Polícia mladého Goróa podozrievala, pretože sa v byte ukázal až poobede a jeho matka mala u seba úspory. Motívom mohla byť čiastka 30 000 korún, ktoré vlastnila. O vražde informovala aj *Slovenská pravda* v článku *Hrozná trojnásobná vražda v Košiciach. Krvavá tragédia v brlohú hriechu*.⁹⁰ Dozvedáme sa z neho, že boli zavraždené ženy košického podsvetia a jeden muž. K prípadu sa vyjadril aj policajný lekár Dr. Vladimír Slanina. Podľa jeho názoru boli ženy zastrelené počas spánku a ruky mali zložené na prsiach. Záhadný muž ležal na zemi a pod sebou mal revolver. Tiež v ňom bolo uvedené, že syn Ján Goró chcel odísť do cudzi-neckej légie a mal tajný pomer s miestnou prostitútkou Ďuricou.

Dobové názory na prostitúciu v periodickej tlači

Dr. Cyril Sychra v denníku *Slovenský Východ* analyzoval prostitútku ako človeka zo sociálneho hľadiska.⁹¹ V úvode prvého článku sa zamerával predovšetkým na jej motívy k výkonu remesla, ktoré pramenili primárne v chudobe. Príčiny prostitúcie rozdelil na vrodené a vonkajšie, ktoré korenia v spoločnosti. Ako jednu z hlavných príčin uvádzal tiež vplyv prostredia. V cykle článkov vnímal prostitútku ako človeka, ktorý má ľudské sklony a túži zažiť čistú lásku. Svoju myšlienku opieral o diela Gustava Flauberta (*November*) a Josefa Svatopluka Machara (*Magdaléna*), kde prostitútku skutočne miluje. „*I prostitútku je človek, i u nej ozyva sa často to ľudské výkrikom zrovna. Nie je každá, tak zkažená, aby jej chýbala možnosť, aspoň na čas prebrať sa z omamného, hnusného, nízkeho ovzdušia.*“⁹² Sychra hodnotil prostitúciu za spoločenský jav, ktorý zasahuje do bytia spoločnosti a do jej vývoja. Za dôležitú preto považoval spoluprácu medzi sociológmi, medikmi a právnikmi. Definíciu prostitúcie zakladal na skúmaní francúzskeho lekára Reaya, ktorý ju vnímal ako „*akt, pri ktorom*

⁸⁸ SIDOR, Karol. Hrozná trojnásobná vražda v Košiciach. In *Slovenská pravda: spoločenský, hospodársky a politický týždenník východného Slovenska*, 1932, roč. 18, č. 20 (15. 5. 1932), s. 7.

⁸⁹ HUŠEK, Karol. Strašný zločin v Košiciach. Tri mŕtvolý v byte prostitútky. In *Slovenský denník, orgán Slovenskej národnej rady*, 1932, roč. 15, č. 109 (11. 5. 1932), s. 4.

⁹⁰ SIDOR, Karol. *Hrozná*, ref. 88, s. 7.

⁹¹ SYCHRA, Cyrill. Prostitúcia I. In *Slovenský Východ*, 1923, roč. 5, č. 69 (24. 3. 1923), s. 1.

⁹² SYCHRA, Cyrill. Prostitúcia I. In *Slovenský Východ*, 1923, roč. 5, č. 69 (24. 3. 1923), s. 1.

žena každému mužovi bez rozdielu sa poddáva a svoluje k užitiu svojho tela za úplatu.“⁹³ Prostitútky delil na remeselné (demimondky, pouličné a prostitútky vo verejných domoch) a príležitostné (predavačky, dievčatá z obchodov, kasírky, baletky, chórisky a čašníčky). Demimondka (dáma z polosveta) bola remeselnou prostitútkou. Sychra ju charakterizoval nasledujúcim opisom: „Prevádzka obchod svojím telom, berie zisk, poddáva sa mužom, potom jej zisky dovoľujú, aby žila v prepychu, že vyberá si výhradne mužov vynikajúcich, že často prostredníctvom ich domáha sa rozhodujúceho vplyvu vo spoločnosti, ba v živote štátnom.“⁹⁴ Demimondka žila v prepychu a bola inteligentná. Druhým typom bola pouličná prostitútka, ktorá sa najčastejšie pohybovala v biednych pomeroch, musela vyhľadávať viac klientov, fajčila a pila viac alkoholu ako demimondka. Častejšie bola ohrozená pohlavnými chorobami a pracovala hlavne v noci. Klientov si hľadala na uliciach, v hoteloch a kaviarňach. Predajný sex poskytovala v prenajatom byte alebo v lacných hoteloch, kde časť zárobku musela prerozdeliť medzi majiteľa, čašníka a chyžnú. Tretím typom boli prostitútky, ktoré vykonávali obchod s telom priamo u seba doma, kde čakali na svojich klientov. Niekedy boli vykorisťované majiteľom/majiteľkou bytu. Tento typ prostitútok bol závislý na pasákovi, ktorý im zhaňal klientelu. Prostitúcia vo verejných domoch bola úzko spojená s medzinárodným obchodom s dievčatami, ktorý sa najviac rozmohol v strednej Európe (Poľsku a Maďarsku) a najväčšími konzumentmi boli štáty južnej Európy, Egypt, India a južná Amerika (Buenos Aires).⁹⁵ Na základe nepriaznivých podmienok a obchodu s dievčatami začali vznikať medzinárodné zmluvy, aby sa predišlo ich vykorisťovaniu a zneužívaniu. Pre Sychru predstavovali prostitútky typ spoločenskej vrstvy. Odlišovali sa od obyčajných žien svojím výzorom. Maľovali sa výraznejšie, nosili naparfumovaný odev, mali výstrednejšiu chôdzu a výstrednejšie správanie. Hlas mali hrubší a vo väčšine prípadov mali sklony ku konzumácii alkoholu a fajčeniu.

Dňa 2. augusta 1927 bol v *Národnom Denníku* uverejnený príspevok s názvom *Vredy Košíc*, z ktorého sa dozvedáme, že Košice sa pre vysoký počet prostitútok v meste a na periférii nazývali „československým orientom“. Podľa tohto článku bola najvyššia koncentrácia prostitútok na Hrnčiarskej a Hradbovej ulici. Anonym poukázal na existenciu štyroch typov prostitútok. Prvým typom bola prostitútka pracujúca v nevestinci vo svojej štvrti, ktorá čakala návštevníkov.⁹⁶ Tieto prostitútky boli vo väčšej miere maďarského pôvodu. Ich

⁹³ SYCHRA, Cyrill. Prostitúcia II. In *Slovenský Východ*, 1923, roč. 5, č. 74 (30. 3. 1923), s. 3.

⁹⁴ SYCHRA, Cyrill. Prostitúcia III. In *Slovenský Východ*, 1923, roč. 5, č. 77 (4. 4. 1923), s. 1.

⁹⁵ RINGDAL, Nils Johan. *Nejtěžší povolání světa: kapitoly z dějin prostituce*. Brno: Doplněk, 2000, s. 175.

⁹⁶ Autor článku pri delení prostitútok podáva len čiastočne nepravdivé informácie o situácii v meste. V článku uvádza, že prvým typom sú neviestky, ktoré pracujú v nevestinci. Po vydaní zákona 241/1922 boli nevestince oficiálne zatvorené. Existujú prípady, kedy niektoré nevestince fungovali aj po prijatí zákona, ale Košice v tomto období tento typ predajného sexu neprevádzkovali. Toto tvrdenie dokazujú aj správy

klientmi boli primárne vojaci, ktorí za sex a zábavu utrúcali svoj žold, ale aj peniaze z domu. Na Hradbovej a Hrnčiarskej ulici sa často nachádzali aj mladiství a učni, ktorí podľa autora článku „*boli kazení počúvaním oplzlých rečí prostitútok a vojakov.*“⁹⁷ Druhým typom boli prostitútky, ktoré žili v bytoch, roztrúsené po meste. Podľa autora článku išlo o inteligentnejšie ženy (bývalé študentky).⁹⁸ Tretím typom boli prostitútky, ktoré nemali stále bydlisko alebo štvrť, kde vykonávali „remeslo“. Tieto sa potulovali a ponúkali sa mužom v noci v postranných uličkách mesta a v Sokolovskom sade. Pouličná prostitútky predstavovala najnižšiu triedu tohto zamestnania. Kontakt s klientom zahajovala najčastejšie: „*Dajte mi cigaretu.*“ Menej často využívala vetu: „*Vezmite ma sebou.*“ alebo: „*Podťe sa zahrať.*“⁹⁹ Klient ju nikdy nebral do svojho bytu. Väčšinou k sexuálnemu styku dochádzalo vonku, v hoteli alebo v byte neviestky. Klient sa takýmto spôsobom vyhol neskoršiemu vydieraniu a zničeniu povesti v mieste bydliska. Štvrtým typom boli prostitútky, ktoré pracovali v kaviarňach, hostincoch, hoteloch atď.

Košická moderna a prostitúcia

V medzivojnovom období Košice boli kultúrnym a umeleckým centrom, kde sa formovala a rozvíjala tzv. košická moderna, ktorá bola svojim štýlom tak jedinečná, že nemala v stredoeurópskom prostredí obdobu. Tento smer vo všeobecnosti označuje umelecké dielo v Košiciach v 20. rokoch 20. storočia a vymedzuje ho sieť domácich a zahraničných umelcov. Tomáš Štrauss ho popísal nasledovne: „*Poznávacím znakom Košičanov je ich ani nie tak demonštratívna, ako skôr samozrejmá mestskosť. Možno ju označiť aj ako intimitu či bezprostrednosť nášho urbánneho bytia v moderne, alebo ako videnie seba v tom, čo okolo seba bezprostredne vidíme a v čom aj sami radi žijeme. Kým to, čo nazývame slovenskou národnou modernou, vychádza programovo z dediny, resp. z folklóru a nedotknutého horského prostredia, košická moderna vychádza z novodobého mestského až veľkomestského prostredia, exploitujúc ho bez toho, aby si jednotliví autori charakteristické črty týchto nových civilizačných skutočností a premien čo i len uvedomovali.*“¹⁰⁰ Košická moderna je charakteristická zobrazovaním

---

policajného riaditeľstva, ktoré reagovalo na článok *Vredy Košíc*. Súhlasili s tým, ako vyzerá prostitúcia v Košiciach, avšak poukázali na to, že článok nie je úplne pravdivý a autor popisuje skôr situáciu pred prijatím zákona, kedy fungovali verejné domy. SNA, f. EMVZ, *Prostitúcia v Košiciach (Župný úrad v Košiciach)*, škat. č. 97, sign. č. 70905/1927.; ŠOAK, f. SNK, KK, *Prostitúcia v Košiciach (Prezídium policajného riaditeľstva v Košiciach)*, škat. č. 95, sign. č. 14.898/1927.

⁹⁷ SNA, f. EMVZ, *Prostitúcia v Košiciach*, ref. 96, s. 1.

⁹⁸ SNA, f. EMVZ, *Prostitúcia v Košiciach*, ref. 96, s. 1.

⁹⁹ KLEPETÁŘ, Jan. *Prostitutky jak žijí, milují a umírají: dokumenty lidské bolesti a bídy*. Praha: Rudolf Rejman, 1927, s. 12.

¹⁰⁰ KLEBAN, Miroslav. *Košická moderna – Človek a mesto / sociálno-kritická vlna*. Košice: Východoslovenská galéria, 2019, s. 1-2.

mestskosti, nadnárodnosti a otvorenosti. Súčasťou zobrazovania mesta a jej spoločnosti boli tiež ľudia na okraji, medzi ktorých sa radili aj prostitútky. Motív periférie sa vyskytuje napríklad v diele Cypriána Majerníka. Námet prostitúcie a sexuálneho násillia sa vyskytuje medzi nasledujúcimi košickými modernistami: Konštantín Bauer (Obr. 1), Koloman Sokol (Obr. 2), Anton Jasusch (Obr. 3) a Juraj Collinásy (Obr. 3).

Konštantín Bauer (1893 – 1928) bol maliarom – samoukom a významnou postavou košickej moderny. Jeho kariéra v umení, ale netrvala dlho, pretože vo veku 35 rokov nečakane zomrel. Vo svojich umeleckých prácach sa pokúsil zachytiť a vyobraziť hlavne nelútoštnú sociálnu biedu obyvateľov mesta Košice. Téma prostitúcie nebola v jeho tvorbe marginálna a opomenutá. V diele *Odsúdená* (1927) s pôvodným názvom *Orgie* tušíme sexuálne zotročenie ženy medzi mužmi opojenými alkoholom.¹⁰¹ Vybraná malba „reflektuje následky procesov sociálnej deštrukcie, z „hrčovitých“ tiel a tvári „anti“hrdinov vyžaruje temná odovzdanosť osudu, ničím nezakrytá existenciálna intencia tragickosti bytia.“¹⁰² Na malbe vidíme obnaženú ženu od pásu hore v polkruhu opitých mužov. Neznáma tvár a červené šaty môžu symbolizovať a označovať telo ženy, ktorá poskytuje sexuálne služby. Červená bola farbou prostitúcie už od začiatku novoveku. Centrom pozornosti jeho malby nie je tvár ženy, ale jej obnažené telo, ktoré pôsobí vyzývavo a poukazuje na prostitúciu.

---

¹⁰¹ HRABUŠICKÝ, Aurel – BAJCUROVÁ, Katarína – POLÁČKOVÁ, Dagmar – HANÁKOVÁ, Petra. *Nové Slovensko : (ťažký) zrod moderného životného štýlu 1918 - 1949 = New Slovakia : (difficult) birth of the modern lifestyle 1918 - 1949*. Bratislava: SNG, 2011, s. 137-138.

¹⁰² *Tamže*, s. 137-138.

Obr. 1 Konštantín Bauer, *Odsúdená*, 1927

Podobný motív v medzivojnovom období použil aj ďalší predstaviteľ košickej moderny Koloman Sokol, ktorý pod vplyvom modernistických umelcov reflektoval sociálnu biedu ľudí s pochmúrnym životným príbehom na okraji spoločnosti.¹⁰³ Stál na strane ubiedeného, vykorisťovaného, trpiaceho, zraňovaného človeka, ktorý preň reprezentoval celé ľudstvo.¹⁰⁴ Autor reflektoval súdobú sociálnu realitu drsným, pochmúrnym, niekedy až krutým spôsobom. Dobroslav Chrobák (spisovateľ) napísal o Sokolovi, že „*vynášal na povrch iba tie zakrvavené franforce, ktoré vylovil zo dna života medzi robotníkmi, prostitútkami, vojakmi, v krčmách na periférii, v noclahárňach pre nezamestnaných, v uhoľných baniach*“.¹⁰⁵ V

¹⁰³ BURAN, Dušan – MÜLLEROVÁ, Katarína –BAJCUROVÁ Katarína. *111 diel zo zbierok = works of art from the collection*. Bratislava: SNG; Slovart, 2008, s. 271.

¹⁰⁴ BAJCUROVÁ, Katarína. *Koloman Sokol z cyklu Kolegovia / klasici slovenskej moderny v GLF*. Ružomberok: SNG. Dostupné na internete: <https://www.sng.sk/sk/vystavy/2673_koloman-sokol-z-cyklu-kolegovia-klasici-slovenskej-moderny-v-glf#> [2021-09-16]

¹⁰⁵ *Tamže*.

drevoryte s názvom *Odsúdená* (1930) stvárnil problematiku chudobných žien bez práce na okraji spoločnosti, avšak v tomto prípade ide o dielo hovoriace jazykom expresionizmu.¹⁰⁶ Centrom drevorytu je postava ženy a muža v prostredí baru alebo kaviarne. Výrazným prvkom diela sú polo obnažené ženské prsia, tvár plná beznádeje a apatický pohľad ženy. Oproti žene sedí muž so žiadostivým pohľadom s cigaretou v ruke, ktorý môže predstavovať klienta.

Obr. 2 Koloman Sokol, *Odsúdená*, 1930

Fenomén prostitúcie v umení jasne reflektoval Anton Jasusch v diele s názvom *Kupliarka*. Jasusch bol košickým maliarom, ktorý vytvoril vlastný expresívny spôsob vyjadrenia svojho videnia sveta. Jeho prístup bol postavený na využití secesných prvkov v spojení s expresionizmom a impresionizmom. Na vybranom diele *Kupliarka* môžeme vidieť

¹⁰⁶ MIGAŠOVÁ, Jana. Vplyv novej vecnosti na sociálno-kritické výtvarné umenie medzivojnového Slovenska. In *Opuscula historiae artium*. Brno: Opuscula historiae artium, č. 67, 2018, s. 44.

symbolický výjav vzťahujúci sa k morálke, zlu a ničeniu ľudskej dôstojnosti. Autor reflektoval fenomén prostitúcie prostredníctvom vyobrazenia mocenského vzťahu medzi kupliarkou a mladou prostitútkou v slovenskom prostredí. Samotná kompozícia diela je tmavá a pochmúrna, čo je príznačným prvkom pre Jasuchovu tvorbu.¹⁰⁷ V pozadí na vysokom brale sa týči zrejme hrad Strečno, ktorý dopĺňa hlavnú kompozíciu obrazu. Starena a mladá žena symbolizujú mocenský vzťah prostitúcie. Autor tiež reflektoval problematiku obchodu so sexom v 60. rokoch skrz dielo s názvom *Nočný motýľ*. Vplyv tohto obrazu môžeme neskôr vidieť napríklad v tvorbe Ľudovíta Fullu, ktorý vytvoril grafiku s rovnakým názvom *Nočný motýľ* a inšpiroval sa Jasuschom.¹⁰⁸

Obr. 3 Anton Jasusch, *Kupliarka*, okolo 1925

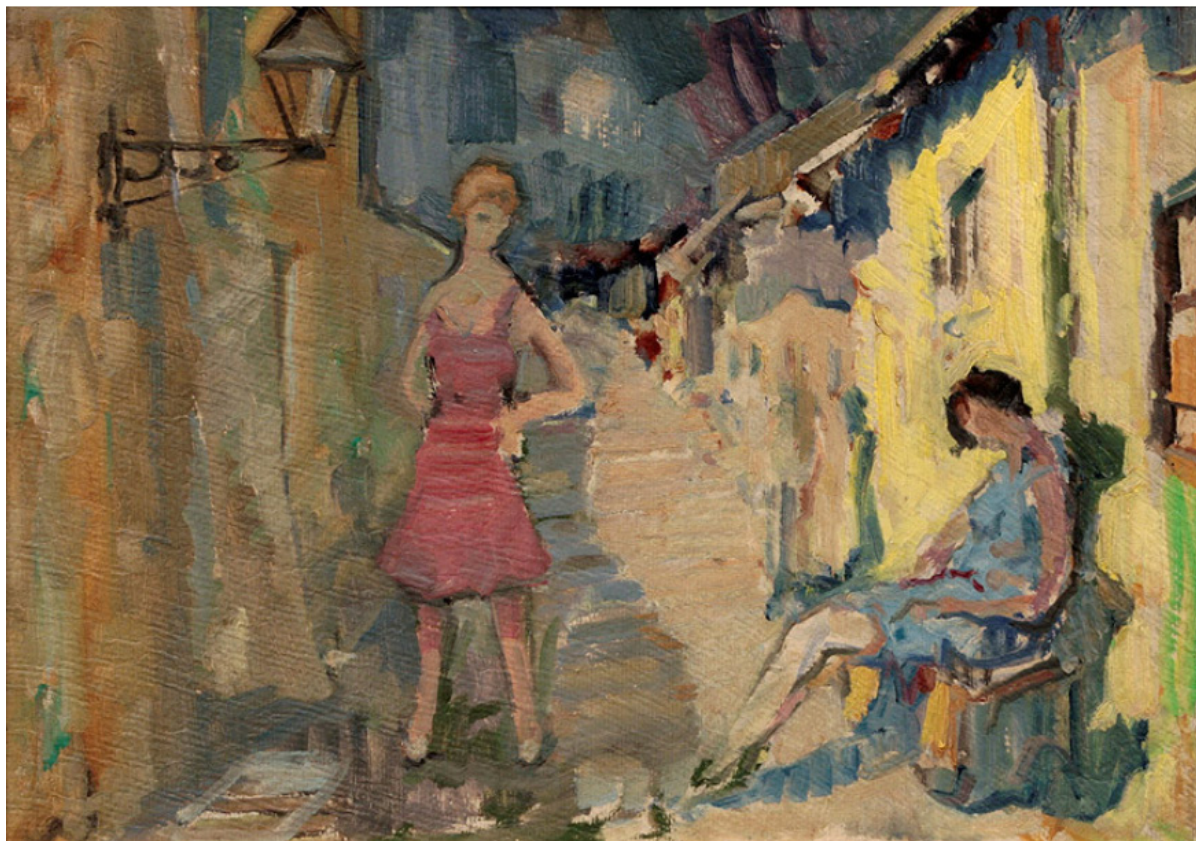
Na konci považujeme za potrebné upozorniť i na diela, ktoré vznikli po medzivojnovom období, ale nadväzujú na modernu. Na slovenských predstaviteľov moderny nadviazal Collinásy. Obchod so sexom reflektoval v niekoľkých dielach. Prvým významným počínom bol obraz s názvom *Ulička lásky* (1949), ktorá explicitne nespadá do medzivojnového

¹⁰⁷ SLOVENSKÁ VIRTUÁLNA GALÉRIA. *Anton Jasusch*. Bratislava: SVG, 2010. Dostupné na internete: <<http://www.artgallery.sk/pouzivatel.php?getObsah=2&getPouzivatel=64&getStranka=1000>> [2021-09-16].

¹⁰⁸ HRABUŠICKÝ – BAJCUROVÁ – POLÁČKOVÁ – HANÁKOVÁ ref. 101, s. 138.

umenia, ale pre nás je dôležitý, pretože upozorňuje na situáciu v meste. Ide zrejme o Hradbovú ulicu, kde sa prostitúcia vyskytovala dlhé roky. Na malbe vidíme dve ženské postavy vedľa hradieb, ktoré dodnes tvoria širší okruh centra mesta.

Obr. 4 Juraj Collinásy, *Ulička lásky*, okolo 1949

Záver

V príspevku sme analyzovali fenomén prostitúcie v Československu na príklade mesta Košice medzi rokmi 1918 – 1939. Fenomén predajnej „lásky“ v novovzniknutej Československej republike bol vnímaný ako prirodzený dôsledok medzivojnovnej chudoby. Vojnová víchrica a veľká hospodárska kríza, ktorá zasiahla aj územie Slovenska zhoršila morálne pomery v spoločnosti a zapríčinila šírenie pohlavných chorôb a prostitúcie. V príspevku sme identifikovali prejavy verejnej moci, ktoré boli prezentované v medzivojnovom období primárne prostredníctvom systému reglementácie a abolicionizmu. V roku 1922 sa presadil abolicionistický systém, ktorý zrušil storočný systém regulácie. Abolicionizmus bol ukotvený v zákone 241/1922 a zmenil formu poskytovania sexuálnych služieb. Na druhú stranu bol neefektívny pri kontrole a evidovaní pohlavných chorôb a osôb v prostitúcii.

Pramene a literatúra

Archívne pramene

MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave [SNA]

f. Expozitúry Ministerstva verejného zdravotníctva, 1919-1929 (ďalej f. EMVZ)

Opatrení proti rozširovaní pohlavných nemocí. škat. č. 97, sign. č. 1310.

Aby županský úrad sem podal čo najskôr zprávu, akým spôsobom sa v jeho župe prevádza policajný dohľad nad prostitúciou, škat. č. 97, sign. 16.064/1921.

Policajný dohľad nad prostitúciou na Slovensku, škat. č. 97, sign. č. 4352/922.

Policajný dohľad nad prostitúciou na Slovensku – príloha: Štatúty o nevestincoch a neviestkach, škat. č. 97, sign. č. 4352/922.

Úradný hlavný lekár mesta Košíc – Správa o dozore nad prostitúciou, škat. č. 97, sign. č. 1.214/1922.

Policejny dohled nad prostituci na Slovensku, škat. č. 97, sign. č. 1143/1922.

Zoznam nevestincov, počet neviestok. škat. č. 97, sign. č. 6815/1922.

Prostitúcia v Košiciach (Župný úrad v Košiciach), škat. č. 97, sign. č. 70905/ 1927.

Evidencia zariadenia pre boj proti pohlavným chorobám v ČSR, škat. č. 97, sign. č. 14512/ 1924.

Prehľadka v štátnej nemocnici v Košiciach (Slovenský Východ), škat. č. 97, sign. č. 7936.

Štátny oblastný archív v Košiciach [ŠOAK]

f. Štátna nemocnica v Košiciach 1879 do 1948 (SNK), *Kmeňová kniha 1919-1920 (KK)*, sing. č. 95.

Prostitúcia v Košiciach (Prezídium policajného riaditeľstva v Košiciach), škat. č. 105, sign. č. 14.898/1927.

f. Policajné riaditeľstvo v Košiciach, 1920 – 1938 (PRK), *Polícia mravnostná a prevádzanie zákona o potieraní pohlavných nemocí.* škat. č. 82, sing. č. 6667/26.

Články v dobových periodikách

Nagyszabásu betörés a Vársánc-utcán. In *Kassai Hirlap*, 1921, roč. 18, č. 69 (8. 4. 1921), s. 3.

Küzdelem a prostitucio ellen. In *Kassai Hirlap*, 1921, roč. 18, č. 98 (13. 5. 1921), s. 2.

Zákon o potláčaní pohlavných chorôb. In *Slovenský denník*, 1922, roč. 5, č. 142 (25. 6. 1922), s. 1.

Ako pracovala košická polícia r. 1924 – Z činnosti policajného riaditeľstva. In *Slovenský denník*, 1925, roč. 8, č. 17 (22. 1. 1925), s. 2.

Morová rana. In *Slovenský denník*, 1919, roč. 2, č. 249 (15. 11. 1919), s. 4.

Policajná razia v Košiciach. In *Slovenský denník*, 1927, roč. 10, č. 45 (24. 2. 1927), s. 4.

Tragické následky nepokoja v košickej nemocnici. In *Slovenský denník*, 1928, roč. 11, č. 131 (7. 6. 1928), s. 2.

Strašný zločin v Košiciach. Tri mŕtvoly v byte prostitútky. In *Slovenský denník*, 1932, roč. 15, č. 109 (11. 5. 1932), s. 4.

Zvada v nevestinci. In *Slovenský Východ*, 1920, roč. 2, č. 280 (7.12. 1920), s. 3.

Strašlivé vyhlíadky. In *Slovenský Východ*, 1920, roč. 2, č. 151 (6. 7. 1920), s. 4.

Pastier dobrý alebo jako istý páter z „Ameriky“ zablúdil až do košickej Hradbovej uličky. In *Slovenský Východ*, 1921, roč.3, č. 92 (22. 4. 1921), s. 3.

Hrozná trojnásobná vražda v Košiciach. In *Slovenská pravda: spoločenský, hospodársky a politický týždenník východného Slovenska*, 1932, roč. 18, č. 20 (15. 5. 1932), s. 7.

Prostitúcia I–IX. In *Slovenský Východ: Politický Nestranný Denník*, Košice: Milan Hanko, 1923. (séria článkov)

Prostitúcia (Vykričané domy V.). In *Slovenský Východ*, 1923, roč. 5, č. 91 (20. 4. 1923), s. 3.

Prostitúcia I. In *Slovenský Východ*, 1923, roč. 5, č. 74 (30. 3. 1923), s. 3.

Prostitúcia II. In *Slovenský Východ*, 1923, roč. 5, č. 77 (4. 4. 1923), s. 1.

Pramene a edície prameňov

- BIRÓ, Béla. *A prostitució*. Budapest: b. m., 1933, 202 s.
- BROUK, Bohuslav. *Psychoanalytická sexuológia*. Praha: ODEON, 1933, s. 169 s.
- DARULA, Štefan. Stenoprotokol ze schůze č. 171. Praha: Poslanecká snemovňa, 1922, s. 1. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=17630>> [2021-09-16].
- HANOSEK, Bohumír. Prostituce a její hygiena. In NÁHLOVSKÝ, Jan. *Československý Statistický Věstník*. Praha: Státní úřad statistický, 1920, 240 s.
- KLEPETÁŘ, Jan. *Prostitutky jak žijí, milují a umírají: dokumenty lidské bolesti a bídy*. Praha: Rudolf Rejman, 1927, 129 s.
- KORČÁK, Jaromír. *Bytové poměry ve větších městech Republiky československé na základě sčítání lidu ze dne 15. února 1921*. Praha: Státní úřad statistický, 1929, 249 s.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Mnohoženství a jednoženství*. Praha: B. Kočí, 1925, 40 s.
- MÁRAI, Sándor. *Spoved mešťana (2 vyd.)*. Bratislava: Kalligram, 2011 (originál 1935), 568 s.
- MÁRKUS, Dezső. *Corpus juris hungarici. Magyar törvénytar 1000 – 1895. Millenniumi emlékkiadás. 1875 – 1876. évi törvényczikkek*. Budapest: Franklin – Társulat, 1896, 508 s.
- Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy. *Zákon o potírání pohlavních nemocí, vládní nařízení, jímž se zákon provádí a výnosy ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*. Praha: MVZTV, 1930, 98 s.
- ROŽÁNEK, Otakar. *Puď pohlavní a prostituce: vývoj a poruchy puďu pohlavního: výstřednosti v ukájení jeho: vývoj, dějiny, zřízení prostituce a její vliv na choroby pohlavní a ženské Díl 1-2*. Praha: Hejda a Tuček, 1903, 302 s.
- SLÁVIK, Michal. *Uhorský trestný zákonník o zločinoch a přečinoch (Zák. čl. 5/1878, § 81)*. Bratislava: Comenius, 1921, 230 s.
- WIESNER, Antonín. *Dějiny prostituce a příjice v Československu*. Praha: Čsl. společnost pro potírání chorob pohlavních, 1925, 103 s.
- ZEMINOVÁ, Františka et al. Návrh členů Národního shromáždění F. Zeminové, Landové-Štychové a soudruhů, aby byly zrušeny veřejné prostituční domy, aby byla přísně oboustranně stíhána prostituce tajná a aby bylo zavedeno povinné hlášení a léčení pohlavní nákazy. In *Zasedání Národního shromáždění československého roku 1919: Tisk 1638* [online]. Praha: Národné zhromaždenie, 1919, s. 1. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=14370>> [2021-09-16].
154. *schôdza Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia republiky Československej, 24. júna 1922* [online]. Praha: Národné zhromaždenie, 1922, s. 1. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/154schuz/s154003.htm>> [2021-09-16]
642. *interpelace poslanců Fr. Zeminové L. Landové-Štychové, L. Pechmanové a spol. na vládu stran vydání zákona k potírání prostituce a léčení nakažlivých chorob pohlavních*. [online]. Praha: Národné zhromaždenie, 1920, s. 1. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t06-42_00.htm> [2021-09-16]

Literatúra

- ABRAMS, Lynn. *Zrození moderní ženy (Evropa 1789-1918)*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, 368 s.
- BALÁŽ, Anton. *Hriešna Vydrlica*. Bratislava: Marenčin PT, 2007, 176 s.
- BARKER, Chris. *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál, 2006, 206 s.
- BÍREŠOVÁ, Tatiana. *Premena verejného priestoru mesta Košice*. Diplomová práca. Praha: Univerzita Karlova, 2015, 92 s.

- BAJCUROVÁ, Katarína.** *Koloman Sokol z cyklu Kolegovia / klasici slovenskej moderny v GLF.* Ružomberok: SNG. Dostupné na internete: <https://www.sng.sk/sk/vystavy/2673_koloman-sokol-z-cyklu-kolegovia-klasici-slovenskej-moderny-v-glf#> [2021-09-16].
- BOLEDOVIČOVÁ, Katarína.** Verejné domy v Trnave v období Rakúsko-Uhorska. In *Zborník Západoslovenského múzea v Trnave 2021.* Trnava: Západoslovenské múzeum, 2021, 6 s.
- BURAN, Dušan – MÜLLEROVÁ, Katarína – BAJCUROVÁ Katarína.** *111 diel zo zbierok = works of art from the collection.* Bratislava: SNG; Slovart, 2008, 277 s.
- DEAN, Mitchell.** *Governmentality: Power and Rule in Modern Society.* London: SAGE Publications Inc., 2010, 304 s.
- DULOVIČ, Erik.** Realizácia štátnej politiky županov Košickej župy v rokoch 1923-1928. In *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 4, s. 659-696.
- DZURIKANINOVÁ, Nikoleta.** Ženské spolky v Košiciach v 19. storočí. In SOVÁK, Pavol – BARINKOVÁ, Milena (ed.). *Zborník príspevkov z 2. ročníka Jarnej školy doktorandov UPJŠ.* UPJŠ: Košice, 2015, 194 s.
- FALISOVÁ, Anna.** Spoločnosť proti pohlavným chorobám na Slovensku v medzivojnovom období. In *Forum Historiae*, 2011, roč. 5, č. 1. 29-36. Dostupné na internete: <<https://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/faliso1.pdf>> [2022-03-24]
- FALISOVÁ, Anna – MOROVICSOVÁ, Eva.** Spolok "Záchrana" a jeho podiel na likvidácii venerických ochorení. In SLABOTINSKÝ, Radek – STÖHROVÁ, Pavla (ed.). *Zdraví a nemoc v dejinách človeka a zvierat.* Brno: Technické múzeum, 2014, s. 152-157.
- FICERI, Ondrej.** *Potrianonské Košice.* Bratislava: Veda SAV, 2019, 336 s.
- FICERI, Ondrej.** *Košice v slovenskej historiografii = Košice in Slovak historiography.* Košice: Dejepisný spolok v Košiciach, 2016. 266 s.
- FICERI, Ondrej.** Dve metropoly východu republiky: Košice a Užhorod v medzivojnovom Československu. In KLEBAN, Miroslav. *Umenie Podkarpatskej Rusi 1919 - 1938: Československá stopa.* Košice: Východoslovenská galéria, 2019, 13 s.
- GARCÍA R. Magaly (ed.).** *Selling Sex in the City: A Global History of Prostitution, 1600s-2000s.* Boston: Brill, 2017, 912 s.
- GRONSKÁ, Jana – HUDCOVÁ, Milena.** K niektorým otázkam sociálne-zdravotnej starostlivosti o obyvateľstvo Košíc v prvom desaťročí buržoáznej ČSR. In HALAGA, R. Ondrej. *Vlastivedný zborník; práce vedeckých ústavov a pracovníkov východného Slovenska.* Košice: Archív mesta Košíc, 1955, s. 37-52.
- HALAGA, R. Ondrej.** *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc.* Košice: Mestský národný výbor, 1967, 134 s.
- HAVELKOVÁ, Barbara – BELLAK-HANČILOVÁ, Blanka.** *Co s prostitúci?: veřejné politiky a práva osob v prostituci.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2014. 304 s.
- HOLEC, Roman.** Žena v službe. In DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela. *Na ceste k modernej žene: kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku.* Bratislava: Veda, 2011, 773 s.
- HRABUŠICKÝ, Aurel – BAJCUROVÁ Katarína – POLÁČKOVÁ Dagmar – HANÁKOVÁ Petra.** *Nové Slovensko : (ťažký) zrod moderného životného štýlu 1918 – 1949 = New Slovakia : (difficult) birth of the modern lifestyle 1918 – 1949.* Bratislava: SNG, 2011, 279 s.
- JARINKOVIČ, Martin et al.** *Košice 1918 – 1938 : zrod metropoly východného Slovenska.* Košice: Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Košiciach; Východoslovenské múzeum v Košiciach, 2018, 183 s.
- KLEBAN, Miroslav.** *Košická moderna – Človek a mesto / sociálno-kritická vlna.* Východoslovenská galéria: Košice, 2019, 2 s.
- KONOPKA, Ján.** *Prostitúcia na Slovensku v 20. a 30. rokoch 20. storočia.* Diplomová práca. Bratislava: UK FF, 2015, 55 s.
- LENDEROVÁ, Milena.** *Chytila patrola... aneb Prostituce za Rakouska i republiky.* Praha: Karolinum, 2002, 226 s.
- MERTL, Jiří – KRČÁL, Petr.** *(Neo)liberální governmentality v České republice.* Brno: Václav Klemm, 2013, 169 s.

- MIČKO, Peter. *Hospodárska situácia Slovenska v rokoch 1918 – 1945*. Banská Bystrica: BELIANUM, 2013, 131 s.
- MIGAŠOVÁ, Jana. Vplyv novej vecnosti na sociálno-kritické výtvarné umenie medzivojnového Slovenska. In *Opuscula historiae artium*. Brno: Opuscula historiae artium, č. 67, 2018, 10 s.
- MIKLÓSSY, János. *A budapesti prostitúció története*. Budapest: Népszava, 1989, 134 s.
- RINGDAL, Nils Johan. *Nejtěžší povolání světa: kapitoly z dějin prostituce*. Brno: Doplněk, 2000, 425 s.
- POTEMRA, Michal. *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1984, 707 s.
- RÉPÁSOVÁ, Katarína. Prostitúcia a nevestinca v Komárne na prelome 19. a 20. storočia. In PALUGA, Lukáš – RÉPÁSOVÁ, Katarína (ed.). *Spravodlivosť pre všetkých... Zborník príspevkov z rovníomenného sympózia 25. a 26. september 2019*. Komárno: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2020, s. 271-273.
- SLOVENSKÁ VIRTUÁLNA GALÉRIA. *Anton Jasusch*. Bratislava: SVG, 2010. Dostupné na internete: <<http://www.artgallery.sk/pouzivatel.php?getObsah=2&getPouzivatel=64&getStranka=1000>> [2021-09-16]
- STAUTER-HALSTED, Keely. *The Devil's Chain: Prostitution and Social Control in Partitioned Poland*. New York: Cornell University Press, 2015, 392 s.
- SZEGHY, Blanka. Fornicatrices, scortatrices et meretrices diabolares: Disciplining Women in Early Modern Hungarian Towns. In MIELKE, Christopher – ZNOROVSKY, Andrea-Bianka. *Same Bodies, Different Women: 'Other' Women in The Middle Ages and The Early Modern Period*. Budapest: Trivent Publishing, 2019, s. 169-194.
- SZEGHY, Blanka. Žena a zločin vo východoslovenských mestách v 16. storočí. In LENGYELOVÁ, Tünde (ed.). *Žena a právo : právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2004, s. 66-85.
- SZEGHY, Gabriel. „Najstaršie remeslo“ v Košiciach v období po Rakúsko-uhorskom vyrovnaní. Úvod do problematiky. In PALUGA Lukáš – RÉPÁSOVÁ Katarína (ed.). *Spravodlivosť pre všetkých... Zborník príspevkov z rovníomenného sympózia 25. a 26. september 2019*. Komárno: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2020, s. 262-270.
- SZEGHY, Gabriel. Od hlavného mestského kapitána po policajný kapitanát v Košiciach. In *Vojenská história*, 2014, roč. 18, č. 2, s. 21-45.
- WALTERS, William. *Governmentality: critical encounters*. London: Routledge, 2012, 200 s.
- WINGFIELD, M. Nancy. *The World of Prostitution in Late Imperial Austria*. Oxford: Oxford University Press, 2017, 272 s.
- ŽIDEKOVÁ, Anna. Prostitúcia rokov 1918-1945 vo Zvolene. In SOKOLOVSKÝ, Leon. *Kriminalita, bezpečnosť a súdnicstvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Zborník z rovníomennej vedeckej konferencie konanej 1. – 3. 10. 2003 v Lučenci. Bratislava: Univerzita Komenského, 2007, s. 333-343.

Obrazové prílohy

- BUER, Konštantín. *Odsúdená*. [online]. Košice, Slovenská národná galéria (SNG), 1927. Dostupné na internete: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.O_2477> [2021-09-16]
- COLLINÁSY, Juraj. *Ulička lásky*. [online]. Košice, Východoslovenská galéria (VSG), 1949. Dostupné na internete: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:VSG.O_796> [2021-09-16]
- JASUSCH, Anton. *Kupliarka*. [online]. Košice, Slovenská národná galéria (SNG), 1925. Dostupné na internete: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.O_5813> [2021-09-16]
- SOKOL, Koloman. *Odsúdená*. [online]. Košice, Slovenská národná galéria (SNG), 1925. Dostupné na internete: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.O_5813> [2021-09-16]

The Phenomenon of Prostitution in the Interwar Košice

The presented study analyses the phenomenon of prostitution in the interwar period in Czechoslovakia on the example of the city of Košice. Attention is focused on the political-legal, social and cultural aspects of this multi-layered phenomenon. The main goal of this study is to show how state authorities fought against the prostitution in Košice; to have a closer look at the everyday life of prostitutes and to present a cultural image of the prostitution as reflected by Košice artists in the interwar period. In the study, we worked mainly with archival sources of an official character (protocols, summonses, reports, etc.), regional period prints and works of art.

Keywords: Košice, prostitution, law 241/1922, venereal diseases, regulation, abolitionism Slovakia, Czechoslovakia, 1918 – 1939, 20th century

https://fphil.uniba.sk/historia_nova

[77 423 znakov / 2,15 AH]

KLEINOVÁ, Dominika. Fenomén prostitúcie v medzivojnových Košiciach. In *Opus reticulatum*. Historia nova 20. [online] Bratislava: Stimul, 2022, s. 43-70. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino20.pdf>

Definícia ekonomického cyklu a vybraných základných makroekonomických pojmov „včera a dnes“ – aplikácia na hospodársky vývoj medzivojnového Československa

Peter Vanek

Vývoj reálneho hrubého domáceho produktu (ďalej len reálny HDP) vyspelých trhov ekonomík (napríklad krajín Európy a Severnej Ameriky) vykazuje od začiatku 20. storočia do dnešných čias jednoznačne vzostupnú tendenciu.¹ Táto dlhodobá tendencia sa presnejšie označuje pojmom „*trend*“. Z hospodárskych dejín je zrejmé, že v jednotlivých obdobiach dochádza k rôznej intenzite rastu agregátneho výstupu konkrétnej ekonomiky, pričom môže dôjsť až k jeho stagnácii či poklesu a následne k opätovnému vzostupu. Takéto v podstate „*krátkodobé kolísanie agregátneho výstupu ekonomiky okolo svojho dlhodobého vývojového trendu nazývame ekonomický cyklus*“.² Na základe generalizácie predchádzajúcich viet sa dá povedať, že ekonomický cyklus predstavuje pravidelné výkyvy v hospodárskej aktivite, pri ktorých dochádza ku kolísaniu sledovaných agregátnych (súhrnných) veličín ako reálny HDP, inflácia, zamestnanosť, nezamestnanosť, investície, priemyselná výroba a pod.³

V modernej makroekonomickej teórii sa ekonomický cyklus skladá zo štyroch fáz – *expanzia*, *vrchol*, *kontrakcia* a *dno*. Fáza *expanzie*, označovaná aj ako *oživenie* či *konjunktúra*, je charakterizovaná vzostupom hospodárskej aktivity – rastú výroba, zisky spoločností, mzdy a celkovo reálny produkt. Maximum rastu je dosiahnuté vo fáze *vrcholu*, keď je nielen vysoká zamestnanosť, ale začína byť viditeľné aj prevládanie ponuky nad dopytom. Reálny

---

¹ HDP je základný makroekonomický ukazovateľ, ktorý „*zahŕňa všetky finálne tovary a služby* [HDP je vyjadrením sčítania ich peňažných hodnôt], *vyprodukované na území daného štátu za dané obdobie* [spravidla za jeden rok], *bez ohľadu na to, či sú výrobné faktory pri tejto produkcii vlastnené alebo cudzincami*.“ Pozri CAHLÍK, Tomáš – HLAVÁČEK, Michal – SEIDLER, Jakub. *Makroekonomie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 17.

Rozlišujeme dva druhy HDP – nominálny a reálny. Nominálny HDP je vyjadrený v cenách, aktuálnych pre časový úsek, pre ktorý chceme HDP vypočítať. Takéto ceny označujeme prívlastkom „*bežné*“. V jednotlivých obdobiach (rokoch) môžu ceny kolísať, pričom sa objem výroby a služieb zmeniť nemusí. Výkyvy v cenách takto znemožnia medziročnú komparáciu. Naopak, reálny HDP je vypočítaný v cenách, označovaných ako „*stále*“, ktoré sú očistené od spomínaných výkyvov. Pokiaľ teda chceme sledovať vývoj ekonomík v určitom časovom intervale, tak porovnávame HDP jednotlivých rokov intervalu v stálych cenách východiskového roku, ktorý sme si dopredu stanovili. Pozri JUREČKA, Václav et al. *Makroekonomie*. Praha: Grada Publishing, 2017, s. 28-29.

² JUREČKA, Václav et al. *Makroekonomie*. Praha: Grada Publishing, 2017, s. 261. „*Agregátny výstup ekonomiky*“ sa dá zjednodušene chápať ako celkový výkon ekonomiky, ktorý sa najčastejšie udáva v HDP, HNP (hrubý národný produkt) a pod.

³ BRČÁK, Jozef – SEKERKA, Bohuslav – STARÁ, Dana. *Makroekonomie – teorie a praxe*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2014, s. 188.

HDP dosahuje spravidla vyššie hodnoty ako potenciálny HDP.⁴ V tomto štádiu dochádza k „prehriatiu“ hospodárstva a nastáva *kontrakcia*. Táto fáza je známa taktiež pod názvom *recesia*. Dopyt sa výrazne zníži, respektíve úplne ustane. Typický je pokles odbytu, zisku firiem i investícií (tuzemských aj zahraničných). Nezamestnanosť narastá a zároveň sú badať výkyvy cien výrobkov a služieb. Reálny HDP zostupuje k potencionálnemu HDP. Opačným extrémom *vrcholu* je fáza *dna*, označovaná aj ako *sedlo* alebo *depresia*, keď je dosiahnutý najnižší pokles hospodárskej aktivity. Prepad cien dosahuje maximum a výkon hospodárstva je výrazne nižší, než sú jeho produkčné kapacity. Reálny HDP sa nachádza pod potencionálnym HDP. Po najväčšom poklese dôjde k opätovnému oživeniu a výkyvy sa v podstate v nepredvídateľných intervaloch znovu opakujú – preto toto kolísanie nazývame cyklickým.⁵

Doba trvania jedného cyklu (perióda) je určená časovým intervalom medzi dvomi po sebe idúcimi bodmi obratu, teda medzi dvoma fázami vrcholu alebo dna. Naproti tomu jeho rozkmit (amplitúda) je určený časovým intervalom medzi vrcholom a sedlom (pozri prílohu 1).⁶ Do tohto modelu nepatrí tzv. krátkodobé kolísanie, keď je výkyv spôsobený sezónnymi udalosťami (striedanie ročných období, sviatky, zmeny v množstve zásob a pod.).

Treba podotknúť, že charakteristiky jednotlivých fáz sú v tomto texte veľmi zjednodušené. Zároveň sa nebudem zaoberať komplikovanými príčinami vzniku periodického kolísania v hospodárstve. Makroekonomická teória cyklov je príliš rozsiahla a mohla by byť predmetom samostatnej monografie.

Problém nastáva pri aplikácii vyššie uvedenej teórie na hospodársky vývoj v medzivojnovom Československu. Vtedajší národohospodári sa vedecky zaoberali konjunkturálnym vlnením (dobové označenie pre ekonomický cyklus), no v ich názoroch nedochádzalo ku konsenzu v mnohých zásadných otázkach.⁷ Nejednotnosť je pochopiteľná, keďže práve

⁴ *Tamže*, s. 191. Potencionálny HDP je optimálny výkon hospodárstva, keď sú naplno využité výrobné faktory a je dosiahnutá plná zamestnanosť. Reálny HDP pritom počas fáz ekonomického cyklu osciluje okolo pomyselných hraníc potencionálneho HDP buď smerom nadol, alebo nahor.

⁵ *Tamže*, s. 192.

⁶ JUREČKA, ref. 2, s. 265.

⁷ S pojmom „konjunkturálne vlnenie“ narába v druhom zväzku svojej práce s názvom „Základy hospodárskej vedy“ z roku 1947 slovenský národohospodár Imrich Karvaš. V texte z roku 1933 zas preferuje použitie pojmov „hospodárske“ či „cyklické vlnenie“, rovnako ako i ďalší odborník z „fachu“ Václav Chytil vo svojej štúdií s názvom „Vlny hospodárske konjunktury“ z roku 1939. V nej navyše uvádza slovné spojenie „konjunkturálny cyklus“, pričom hospodárske vlnenie chápe ako proces, dejúci sa vo vnútri „konjunkturálneho cyklu“. Naopak, Imrich Karvaš tento vzťah medzi oboma pojmami nepoužíva a v spomínanej práci z roku 1947 výhradne uprednostňuje slovné spojenie „konjunkturálne vlnenie“, ktoré delí podľa rôznych modelov na jednotlivé fázy. Pre zjednodušenie nebudem chápať oba pojmy vo vzťahu množiny a podmnožiny, ale synonymicky, navyše v ekvivalencii s dnešným ekonomickým cyklom. Slovné spojenie „hospodársky cyklus“ sa pritom používalo už v medzivojnovom období, čoho dôkazom je i jeho uvedenie v slovníku k národohospodárskym,

v medzivojnových rokoch sa vyskytli mimoriadne silné a v podstate bezprecedentné výkyvy hospodárskej aktivity na celosvetovej úrovni.⁸ Preto môžeme badať rozdiely v prácach pred obdobia a po období veľkej hospodárskej krízy. Práve kríza z rokov 1929 až 1933, vďaka svojej špecifickej kvantite i kvalite, neskôr poslúžila na doformovanie teórie o cyklickom vlnení.

Medzi zásadné otázky patrilo stanovenie a definícia jednotlivých fáz konjunkturálneho vlnenia. V prvej polovici 20. storočia bolo uznávaných niekoľko modelov. Najstarší trojfázový bol vytvorený ešte v druhej polovici 19. storočia Clémentom Juglarom a skladal sa z období *vzostupu, krízy a likvidácie*. Najviac citované modely cyklov boli Spiethoffov, Wagemannov a schéma podľa Harvardovej univerzity. Pri ich skúmaní je okamžite zrejmý odlišný počet fáz pre každý model a v prípade Spiethoffovho konceptu sú dokonca použité akési „subfázy“. Úplná zhoda neprevládala ani v počiatočnom výkyve v rámci cyklu, keďže Spiethoff začína stagnáciou, na rozdiel od depresie v schémach Wagemanna a Harvardovej univerzity (pozri prílohy 2 až 4).⁹

Spoločným znakom všetkých schém je sledovanie viacerých, povedané súčasnou terminológiou, makroekonomických veličín. Opäť je ale vidieť rozdielny prístup. Spiethoff sa zameriava na kolísanie kapitálových investícií, pričom si všíma najmä úver, výrobu a spotrebu, s dôrazom na jednu komoditu – železo. Naproti tomu model Harvardovej univerzity sa zaoberá vývojom na finančných trhoch. Z uvedených troch modelov je najprepracovanejší a najdokonalejší Wagemannov, ktorý jednotlivé fázy konjunkturálneho vlnenia posudzuje na základe vývoja dôchodkov, výroby, cien tovarov, importu a exportu.¹⁰ Vo vzťahu k sledovaným agregátnym veličinám je už na prvý pohľad vidieť rozdielnosť oproti dnešnému zaužívanému spôsobu uprednostňovania hlavne reálneho HDP. Samozrejme,

---

sociálnym a politickým témam z roku 1931. Pozri KARVAŠ, Imrich. *Základy hospodárskej vedy. Zväzok druhý*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1947, s. 168.; KARVAŠ, Imrich. *Charakteristika dnešnej hospodárskej krízy (Zvláštna otláč z „OBZORU NÁRODOHOSPODÁRSKÉHO“, ročník XXXVIII., číslo 9 – 10)*. 1933, s. 8.; CHYTIL, Václav. *Vlny hospodárskej konjunktury (Pojmoslovně-kritická studie)*. Praha: Nakladatelství Orbis, 1939, s. 73-74.; CHALUPNÝ, Emanuel et al. *Slovník národohospodářský, sociální a politický*. Praha: Otakar Janáček, 1931, s. 349.

⁸ Okrem cyklických výkyvov sa v prvej polovici 20. storočia vyskytli aj mimoriadne silné tzv. *jednorazové krízy* – 1. a 2. svetová vojna. Tie sú z ekonomického hľadiska acyklické a nedajú sa vysvetliť pozorovaním predchádzajúceho vývoja. Pozri KARVAŠ, Imrich. *Základy hospodárskej vedy. Zväzok druhý*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1947, s. 163.

⁹ CHYTIL, ref. 7, s. 76-79.; KARVAŠ, ref. 8, s. 168-171. Zhoda v počiatočnej fáze je skôr výnimočná a to najmä pri komparácii s ďalšími modelmi ako Juglarov so začiatkom v období *vzostupu* či Millsov s počiatkom vo fáze *vypätia*. Pozri CHYTIL, ref. 7, s. 79.

¹⁰ KARVAŠ, ref. 8, s. 168-171. Pojem „*dôchodok*“ charakterizuje moderná definícia ako príjmy všetkých „*ekonomických subjektov* [fyzické a právnické osoby], ktoré im plynú za poskytnutie služieb výrobných faktorov [pôda, práca a kapitál], ktoré tieto subjekty vlastnia a ktoré sú k produkcii výrobkov a služieb potrebné“. Pozri JUREČKA, ref. 2, s. 33-34.

tento pojem bol v medzivojnovom období neznámy. Najbližšie sa mu približoval práve *Wagemann*, svojim čiastočným zameraním sa na výkyvy v dôchodku, doslovne v „*podnikateľských*“ a „*pracovných*“ dôchodkoch.¹¹

Len pre zaujímavosť dodám, že všetky doteraz v texte rozoberané modely vznikli ešte pred vypuknutím veľkej hospodárskej krízy a v dnešnej dobe sa nepoužívajú. Za autora moderného štvorfázového delenia sa považuje významný rakúsky a americký ekonóm *Joseph Alois Schumpeter*, ktorý k tejto problematike publikoval v roku 1939 dvojzväzkovú prácu s názvom *Business Cycles* (v preklade *Hospodárske cykly*).¹²

Navyše v minulosti prevládal názor, že ekonomické cykly je možné kategorizovať podľa dĺžky ich trvania. Krátkodobý cyklus, označovaný ako *Kitchinov*, mal trvať približne 36 až 40 mesiacov – možno ho považovať za sezónny výkyv (v texte spomenutý vyššie). Strednodobý cyklus, nazývaný ako *Juglarov*, bol zhodný v podstate s hospodárskym cyklom, ktorý popisujem vo svojom príspevku. Jeho dĺžka pritom mala byť cirka 10 až 11 rokov. Najdlhším časovým intervalom, 50 až 60 rokov, sa vyznačoval *Kondratievov cyklus*. Niekedy je označovaný aj ako *Kuznetsove vlny*. Príčinou tohto najdlhšieho vlnenia mali byť zlomové udalosti ako vojny, veľké klimatické zmeny, významné inovácie a investície. Typizované rozdelenie cyklov sa dnes považuje za umelé a nezodpovedajúce skutočnému stavu.¹³

Pomerne problematickým je určenie časového intervalu jednotlivých fáz hospodárskeho cyklu v medzivojnovom období. Uvediem to na príklade veľkej hospodárskej krízy. Jej vypuknutie sa dáva do súvislosti s rokom 1929, v prípade poľnohospodárstva najneskôr s rokom 1928 (súvis s agrárnou krízou). Ako vo svojej monografii uvádzajú *Jakub Rákosník* a *Jiří Noha*, *dno* krízy (najhlbší bod poklesu) bolo nielenže rozdielne pre jednotlivé štáty, ale aj pre agregátne veličiny ich hospodárstiev. Zostaňme ale v Československu. Pokiaľ za kritérium stanovíme burzový index, tak *dno* bolo dosiahnuté už v roku 1932. V prípade nezamestnanosti hovoríme o roku 1933. Vo vzťahu k priemyselnej výrobe nastal najhlbší bod poklesu v roku 1933. V dobových ako aj súčasných prácach je práve rok 1933 vo všeobecnosti považovaný za najhlbší bod poklesu – *dno*.¹⁴

Toto časové vymedzenie však môže byť odlišné pre jednotlivé priemyselné odvetvia. Napríklad v prípade chemického priemyslu bolo v republike *dno* dosiahnuté už v roku 1932

¹¹ Dôchodková metóda je jedným zo spôsobov výpočtu HDP, ktorého hodnotu vyjadríme ako súčet čistého domáceho dôchodku, nepriamych daní a amortizácie. Čistý domáci dôchodok je výsledkom sčítania miezd, príjmov zo samozamestnávania, rent, úrokov a ziskov. Pozri *tamže*, s. 33-34.

¹² *Tamže*, s. 263. Celý názov spomínanej knihy je *Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York: London: McGraw-Hill Book Company, 1939.

¹³ BRČÁK, ref. 3, s. 189.; JUREČKA, ref. 2, s. 265.

¹⁴ RÁKOSNÍK, Jakub – NOHA, Jiří. *Kapitalismus na kolenou. Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929 – 1934*. Praha: Auditorium, 2012, s. 84.

(pozri prílohu 5).¹⁵ Vo väčšine prác, ktoré vyšli po roku 1945, možno badať zjednodušené schematické členenie hospodárskeho vývoja medzivojnového Československa na obdobia *oživenia/konjunktúry* [roky 1919 – 1920 (povojnová konjunktúra), 1924 – 1929, 1936 – 1937], *krízy* [roky 1921 – 1923 (malá/povojnová hospodárska kríza), 1929 – 1933 (veľká hospodárska kríza), 1937 – 1938 (predvojnová/priemyslová kríza)] a *depresie* [1934 – 1936 (pokrízová depresia)].¹⁶ Uvedené chronologické vymedzenia treba považovať len za približné a orientačné. Rozhodujúca je perspektíva skúmania – akú makroekonomickú veličinu sledujeme (priemysel, nezamestnanosť, burzový index a pod.).

Ďalším problémom je zjednotenie a definícia jednotlivých pojmov makroekonomickej teórie. Z predchádzajúceho odseku zdanlivo vyplýva, že vyššie spomenuté trojfázové delenie (*oživenie, kríza a depresia*) nezodpovedá modernému štvorfázovému modelu (*expansion, vrchol, kontrakcia a dno*). Podľa môjho názoru je pri analýze hospodárskeho vývoja medzivojnového Československa vhodnejšie aplikovať trojfázový model. Dôvodom jeho uprednostnenia je jeho jednoduchosť a lepšia zrozumiteľnosť, ako aj fakt, že tento model sa rešpektuje vo väčšine dobových i súčasných prác zaoberajúcich sa skúmanou problematikou.

Nejednotnosť je pritom viditeľná nielen v odlišnom počte fáz, ale aj v ich názvoch. Fáza *krízy* je v podstate ekvivalentná s fázami *kontrakcie* a *dna*. Pojem *kríza* zároveň možno chápať vo viacerých významoch. Václav Chytil ju vo svojej štúdii považuje za poruchu rovnováhy v hospodárstve ako takú. Pre Juglára, Spiethoffa, Wagemanna, Millsa a tvorcov modelu *Harvardovej univerzity* je *kríza* iba jednou fázou cyklu (pozri prílohy 2 až 4).¹⁷ Mnohí dnešní ekonómovia sa tomuto pojmu úplne vyhýbajú a preferujú používanie pojmov *kontrakcia* a *dno*.

Podobne sa dá vnímať aj *depresia*. *Depresiu* možno chápať ako samostatnú fázu cyklu nasledujúcu po *kríze*, respektíve po *fáze dna*. Súčasne sa môže považovať za ekvivalent samotného *dna*, alebo môže v niektorých prípadoch dokonca vystupovať ako synonymum ku *kríze*. V kontexte hospodárskych dejín medzivojnového Československa sa prikláňam k prvej možnosti. Teda, *depresia* predstavuje samostatnú fázu cyklu.¹⁸ Uvedené je typické pre

¹⁵ *Slovenský priemysel roku 1937*. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1938, s. 22; *Statistická ročenka republiky Československé 1938*. Praha: Státní úřad statistický, 1938, s. 61.

¹⁶ Uvedené delenie (s menšími odlišnosťami) možno nájsť napríklad v prácach: FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Přehled hospodárskeho vývoja na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969, 410 s.; HALLON, Ludovít. *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938. (Rozvoj alebo úpadok?)* Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, 211 s.; OLŠOVSKÝ, Rudolf et al. *Přehled hospodárskeho vývoje Československa v letech 1918 – 1945*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1963, 741 s.; PRŮCHA, Václav et al. *Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1918 – 1992. 1. díl 1918 – 1945*. Brno: Nakladatelství Doplňek, 2004, 578 s.

¹⁷ CHYTIL, ref. 7, s. 79-80.

¹⁸ *Depresia* z rokov 1934 – 1936 je v literatúre často označovaná aj ako „veľká depresia“.

začiatok druhej tretiny 30. rokov, keď vo svete dochádzalo k miernemu zlepšeniu hospodárskych pomerov. Popri raste obchodu sa zastavil pokles cien surovín a výrobkov, sprevádzaný vzostupom priemyselnej výroby. Podobne tomu bolo aj v Československu. Hoci najhlbší bod krízy bol prekonaný, až do polovice roku 1936 nemožno hovoriť o *konjunktúre*. Ekonomika republiky sa ocitla v zdĺhavej fáze *depresie*, ktorú sa darilo prekonávať len veľmi ťažko a pomaly. Hodnoty niektorých makroekonomických ukazovateľov nevykazovali kontinuálny pozitívny vývoj, ale v podstate od roku 1934 do oživenia striedavo stúpali a klesali. Uvedené je markantné najmä po použití mikroekonomickej „optiky“ v prípade jednotlivých subjektov (podniky, závody a pod.), kde v mnohých situáciách ešte nebola stabilizovaná a dochádzalo k výkyvom. Takéto „*hospodárske poruchy*“, ako sa uvádza v dobových materiáloch, sa diali aj v ostatných krajinách sveta.¹⁹

Zaujímavý je často používaný vzťah *recesie*, *krízy* a *depresie*. O *recesii* sa hovorí vtedy, keď pokles (napríklad reálneho HDP) v ekonomike trvá aspoň dva kvartály. Pokiaľ pokles trvá najmenej štyri kvartály, teda jeden rok, nastáva obdobie *krízy*. Na webovej stránke *Českého statistického úradu* je vysvetlený rozdiel medzi *recesiou* a *depresiou* ako čisto kvantitatívny. V prípade prekročenia určitej hranice sa z *recesie* stáva *depresia*. Konkrétne, keď reálny HDP klesne o viac ako 10 %. Rozdielny a všeobecnejší pohľad prezentuje *recesiu* ako „*obdobie, ktoré začína v bode, keď ekonomická aktivita dosiahla svoj vrchol a začína spomaľovať, a končí v bode, keď ekonomická aktivita dosiahla svoje dno a začína zrýchľovať*“. Zároveň pôvodca výroku zdôrazňuje, že mnohé ekonomické pojmy a javy sú definované rôzne.²⁰ Tento výrok sa dá jednoznačne uplatniť aj v prípade teórie o hospodárskych cykloch.

Záverom možno konštatovať, že definícia ekonomického cyklu sa spolu s ďalšími vybranými makroekonomickými pojmami vyvíjala a de facto sa vyvíja do dnešných dní. Uvedené je viditeľné na odlišnom a nejednotnom používaní predmetných pojmov dobovými národohospodármi nielen v prvej polovici 20. storočia, ale aj ich nasledovníkmi v ďalších dekádach. Aplikovanie modernej teórie cyklov, ako aj použitie súčasnej definície vybraných základných makroekonomických pojmov, je pre dobový kontext medzivojnového Československa čiastočne možné, ale naráža na limity, spomenuté v hlavnom texte. Napríklad hospodársky vývoj v tomto prípade lepšie vystihuje trojfázové delenie ekonomického cyklu (*oživenie*, *kríza* a *depresia*), než dnešné rozčlenenie na štyri fázy (*expanzia*, *vrchol*,

¹⁹ Slovenský národný archív v Bratislave, fond Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici, škatuľa 387, inventárne číslo 528, číslo jednotky 7554, Protokol písaný na XXIV. plenárnom shromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory dňa 24. mája 1934 v Banskej Bystrici, 19. máj 1934, s. 4. (ďalej len *SNA*, f. *OPKBB*, šk. 387, inv. č. 528, č. j. 7554,...); *SNA*, f. *OPKBB*, šk. 386, inv. č. 528, č. j. 17703, Presidiálny sdelení, 1. dec. 1934, s. 3.

²⁰ *Recese, deprese – Metodika*. Dostupné na internete: <https://www.czso.cz/csu/czso/recese_deprese> [2022-02-15]

kontrakcia a dno). Samozrejme ide o značne generalizovaný pohľad historika, ktorý však vychádza zo zaužívaného použitia v dobovej i súčasnej historiografii.

Pramene a literatúra

Archívne pramene:

Slovenský národný archív v Bratislave

fond Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici

Dobové práce a publikované pramene

- CHALUPNÝ, Emanuel et al. *Slovník národohospodářský, sociální a politický*. Praha : Otakar Janáček, 1931, 636 s.
- CHYTIL, Václav. *Vlny hospodářské konjunktury (Pojmoslovně-kritická studie)*. Praha: Nakladatelství Orbis, 1939, 125 s.
- KARVAŠ, Imrich. Charakteristika dnešnej hospodárskej krízy (Zvláštna otláč z „OBZORU NÁRODOHOSPODÁRSKEHO“, ročník XXXVIII., číslo 9 – 10). 1933, 20 s.
- KARVAŠ, Imrich. *Základy hospodárskej vedy. Zväzok druhý*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1947, 332 s.
- SCHUMPETER, Joseph Alois. *Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York: London: McGraw-Hill Book Company, 1939.
- Slovenský priemysel roku 1937*. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1938, 143 s.
- Statistická ročenka republiky Československé 1938. Praha: Státní úřad statistický, 1938, 369 s.

Literatúra

- BRČÁK, Jozef – SEKERKA, Bohuslav – STARÁ, Dana. *Makroekonomie – teorie a praxe*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2014, 233 s. ISBN 978-80-7380-492-3
- CAHLÍK, Tomáš – HLAVÁČEK, Michal – SEIDLER, Jakub. *Makroekonomie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 228 s. ISBN 978-80-246-1906-4
- FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969, 410 s.
- HALLON, Ludovít. *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938. (Rozvoj alebo úpadok?)* Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, 211 s. ISBN 80-224-0410-1
- JUREČKA, Václav et al. *Makroekonomie*. Praha: Grada Publishing, 2017, 368 s. ISBN 978-80-271-0251-8
- OLŠOVSKÝ, Rudolf et al. *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918 – 1945*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1963, 741 s.
- PRŮCHA, Václav et al. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992. 1. díl 1918 – 1945*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2004, 578 s. ISBN 80-7239-147-X
- RÁKOSNÍK, Jakub – NOHA, Jiří. *Kapitalismus na kolenou. Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929 – 1934*. Praha: Auditorium, 2012, 333 s. ISBN 978-80-87284-29-2
- Recese, deprese – Metodika*. Dostupné na internete: <https://www.czso.cz/csu/czso/recese_deprese> [2022-02-15]

Definition of a business cycle and selected basic macroeconomic concepts “yesterday and today” – applied to the economic development of interwar Czechoslovakia

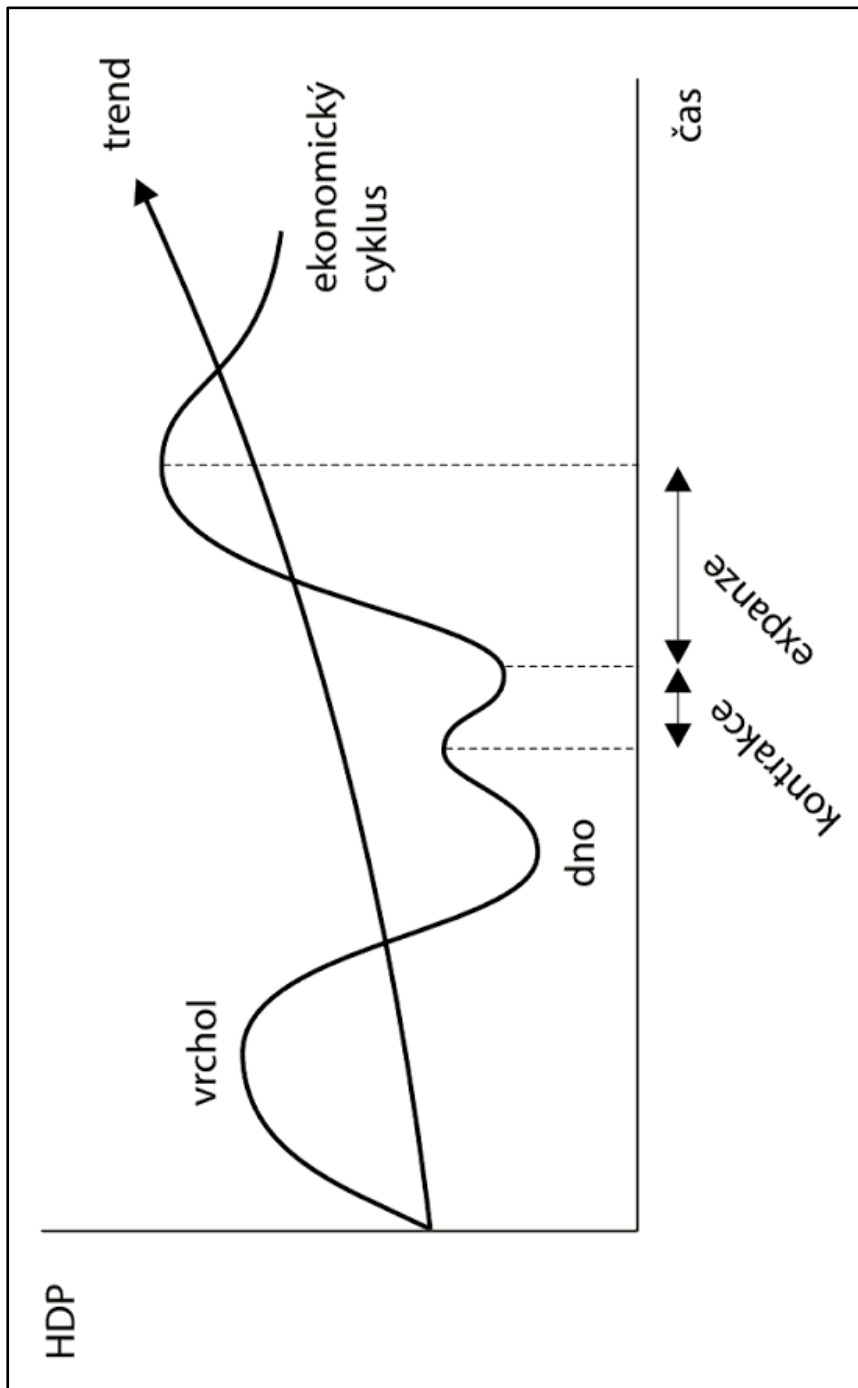
The presented study deals with a modern definition of a business cycle and selected macroeconomic concepts, applied to the period of the interwar Czechoslovak Republic. The paper describes contemporary models of the business cycle (Model of Juglar cycle, Model of Spiethhoff cycle, Model of Wagemann cycle and Harvard University model); its phases and selected macroeconomic concepts (GDP, recession, depression, etc.). At the same time, contemporary definitions of business cycle are compared with the way the business cycle is understood nowadays. In conclusion, it can be stated that today's model of business cycle, together with selected basic macroeconomic concepts, can be applied in a modified form also to the economic development in the interwar Czechoslovakia, especially after taking into consideration some specifics of the selected period.

https://fphil.uniba.sk/historia_nova

[28 179 znakov / 0,78 AH]

VANEK, Peter. Základné problémy pri výskume priemyslu medzivojnového Československa na príklade chemického odvetvia. In *Opus reticulatum*. Historia nova 20. [online] Bratislava: Stimul, 2022, s. 71-82. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino20.pdf>

Príloha 1 – Zobrazenie fáz ekonomického cyklu podľa Václava Jurečku:²¹

²¹ Graf pochádza z publikácie JUREČKA, ref. 2, s. 262.

Príloha 2 – Fázy konjunkturálneho vlnenia podľa *Spiethoffa*:²²

Fáza:	„Subfáza“:	Charakteristika:
Stagnácia	Úpadok	Hospodárske investície klesajú, klesá spotreba i výroba železa, klesá debetný úrok.
	1. Impulz	Koniec stagnácie vo výrobe železa a v jeho spotrebe. Slabý záujem o kapitálové investície a slabý pohyb nahor.
Dobrá konjunktúra	2. Impulz	Značné zvýšenie kapitálových investícií, obzvlášť v akciách. Spotreba železa sa blíži vrcholu predchádzajúcej konjunktúry.
	Vrchol	Stúpa úverový úrok. Prekročenie spotreby železa.
	Nedostatok kapitálu	Problém s jeho získaním. Vysoký úverový úrok, kurzy akcií klesajú, stagnácia v stavebníctve, konzum železa prudko klesá.
Kríza	Pád úveru	Stupňovaný nedostatkom kreditu. Dochádza k ne-replácaniu miezd.

Príloha 3 –Fázy konjunkturálneho vlnenia podľa *Harvardovej univerzity*²³

Fáza:	Charakteristika:
Depresia	Spevňuje sa kurz ukladacích papierov ²⁴ a dochádza k špekulácii. Pokles cien tovarov i cenných papierov pretrváva. Rastú rezervy v bankách.
Zotavenie	Silnenie špekulácií s ukladacími papiermi. Ceny tovarov sa stabilizujú a obchodná aktivita stúpa. Na konci fázy je hodnota cenných papierov na vzostupe.
Prosperita	Pokles špekulatívnych operácií s ukladacími papiermi. Vzostup cien tovarov i obchodnej aktivity je strmý. Dochádza k poklesu bankových rezerv a ďalšiemu rastu hodnoty cenných papierov.
Finančné napätie	Náhly pokles cien ukladacích papierov i špekulatívnych operácií s nimi. Vzostup cien tovarov a obchodnej aktivity sa zastavuje. Hodnota cenných papierov je na maxime a v bankách nastáva napätá situácia.
Kríza	Ukladacie papiere a rezervy bánk dosahujú svoje cenové minimum. Typický je strmý pokles cien tovarov a absencia obchodnej činnosti. Naopak kurz cenných papierov je na maxime.

²² Obsah tabuľky doslovne prevzatý (s malými úpravami) z publikácie CHALUPNÝ, Emanuel et al. *Slovník národohospodárský, sociální a politický*. Praha : Otakar Janáček, 1931, s. 570.

²³ *Tamže*, s. 169.

²⁴ Ukladacie papiere ako napríklad podielové listy a dlhopisy sú jedným z druhov cenných papierov.

Príloha 4 – Fázy konjunkturálneho vlnenia podľa Wagemanna²⁵

Fáza:	Charakteristika:
Depresia	<p>a) Trhy a ceny tovarov stagnujú, vývoj smeruje skôr nadol; kurzy efektov stúpajú, pričom kurzy pevne zúročiteľných papierov predchádzajú papiere dividendové. Peňažný trh je plynulý.</p> <p>b) Vo sfére dôchodkov pozorovať tak u podnikateľského, ak aj pracovného dôchodku dosiahnutie najnižšieho bodu.</p> <p>c) Výroba statkov je na najnižšom bode, pričom situácia vo výrobe výrobných prostriedkov je priaznivejšia.</p> <p>d) Zahraničný obchod: Dovozy stagnujú a vývoz stúpa.</p>
Vzostup	<p>a) Trhy: Ceny tovarov stúpajú, kurzy všetkých cenných papierov stúpajú a ku koncu periódy vykazujú známky stagnácie. Peňažný trh je naďalej likvidný. Úroky začínajú stúpať len v pokročilom štádiu periódy.</p> <p>b) Dôchodky: Podnikateľské dôchodky silne stúpajú a pracovné dôchodky ich nasledujú, elastické výdaje domácností stúpajú.</p> <p>c) Výroba: Výroba vo všetkých zložkách vykazuje značné stúpanie.</p> <p>d) Zahraničný obchod: Dovozy stúpa a vývoz sa udržiava na dosiahnutej výške.</p>
Napätie	<p>a) Trhy: Silné ustrnutie na peňažnom trhu, zjavujú sa finančné a úverové ťažkosti, kurz cenných papierov ďalej klesá a ceny tovarov spočiatku stagnujú a potom silne klesajú, pričom dochádza k ostrým presunom v cenových reláciách.</p> <p>b) Dôchodky: Podnikateľské dôchodky stagnujú a ku koncu obdobia začínajú klesať. Pracovné dôchodky spočiatku stúpajú a potom sa udržiava na dosiahnutej výške.</p> <p>c) Výroba: Vzrast výroby sa zastavuje, výroba výrobných prostriedkov vykazuje spätný vývoj, kým výroba spotrebných statkov ešte stúpa.</p> <p>d) Zahraničný obchod: Dovozy a vývoz sa udržiava na dosiahnutej výške.</p>
Kríza	<p>a) Trhy: Pokles cien tovarov, kurzy cenných papierov prudko klesajú. Pre stále väčšie ťažkosti finančné zväčšuje sa množstvo úpadkov. Finančný trh stáva sa plynulejším.</p> <p>b) Dôchodky: Silné zmenšenie dôchodkov podnikateľských, ktoré je sledované zmenšovaním dôchodkov pracovných.</p> <p>c) Výroba: Ostrý pokles v oblasti produkčných statkov a zmenšovanie sa volúmenu výroby spotrebných statkov.</p> <p>d) Zahraničný obchod: silný pokles dovozu.</p>

²⁵ Obsah tabuľky doslovne prevzatý (s malými úpravami) z publikácie KARVAŠ, ref. 8, s. 170-171.

Príloha 5 – Index priemyselnej výroby v Československu (rok 1929 = 100)*

Rok	Priemysel													Výroba elektriny	Celkový index
	Baníctvo	Kovopriemysel	Sklárstvo	Porcelán	Kamene a zeminy	Chémia	Drevárstvo	Papierenstvo	Polygrafia	Textil	Garbiarstvo	Odevníctvo	Potravinárstvo		
1930	85,9	85,4	83,4	83,6	91,4	91,8	84,6	96,6	96,8	90,8	84,2	93,3	96,1	99,3	89,2
1931	78,8	72,0	75,1	64,4	79,6	89,9	66,6	92,9	93,9	82,5	79,3	98,1	95,8	94,5	80,7
1932	66,5	40,0	54,3	45,8	69,5	80,9	49,7	80,5	91,6	67,9	68,1	79,3	99,4	85,5	63,5
1933	66,4	41,1	48,6	41,4	53,1	85,8	48,5	74,0	90,3	63,3	70,3	71,6	88,4	87,2	60,2
1934	64,9	47,5	51,8	40,0	46,8	90,2	52,0	80,5	95,4	75,9	87,8	77,9	94,5	95,3	66,5
1935	66,0	60,0	54,3	44,6	46,3	93,6	53,3	87,3	113,4	73,9	66,8	78,0	99,4	101,9	70,1
1936	71,5	75,9	56,9	43,9	60,1	97,2	57,8	95,8	109,6	91,3	90,9	82,3	95,1	116,2	80,2
1937	91,6	105,8	60,8	56,3	70,0	124,3	69,0	114,4	122,7	102,3	96,9	91,7	89,1	139,3	96,3

* Slovenský priemysel, ref. 15, s. 22; Statistická ročenka, ref. 15, s. 61.

oral history

Spomienky Jozefa Weissa

Jozef Weiss – Tomáš Vlčko

Tento text pochádza z rozhovoru Tomáša Vlčka s Jozefom Weissom (*1933), bývalým väzňom koncentračného tábora v Novákoch. Rozhovor sa uskutočnil v dňoch 16. júla 2020 a 27. júna 2021 v byte Jozefa Weissa v Bratislave. Zvukový záznam rozhovoru je uložený u Tomáša Vlčka. Text bol autorizovaný Jozefom Weissom, ktorý udelil súhlas na jeho publikovanie.

Rozhovor sme pre lepšiu orientáciu rozčlenili do očíslovaných otázok a odpovedí (1. – 27.), po zvýraznenej otázke Tomáša Vlčka nasleduje odpoveď Jozefa Weissa. Doplnujúci text je vždy zvýraznený v hranatých zátvorkách, napr. [Bežec]. V obrazovej prílohe sme sprístupnili aktuálnu podobizeň respondenta, ako aj niektoré ilustračné materiály.

1. Kde a kedy ste sa narodili?

Narodil som sa 1. septembra 1933 v Krušovciach, čo je predmestie Topolčian.

2. Boli ste niekedy aj v Prievidzi, prípadne čo viete o židovskej obci na Hornej Nitre?

Bol som na židovskom cintoríne neďaleko Prievidze, ten je ale v súčasnosti zničený, zostalo z neho len torzo. V Prievidzi neďaleko okresného súdu stála synagóga, tú ale v 80. rokoch 20. storočia zbúrali.

3. Aké zamestnania ste počas svojho života vykonávali?

Istý čas som pracoval ako zamestnanec Ústredného zväzu židovských náboženských obcí. Z dôvodu svojej funkcie poznám históriu mnohých židovských cintorínov na Slovensku a samozrejme aj toho prievidzského.

4. Koľko ste mali rokov, keď začala druhá svetová vojna, a čo ste vtedy robili?

Mal som vtedy šesť rokov a v deň začiatku Druhej svetovej vojny som začal chodiť do židovskej školy v Topolčanoch. Počas svojho prvého dňa v škole som videl cez Topolčany prechádzať nemecký Wehrmacht, ktorý pravdepodobne smeroval cez Slovensko do útoku proti Poľsku.

5. Ako ste vnímali protižidovské opatrenia slovenskej vlády a ako pociťovali perzekúciu židovského obyvateľstva v tomto období?

Správne ste konštatovali, že keď vojna začala, mal som šesť rokov, teda som bol dieťa. Protižidovské opatrenia a perzekúciu Židov som veľmi nevnímal.

6. Ako ste vnímali vojnové operácie na začiatku vojny?

Vojna už bola v plnom prúde, keď som začal chodiť do školy, a ako som vám už povedal, časť nemeckého Wehrmachtu prechádzala cez Topolčany na sever, aby mohla zaútočiť na Poľsko. Tohto vpádu do Poľska sa popri nemeckej armáde zúčastnila aj slovenská armáda. Útoky smerovali od severných hraníc Slovenska smerom do Poľska a časť nemeckej armády sa musela prepraviť do Poľska cez slovenské územie. Hitler za útok a podporu nemeckej armády ponúkal Slovensku časť poľského územia. Tiso, ako pamätník prvej Československej republiky vedel, že po Prvej svetovej vojne vzniklo Poľsko ako samostatný štát a získalo časť územia pri severných hraniciach Slovenska, ktoré predtým patrili k Uhorsku. Po Prvej svetovej vojne sa československá vláda dohodla s Poľskom, že výmenou za niektoré dediny na severe Slovenska získa Československo oblasť Těšínska pri Ostrave. Tieto dediny, ktoré pripadli Poľsku 20. roku, prišli v roku 1939 zase do Slovenska.

7. Kedy ste boli deportovaní do koncentračného tábora v Novákoch a za akých okolností?

Ja som bol do tábora deportovaný v roku 1942, ak si dobre pamätám, tak to bolo v máji 1942. V tomto čase už prebiehala prvá vlna deportácií slovenských Židov do Poľska. Aj my Židia, aj historici to nazývame prvá vlna deportácií. Tá prvá vlna trvala od marca 1942 do októbra 1942. Bolo rozhodnutím slovenskej vlády, že počas prvej vlny deportácií pošle do vyhladzovacích a koncentračných táborov zhruba 57 000 Židov. Môžem potvrdiť, že je to hanebné, pretože v rámci svojej práce v ÚZŽNO som skúmal osud slovenských Židov. Podujal som sa na to a bol som vo zväze jediný človek, ktorý sa bližšie venoval tejto problematike. Viackrát som sa stretol s tvrdením, že väčšina Židov zo Slovenska z prvej vlny deportácií bola deportovaná do Osvienčimu, ale to zďaleka nie je pravda. Zhruba 2/3 Židov z prvej vlny deportácií išli do koncentračných táborov vo východnom Poľsku. Mňa to zaujímalo aj v rámci mojich služobných povinností. Ja som počas služobných ciest prešiel všetky vyhladzovacie a koncentračné tábory, ktoré Nemci zriadili na okupovanom poľskom území. Do Osvienčimu sa dostala zhruba 1/3 Židov zo Slovenska, ktorí boli deportovaní v prvej vlne deportácií. Na základe svojich výskumov som mal také informácie, že najviac slovenských Židov zahynulo vo vyhladzovacom tábore Majdanek neďaleko Lublinu. Ja som so svojimi kolegami navštívil všetky koncentračné tábory, kde boli počas prvej vlny deportácií deportovaní slovenskí Židia. Židia zo Slovenska boli v prvej vlne deportácií deportovaní do týchto táborov: Majdanek, Belzec [Bełżec], Treblinka, Sobibor, Osvienčim. Ja som sa zúčastnil vybudovania pamätnej izby v Osvienčime na pamiatku slovenských Židov. To bola prvá slovenská pamiatka, ktorá vznikla v Osvienčime. Tu si ale treba dávať pozor, pretože pod názvom „Osvienčim“ fungoval koncentračný tábor, vyhladzovanie sa konalo v druhej časti tohto tábora, v Brzezinke. Tam počas prvej vlny deportácií zahynulo množstvo Židov. Ale bola aj druhá vlna deportácií. Tá už ale bola počas okupácie Slovenska Nemeckom, teda

nebola v rézii Slovákov, ale Nemcov. Nemci prevzali prázdny tábor v Seredi a odtiaľ opäť začali deportovať Židov. V Osvienčime fungovali plynové komory až do polovice októbra 1944. Ešte v septembri 1944 deportovali Nemci Židov do Osvienčimu, aj tých čo chytili na úteku. V októbri 1944 sa už Nemci pripravovali na príchod Červenej armády a plynové komory v Osvienčime vyhodili do vzduchu.

8. Kto bol deportovaný spolu s Vami?

Dôvod, prečo sme my boli deportovaní do Novák a nie do Poľska bol ten, že môj otec pracoval už od konca roku 1941 v tábore v Novákoch ako robotník a pripravoval ho na príchod nových väzňov. To bol dôvod, prečo sme my boli deportovaní do Novák a nie do Poľska. Otec bol živnostník a vznikom Slovenského štátu stratil zamestnanie. Židovský problém bol umelo vytvorený, pretože keď Židom zobrali možnosť pracovať, tí sa stali pre Slovenský štát veľkou ťarchou. Slovenská propaganda ale pracovala trochu ináč. Židia boli vyhlásení za darmožráčov a kšeftárov. Je pravda, že mnoho Židov malo krčmy. Židia mali problémy odvtedy, ako museli odísť z pôvodnej krajiny, teda z Izraela, do rôznych krajín. Židia boli zo strany kresťanov v Európe obviňovaní, že zavraždili Ježiša, to bol ten náboženský dôvod, ku ktorému sa ešte pridala finančná, a to ten, že Židia vykorisťovali Nežidov. Na Slovensku sa ujala myšlienka, že Židia naučili Slovákov piť, Slováci ale pili už dávno predtým. Toto propagandistom nielen Slovenského štátu vďačne poslúžilo na osočovanie Židov. To že Židia zavraždili Ježiša je historicky nedokázateľné, ale antisemitizmus tu existoval oddávna. Antisemitizmus sa prispôboval dobe a spoločenskej situácii tak, aby to bolo pre ľudí prijateľné. Keď Rimania obsadili Palestínu, Židov vykázali zo Svätej zeme.

9. Aká bola situácia v tábore, keď ste tam s rodinou prišli za Vaším otcom?

Život v tábore nebol jednoduchý, pretože keď sme my prišli do Novák, ešte pokračovali deportácie. Ešte nebolo vyvezených tých 57 000 Židov, ako si Slovenský štát naplánoval. Novácky tábor slúžil ako koncentračný tábor, z ktorého odchádzali ďalej transporty do Poľska. Ako som už spomínal na začiatku, tieto transporty pokračovali až do októbra 1942. V období deportácií bol v Novákoch len koncentračný tábor, pracovný tábor ešte neexistoval. Začiatkom septembra 1942, počas sviatku Yom Kippur (dlhý deň), vedenie tábora malo pripraviť zhruba 700 až 1000 ľudí, ktorí mali byť z tábora v Novákoch deportovaní do Poľska. My sme boli začiatkom októbra 1942 zhromaždení prakticky celý tábor, či dospelí, či deti, kto bude zaradený do toho posledného transportu, čo odchádzal zo Slovenska v roku 1942. Pamätám si, že my sme neboli zaradení do transportu, lebo moja mama pracovala v Novákoch v krajčírskych dielni. Bola zručná krajčírka a preto bola dôležitá pre budúcu výrobu, ktorá sa v tábore plánovala. My sme teda neboli deportovaní, ale moja teta so svojím manželom a asi päťročným synom sa v tom transporte ocitla. Od tej chvíle od nich nemáme stopu. Nevieme, či zahynula v Osvienčime alebo niekde inde.

10. Ako sa správali strážnici v tábore k zaradencom a kto túto službu vykonával?

Keď sme my prišli do tábora, strážnu službu v tábore vykonávali gardisti. Neskôr ich vystriedali žandári, ale medzi ich správaním bol veľký rozdiel. Gardisti sa nechovali k Židom galantne, nezaobchádzali s nimi v rukavičkách, ale boli veľmi suroví, mlátili Židov priebežne. Niektorých Židov dokonca umlátili na smrť. Z nejakého mne neznámeho dôvodu prišli ako strážna služba do tábora žandári, ktorí vystriedali gardistov. To bol veľký rozdiel, to sa nedá porovnať. Žandári prešli školou prvej republiky, boli to súcitní ľudia. Našťastie sme sa dožili, že došlo k výmene gardistov za žandárov.

11. Zažili alebo ste videli aj vy osobne nejaké tie ukrutnosti, ktoré ste spomínali?

Ja osobne som nebol svedkom, ale od rodičov som sa dozvedel, že gardisti ubili k smrti niekoľko Židov.

12. Čomu ste sa v tábore venovali vy?

Chodil som tam do školy, to bola taká výhoda pre nás, pre deti. Rodičia pracovali a deti museli samozrejme niečo robiť. Židia vybavili u slovenskej vlády, že slovenské ministerstvo školstva, zriadilo v tábore školu a niektorí učitelia tam išli vyučovať nás, deti. Títo učitelia sa stali prakticky zamestnancami slovenského Ministerstva školstva., čo bola výhoda. Učitelia boli chránení ministerstvom. My deti sme našli užitočné zamestnanie, že sme chodili do školy a na výlety, von z tábora. Prvýkrát ako maloletí chlapci a dievčatá sme sa ocitli za ostnatým drôtom. To bolo pre nás niečo nevídané a neslýchané, pretože sme žili za plotom. Učitelia sa snažili vyhľadávať takéto príležitosti, už tam zrejme neboli gardisti, ale žandári a my sme sa mohli dostať von na slobodu. Navštevovali sme okolité dediny okolo nováckeho tábora, Vtáčnik bol nad nami. Mali sme ako deti regulárne vyučovanie, učitelia boli zamestnancami Ministerstva školstva. Vtedajší minister školstva bol priaznivo naklonený Židom a snažil sa, aby škola v tábore získala nejakú legalitu. Ministrom školstva bol Jozef Sivák, v rámci svojej funkcie si to mohol dovoliť a aj si to dovoľil. V čase transportov sme my ešte do školy nechodili, ešte neexistovala. My sme sa potulovali po tábore. Niektorí Židia boli do Novák privezení a po dvoch dňoch odchádzali. Oni sa v tom tábore ani nejakým neetablovali, pretože už o nich bolo rozhodnuté, že budú deportovaní.

13. Čomu sa venovali dospelí väzni v tábore?

V čase deportácií sa výroba v tábore ešte len rozbiehala. Istý pán Mandler, bývalý baťovec, ktorý prešiel školou Baťových zamestnancov, pochádzal z Moravy, dobre ovládal marketing a snažil sa väzňom v tábore pomôcť. Snažil sa zaktivizovať výrobu v tábore a bol otec myšlienky, že ak budú táborové dielne pracovať efektívne, bude to prospešné pre Slovenský štát. Vtedy ešte neexistovalo ÚZŽNO, ale Ústredňa židov (ÚŽ). To bola organizácia, ktorú nevytvorili Židia, ale Slováci ju odkopírovali od Nemcov. Bola vytvorená židovská organizácia, ale patrila pod Ministerstvo vnútra. Pretože tam pracovali Židia, snažili sa

pomôcť Židom, ktorí boli v táboroch. Novácky tábor bol koncentračný tábor, ale na území Slovenska, a preto Ústredňa židov mala kompetenciu tento tábor navštevovať a snažili sa zlepšiť podmienky v ňom.

14. Zapamätali ste si niekoho konkrétneho z vedenia tábora?

Vzhľadom na svoj dátum narodenia nemám zafixované v pamäti mená gardistov a žandárov. Keďže my sme boli deti, tak sme veľmi nevnímali fakt, že nie sme slobodní ľudia. Židovské vedenie tábora sa snažilo, aby pre deti v tábore boli vytvorené čo najlepšie podmienky. Snažili sa, aby ich život nebol natoľko narušený ako život dospelých. Dospelí pociťovali naplno, že boli strážené osoby a museli sa naplno prispôbiť podmienkam v tábore.

15. Čo sa dialo v tábore po skončení deportácií až do rozpustenia tábora po vypuknutí SNP?

Už vyššie spomínaný pán Mandler bol na tie časy vynikajúci manažér a bol otcom myšlienky, že Židov v tábore môže zachrániť produktívna práca. Tábor by takto získal nielen opodstatnenie, ale aj Slovenský štát by získal financie. Toto bol ústredný bod Mandlerovej snahy: aby sa v tábore zriadili dielne. Židom, ktorí boli v tábore sa umožnilo, aby si zo svojich domovov zobrali veci, ktoré mohli pomôcť výrobe v tábore, ale len v prípade, ak ich majetok nebol v dražbe. Ako je známe, Slovenský štát po deportácii Židov do táborov umožnil občanom, aby si zo židovských domov zobrali všetko, čo tam bolo. Jednalo sa o predaj inventáru bytov na verejných dražbách za pomerne výhodné ceny. Toto propaganda Slovenského štátu využila pre posilnenie režimu. Po spustení výroby začal byť tábor veľmi vyžadovaný Slovenským štátom. Vyrábali sa tam veci, ktoré na normálnom trhu neboli. Krajčírskymi výrobkami z tábora sa vyštafirovali všetci zamestnanci Ministerstva vnútra, ktorí mali na starosti tábory, to som sa dozvedel od rodičov. Zaradenci v tábore zarobili nielen na seba, na chod tábora, ale Slovenský štát získal aj peniaze a z činnosti tábora profitoval. Potom sa už ťažko vykrikovalo, že Židia sú darmožráči.

16. Čo ste robili po rozpustení tábora až do konca vojny?

Po vypuknutí povstania, 29. augusta 1944 sme sa ráno zobudili a v tábore už nebol žiadny žandár. Z noci na ráno sa z nás stali slobodní občania. Ako je známe, po vypuknutí SNP už Banská Bystrica a okolie už nepodliehala Slovenskému štátu a dostala sa pod hegemóniu povstaleckej armády a partizánov. Partizánov treba brať s rezervou, povstanie robila hlavne armáda. Na povstaní sa potom priživilí komunisti. Zhruba 60 000 príslušníkov slovenskej armády sa zúčastnilo povstania, partizánov bolo len zhruba 15 000, takže podstatne menej ako príslušníkov armády. Slovenská armáda nebola bohvieako vyzbrojená, ale bola to organizovaná zložka, mala vojenský výcvik. Toto partizánom chýbalo. Po oslobodení Československa ešte neboli [komunisti] vládnuca strana, ale už značne ovplyvňovali

politický chod Československa. Po februári 1948 komunisti zakázali všetky ostatné strany, zostala len komunistická strana. Slováci sa ani nenadýchli slobody a už prišla nová totalita. O denacifikáciu v Nemecku sa zaslúžili okupačné úrady, Norimberg bola len jedna z kapitol na očistenie Nemecka. Norimberský tribunál vytvorili preto víťazné veľmoci, lebo Nemecko bolo tak nasiaknuté nacizmom, že spojenci sa nemohli spoliehať na Nemcov, že sa budú súdiť sami. Slovensko vďaka povstaniu a akcii Gabčíka a Kubiša stálo na strane víťazných krajín a Československo malo byť obnovené v predmníchovských hraniciach. Československo bolo počas vojny rozdelené a preto sa dôsledky mníchovskej dohody prejavili v českej časti republiky viac ako na Slovensku. Čechy a Morava boli okupované a bol zriadený protektorát, ale Slovensko vyviazlo. Krátko po atentáte na Heydricha, po 27. máji 1942 odvolala Británia svoj podpis od Mníchovskej dohody. Toto uchránilo Slovensko od zápisu na zoznam porazených krajín. Bolo veľkou chybou hlinkovcov, že sa pridali na stranu nacistického Nemecka a chybou bolo aj to, že nás západné mocnosti zradili. Svoj podpis od Mníchovskej dohody odvolalo aj Francúzsko a Beneš získal záruku, že Československo bude obnovené v predmníchovských hraniciach. Historik Jozef Jablonický našiel dôkaz, že Gustáv Husák sa snažil, aby sa po vojne Slovensko stalo súčasťou Sovietskeho zväzu. Teraz by som sa vrátil k tomu, čo sme ja a moja rodina robili po vypuknutí SNP. Dva alebo tri dni po rozpustení tábora sme uvažovali čo robiť. Niektorí navrhli, aby sme sa vrátili do Topoľčan. Ja som mal už vtedy hrubý odpor voči Topoľčanom a v žiadnom prípade som do Topoľčan ísť nechcel. Po troch alebo štyroch dňoch čakania v tábore sme odišli na povstalecké územie, do Banskej Bystrice. Tam sme prežili ako slobodní občania dva mesiace. Na tie časy boli dva mesiace dlhá doba. Ľudia si uvedomili, že už nepodliehame Slovenskému štátu. Potom sme museli z Banskej Bystrice odísť, lebo sa blížili Nemci. Povstanie bol prakticky na konci síl a celá moja rodina a aj ďalšie rodiny odišli do hôr. V horách to nebolo také jednoduché, lebo sme museli nájsť ubytovanie. Po niekoľkých dňoch putovania prišiel sneh a stretli sme miestnych ľudí, ktorý po horách zbierali čo našli, napríklad zbrane alebo veci, čo sa mohli hodiť do domácnosti. Po niekoľkých dňoch sme stretli obyvateľov dediny Bukovec, ktorá je od Banskej Bystrice vzdialená približne 25 kilometrov a schovávali sa v generáli Golian a Viest. Nemci ich tam zajali, zrejme ich niekto zradil. Ľudia z Bukovca nám povedali, že nám poskytnú ubytovanie nie v Bukovci, lebo tam sú Nemci, ale v horách, v kolibe. Túto kolibu mali vybudovanú pre prípad potlačenia povstania a my sme v tej kolibe prežili šesť mesiacov. Keď sa nám minuli potraviny tak sme prešli front a dostali sme sa do oslobodeného Brezna. To boli pre nás najťažšie časy, lebo sme mali veľmi málo jedla, skoro žiadne. Domáci nám ponúkli, či nekúpime jeleňa, ktorého poľovníci zastrelili. Najskôr sme zjedli mäso jeleňa, potom vnútornosti a nakoniec kožu. Môj otec v dôsledku zlej stravy zomrel v horách a po vojne som bol teda polosirota. Do oslobodeného Brezna sme prišli už bez môjho otca. Bolo to v marci 1945. Z Brezna sme prišli do Polhory, tam sme

zostali asi týždeň, aby sme sa zotavili. Zotaviť sme sa potrebovali preto, že to, čo sme mali za sebou, bolo veľmi drastické. Prežili sme za veľmi ťažkých životných podmienok. Prechod frontu do Brezna sme uskutočnili preto, že sme už prakticky nemali prostriedky, aby sme zostali v tej kolibe. Prechod frontu bola vlastne záchrana života. Keď skončilo povstanie, mal som jedenásť rokov. Slovenské národné povstanie aj s účasťou armády skončilo zlyhaním. Boli veľké očakávania, že už 6. decembra 1944 sa podarí spojenie frontu na Dukle s povstaleckým územím. To bola ale ilúzia, pretože na Dukle front zastal. Treba si uvedomiť, že Červená armáda, ktorá mala prelomiť front a oslobodiť Slovensko, nebola usposobená na boj vo vysokohorskom teréne, ako bolo Slovensko. Keď sme boli v Banskej Bystrici, tak sme z rozhlasu počúvali každý deň správy o bojoch. Keď už je Červená armáda na Dukle, tak sa dá ľahko vypočítať, koľko kilometrov je do Prešova a potom ďalej. Ovšem, to sa nenaplnilo, lebo sovietsky front, ktorý stál na Dukle nebol na prielom strategicky ani nijako usposobený. Červená armáda bola usposobená na boj na rovine, s tankami. Ako náhle narazila na vyvýšeninu, tak už sa hľadali iné cesty, rôzne obchádzanie. Tam došlo k zlyhaniu. Na východe Slovenska sa nachádzali tri slovenské divízie. V čase, keď sa s nimi počítalo, ešte nebol Slovenský štát úplne vytretý. Tam išlo o rýchlosť, pretože keby sa podarilo spojiť sa týmto trom slovenským divíziám spojiť s Červenou armádou mohli pomôcť pri oslobodzovaní Slovenska. V takomto prípade by povstanie dopadlo inak, to sa ale neuskutočnilo. V októbri 1944 už bola Červená armáda na Dukle, z Dukly sa dostať ďalej sa už ale nepodarilo. Povstalci počítali s tým, že dôjde k spojeniu medzi povstaleckým územím a frontom Červenej armády, očakávali, že z Ruska príde generál Svoboda. To sa ale neuskutočnilo. Po invázii spojencov do Normandie už neboli Nemci schopní sústredeného náporu ani proti západným spojencom, ani proti Sovietom. Potom už Dukla hrala menšiu úlohu, hľadali prienik z inej strany. Práve pre toto som si toto obdobie v horách najlepšie zapamätal a nezapudnem ho do konca života.

17. Žili ste po vojne v Československu?

Od 4. apríla 1945 už bolo takmer celé Slovensko oslobodené, aj Bratislava. Od mája 1945 sme už boli v Topolčanoch, vrátili sme sa domov. Už bol koniec vojny. Od príchodu do Topolčian som chodil do školy. V čase, keď sme my prešli front do Brezna, Topolčany ešte neboli oslobodené. Od septembra 1945 som chodil do ľudovej školy. Až do roku 1948 som v Topolčanoch stále chodil do školy. V roku 1948 som prešiel do Bratislavy do internátu a začal som tam chodiť do školy. Potom som bol zaradený do skupiny, ktorá mala odísť vo februári 1949 do Palestíny. Potom som cestoval vlakom cez Viedeň do Talianska, do Janova a potom loďou do Palestíny. Plavba loďou trvala asi osem dní. Cestovali sme hliadkovou loďou, ktorá sa volala „Medex“. Toto bola vojenská strážna loď, ktorá patrila Spojeným štátom. Tú linku, ktorou som cestoval do Palestíny, riadila židovská organizácia. Po druhej

svetovej vojne začali prichádzať Židia do Palestíny. Tá židovská organizácia sa snažila odkúpiť alebo prenajať si lode, aby mohli dopraviť Židov do Palestíny, pretože do roku 1948 ešte Izrael neexistoval. Tá organizácia sa volala Svetový židovský kongres. Na tej lodi Medex nás bolo asi 500 – 600, bola to všetko mládež. Vo februári 1949 sme odišli do Izraela, kde sme žili v spoločenstve, kibuci. Boli sme mládežnícka skupina, ktorá počítala asi 300 detí. Išli sme vlakom cez Rakúsko a Taliansko až do Janova, tam sme týždeň čakali na loď, ktorou sme prišli do Izraela. Izrael bol založený v roku 1948. My sme prišli bez väčších problémov, hranica do Izraela bola otvorená. Lebo ako je známe, Angličania mali kvóty, koľko ľudí pustili po skončení vojny do Palestíny. Mali internačný tábor na Cypre. Pretože tých Židov, ktorým Briti neumožnili usadiť sa vtedy v mandátnej Palestíne naložili na loď, tú obrátili a odviezli ich na nej do toho internačného tábora na Cypre. Keď vznikol Izrael tak sa to uvoľnilo, už neboli kvóty.

18. Vaša cesta do Izraela bola povinná alebo dobrovoľná?

To bolo dobrovoľné. Boli sme radi, že nás do tej cesty zaradili.

19. Aké pohnútky Vás viedli k tomu, že ste chceli ísť do Izraela?

Pohnútky boli také, že tie skúsenosti, aké sme mali, tie podmienky, za akých sme prežili, boli kruté. My mladí sme boli organizovaní v takom židovskom mládežníckom hnutí, ktoré nás dostalo na tú loď. To hnutie, tá organizácia sa volala Alyad Noar. To bolo v podstate vystahovanie mladých Židov.

20. Ako dlho ste boli v Izraeli?

Ja som tam bol vyše tri roky.

21. Akej práci ste sa v tom kibuci venovali?

To je dobrá otázka. Ja som bol členom mládežníckeho hnutia Hašomer Hacair. Keď sme my, mládežníci pristáli s tou loďou Medex v prístave Haifa, tak tam sme už boli v krajine, ktorá sa vtedy volala Izrael, už bola naša. Potom sme absolvovali procedúru, ktorá trvala asi týždeň. Boli sme ubytovaní, v hebrejčine sa to volalo Bed Konin, čo bol domov prisťahovalcov. Tam sme absolvovali tie zdravotné prehliadky a administratívny proces, ktorý znamenal, že sme prišli do novej krajiny. Absolvovali sme tam všetko, čo súviselo s tým, aby tieto osoby mohli pokračovať do Izraela. My sme ten proces toho administratívneho zaradenia sa absolvovali asi za týždeň. Boli sme v takom záchytnom tábore, kde sme tento proces prijatia do novej krajiny absolvovali. Keď sa vytvoril štát Izrael, padla zábrana, pretože keď to bolo v rámci mandátu tam platili podmienky, aké stanovil palestínsky mandát, takže to nebolo také jednoduché. Podmienky, keď vznikol štát Izrael, tieto obmedzenia, ktoré platili počas mandátu, tieto obmedzenia, určitý počet ľudí ročne, ktorí mohli prísť do Palestíny, zmizli. Kvóty, ktoré platili v tom čase, boli zrušené. Angličania nepúšťali ľudí,

ktorí boli nad túto kvótu, do Palestíny, ale ich deportovali na Cyprus. Cyprus bolo veľké záchytné stredisko. Boli tam Židia, ktorí sa chceli dostať jednak do Izraela, ale aj do iných krajín, napríklad severnej alebo južnej Ameriky. Časť, ktorá sa chcela dostať do Palestíny, boli deportovaní anglickými loďami z Palestíny na ten Cyprus. Tam boli vlastne v záchytných táboroch, ktoré boli pod kontrolou anglickej vlády, mandátu, nebolo to väzenie. Tento mandát rozhodoval o tom, koľko ľudí sa mohlo dostať do Palestíny, ostatní boli prevezení Angličanmi na Cyprus.

22. Vy ste do tej Palestíny išli z Vašej rodiny sám?

Áno, sám. To bolo detské vysťahovalectvo. Ja som prišiel na izraelské územie v roku 1949, to už existoval štát Izrael, takže keď sme pristáli v Haife, tak sme už pristáli na izraelskom území.

23. Akú prácu ste v tom kibuci vykonávali?

Z toho záchytného tábora, kde sme boli týždeň, sme žili priamo v Haife, prešli sme do záchytného tábora pre nových prisťahovalcov. Keď sa po týždni splnili tie predpisy, ktoré platili v Izraeli, si po nás prišli z kibucu Kfar Masaryk, to bol kibuc, kde bolo rozhodnuté mládežníckym hnutím, že naša skupina, ktorá prišla do Izraela, bola rozdelená. Na lodi nás bolo asi 600. Tá skupina bola diferencovaná, lebo tých 600 detí, ktoré tam boli sme tam boli spoločne na tej lodi aj v Haife, tie deti patrili pod rôzne mládežnícke organizácie, nie všetci smerovali do Kfar Masaryku, len my, my sme vedeli, že pôjdeme do Kfar Masaryku, my sme patrili pod Hašomer Hacair. To bola mládežnícka organizácia, ktorá nás pripravovala na cestu do Izraela, ešte keď sme boli v Československu. Po príchode do Izraela, po tej týždennej karanténe, ktorú sme trávili v Haife, sme boli prepravení do Kfar Masaryku. To bola cieľová stanica, kde sme mali absolvovať to zaškolenie pre život v Izraeli. Ten program v Kfar Masaryku bol taký, že pol dňa sme sa učili a pol dňa sme pracovali. Pracovali sme samozrejme v poľnohospodárstve. To bola práca, poľnohospodárska výroba, Kfar Masaryk mal nielen zeleninu, ale aj rybníky, kde sa chovali kapry. Aj keď sme prišli do Kfar Masaryku, absolvovali sme rôzne práce súvisiace s poľnohospodárskou výrobou. Boli tam veľké kuríny, kde sa chovala hydina. To poľnohospodárstvo z kibucov, keď sme tam my prišli, bolo na veľmi vysokej úrovni. Tam jedna sliepka za rok zniesla 365 vajícok, zhruba na každý deň v roku jedno. To boli špičkové výkony. Bol tam aj hovädzí dobytok, kravy dojili denne 40 litrov mlieka. Tu boli poľnohospodárske družstvá a ich produktivita v porovnaní s tým, čo bolo v Izraeli, v kibucoch, bola veľmi nízka. Produktivita kibucov bola svetová špička. Boli sme aj veľmi prekvapení, my sme občas počas nášho zamestnania mali aj strážnu službu. Celý kibuc spal, ale asi ôsmi mali strážnu službu ale museli počas tej strážnej služby vykonávať rôzne práce, pretože tam sa pestovali okrem iného aj hydina. Poľnohospodárski odborníci zistili, že sliepkam stačí, aby boli aktívne, svetlo. My, strážna

služba sme mali za úlohu okolo desiatej alebo jedenástej večer zapnúť svetlo a sliepky začali znášať vajíčka. Keď na nás došiel rad, že sme mali nočnú strážnu službu, tak prvé čo sme urobili bolo, že sme zapli sliepkam svetlo. Už o jedenástej sme sa mohli stravovať, lebo sliepky už začali nosiť čerstvé vajíčka.

24. Aké predmety ste sa učili v tej kibucovej škole?

Učili sme sa hebrejčinu, geografiu, jazyk. Výsledok bol taký, že v rámci toho systému, ktorý tam bol v oblasti školstva, my sme už po deviatich mesiacoch dosiahli úroveň, že sme mohli čítať noviny a aby sme si uvedomili, že žijeme v inej krajine. Tam išlo o to, aby sme sa čo najskôr naučili hebrejčinu. Tá metodika vyučovania jazyka bola tak zvolená, že tí žiaci, ktorí tú jazykovú výučbu absolvovali, my sme už po deviatich, desiatich mesiacoch aktívne ovládali hebrejčinu. To bolo dôležité, aby naše zapojenie sa do života odohralo čo najskôr, tak jedna z metód vyučovania toho jazyka bola, že sme sa museli prispôbiť učebným osnovám, ktoré hovorili, že keď sa blížil ten termín, už sa začalo hovoriť len hebrejsky. Podmienkami sme teda boli donútení, že sme sa museli veľmi intenzívne venovať výučbe jazyka, predovšetkým, aby sme sa stali ľuďmi, ktorí aktívne žijú v krajine a ovládajú jej reč. Moja mama aj dve staršie sestry zostali v Československu. Do Československa som sa vrátil v roku 1952.

25. Čo Vás viedlo k tomu, že ste vrátili z Izraela naspäť do Československa a ako tá cesta prebiehala?

Človek nežije vo vzduchoprázdne, bola ťažká doba a keď sme sa my vysťahovali do Izraela, ten svetový ani európsky vývoj sa nezastavil. Stalin sa snažil rozšíriť vplyv Sovietskeho zväzu, to bolo súperenie dvoch systémov: komunistického a slobodného sveta. Tá situácia, to bolo obdobie kórejskej vojny, to dosť ovplyvnilo môj osud. Ja som odišiel sám do Izraela, s tým, že matka a sestry prídu za mnou. Tam ale padlo rozhodnutie, že neprídu. Poslali mi list, oznámenie, že sa rozhodli, že neprídu. Veľkú zásluhu na tom, že som zostal nažive, mala moja matka. Tá zohrala veľmi významnú úlohu v mojom živote. Moja matka mala zdravotné problémy a ja som si vybavil vycestovanie do Československa na jeden rok. Môj čas bol limitovaný. Tá situácia vo svete bola taká, že v dôsledku kórejskej vojny dôjde k tretej svetovej vojne. Ja som mal informácie aj z jednej aj z druhej strany a ja som pokladal za povinnosť, keď matka nepríde, aby som prišiel za ňou, keď hrozí tá nešťastná vojna. Tu na Slovensku ľudia neboli natolko informovaní, čo sa deje vo svete, z rôznych, napríklad z ideologických dôvodov, ako inštalácia komunizmu. O osude Československa sa rozhodlo na Jalte a v Postupimi, kde sa rozhodlo, že Nemecko bude rozdelené na štyri okupačné zóny. Aby Amerika súhlasila s tým čo žiadal Sovietsky zväz, tak Sovietsky zväz zrušil zmluvu o neútočení s Japonskom a zasiahol proti Japonsku. Keďže Sovietsky zväz toto splnil, tak po skončení vojny Európe zasiahol proti Japonsku z východu. To bola podmienka pre

Američanov, že po skončení vojny oni rozhodnú, ako bude svet vyzeráť. Tam padlo rozhodnutie, že východná Európa ako taká bude patriť pod vplyv Sovietskeho zväzu. Potom sa odohralo to, že Československo bolo po oslobodení obnovené v predmníchovských hraniciach, nebola braná do úvahy Mníchovská dohoda. Američania, Francúzi, Briti a Sovietsi rozhodli, že Mníchovská dohoda bude anulovaná a bude Československo bude obnovené v hraniciach, ktoré platili pred podpisom Mníchovskej dohody. Ale súčasne aj platilo, že Sovietsi dosiahli, že Američania aj Angličania súhlasili, že Československo sa dostane pod vplyv Sovietskeho zväzu. Ja som bol veľmi vďačný matke za to, že som prežil druhú svetovú vojnu. Môj otec zomrel v dôsledku vojnových podmienok, ktoré sme mali, keď sme žili v tej kolibe. Zomrel tam v marci 1945 na ochorenie, ktoré sa nedalo liečiť. V podstate komandatúru nad mojou rodinou prevzala moja mama. Ja som pokladal za povinnosť, keď dôjde k takému zlomu, nedajbože že nastane tretia svetová vojna, postarať sa o ňu a prísť k mojej matke. V tom kibuci boli aj starí kibucníci. My sme prišli do kibucu, ktorý bol založený niekedy v roku 1938. Tam boli aj dospelí ľudia. Ten kibuc fungoval vďaka tomu, že tí čo prišli pred nami, ten kibuc založili. Boli tam všetky vekové kategórie. Niektorí kibucníci mali aj svoje vlastné deti. My sme si tam museli predovšetkým osvojiť jazyk, ale aj všetky predmety, ktoré boli vo vyučovacom procese ľudí v našom veku. Tí starší kibucníci pracovali predovšetkým v poľnohospodárstve, preto tam prišli, oni ten kibuc založili. Aj starší ľudia tam pracovali. V kibuci boli tieto výrobné zariadenia: poľnohospodárstvo, rybníctvo, fabrika na farbivá, ale boli tam aj iné priemyselné oblasti, ktoré dopĺňali poľnohospodársku výrobu. My sme boli zaradení v poľnohospodárskom sektore. Citrusy sa tam nepestovali, zem na ich pestovanie nebola vhodná, to sa robilo v iných oblastiach.

26. Keď ste sa vrátili z Československa, čomu ste sa venovali?

Vrátil som sa v roku 1952. Zamestnal som sa v Bratislave vo fabrike Siemens. Pretože mne bolo jasné, že ja čo nevidieť pôjdem na vojnu. Nebolo by ideálne, aby som sa zamestnal v inej firme ako bol takýto elektronický závod, lebo Československo bol robotnícky štát. Prioritu mali robotníci. Ja by som nemal dobrý kádrový posudok a aby som si ho vyrobil, tak som hneď po návrate nastúpil do tej Siemensky. Volalo sa to Bratislavské elektronické závody, tam som pracoval asi jeden a pol roka a potom som narukoval. Narukoval som v roku 1953, absolvoval som dvojročnú povinnú vojenskú službu. Narukoval som do Uherského Hradišťa a potom ma presunuli do vojenskej školy do Kyjova. Po roku 1955, keď mi skončila povinná vojenská služba, som sa nevrátil do tej BEZky, ale vzhľadom k tomu, že som počas vojenskej služby vyslúžil hodnosť podporučíka, čo nebolo bežné, ale počas vojenskej služby som zistil, že som sa správal ako dobrý vojak, ja som tú vojenskú službu skončil ako vzorný vojak. Vojenská správa ma poslala ako dôstojníka v zálohe na vysokú školu ekonomickú, kde som ja nastúpil ako dôstojník v zálohe, kde som vyučoval vojenskú

prípravu, učil som tam ľudí, vysokoškolákov, ktorí navštevovali vysokú školu múzických umení a výtvarnú školu. Potom prišlo obdobie, keď sa znižovali počty príslušníkov armády, na istý čas bola prerušená vojenská príprava a ja som sa dostal pracovať do vydavateľstva Smena. Na tej vojenskej katedre som pracoval necelý rok, potom to zrušili. Vo vydavateľstve Smena som pracoval zhruba od roku 1956, pracoval som tam veľmi dlho. Ja som skončil vo vydavateľstve Smena v roku 1989, keď padol komunizmus. Ja som sa potom prepracoval tak, že v roku 1989 som sa stal riaditeľom denníka Smena, bol som už v úplne inej pozícii. Potom Smena zanikla a založili sme denník Sme, ktorý vychádza dodnes. Tam som patril medzi horepostavených, tam som bol riaditeľom. Vydavateľstvom Smena patrilo pod SZM, to bol Socialistický zväz mládeže, po páde komunizmu to prešlo do rúk Federácie detí a mládeže. Ja som v tom čase už bol riaditeľom tých novín, ja som potom pokračoval aj naďalej, ja som prešiel z denníka Smena do denníka Sme. Sme už nebolo dirigované zväzom mládeže. Môj nástupca v Sme je istý Fülmek, ktorý je v tejto funkcii doteraz. On sa stal novým vlastníkom týchto novín. Potom sa tieto noviny rozdelili: boli noviny Sme a ZN, ja som tam už vtedy nebol. Potom som odišiel do časopisu Mosty, tam som robil rok, potom som odišiel do ÚZŽNO, kvôli svojmu pôvodu. Tam sme boli dvaja šéfovia a ja som bol jeden z nich. Prišiel som tam zhruba v roku 1995 a zostal som tam do roku 2005, do veku 72 rokov.

27. Čo by ste odkázali dnešnej mladej generácii?

Človek je v tom spoločenstve, v ktorom žije ovplyvnený spoločenskými podmienkami a aj politikou, aká vláda je pri moci a človek by mal sám uvážiť, čo je správne a čo nie.

Pramene a literatúra

audiozáznam rozhovoru Jozefa Weissa s Tomášom Vlčkom z 16. júla 2020 a 27. júna 2021, archívna zbierka Tomáša Vlčka

Obrazová príloha

Obr. 1 Jozef Weiss (2019) Zdroj: archívna zbierka Tomáša Vlčka

Obr. 2 Formulár z koncentračného tábora v Novákoch s údajmi o Jozefovi Weissovi. Zdroj: archívna zbierka Jozefa Weissa

Obr. 3 Kartotékový lístok z koncentračného tábora v Novákoch s údajmi o Jozefovi Weissovi. Zdroj: archívna zbierka Jozefa Weissa

Memoirs of Jozef Weiss

This text is a short biography of Jozef Weiss (*1933), a Jew from Slovakia, who survived World War II and Holocaust in Slovakia. It is an edition of an interview. He and his family were imprisoned in the concentration camp in Nováky near Prievidza. Once the Slovak National Uprising had started, the Jews in the Nováky concentration camp were liberated, which was also the case of Jozef Weiss

and his family. When the German army suppressed the Slovak National Uprising, Jozef Weiss with his family went to forest and lived in a cottage where his father died. After World War II, in 1949 Jozef Weiss went to Israel to live in a kibutz to return to Czechoslovakia in 1952 in order to take care of his ill mother. He worked as a journalist for many years; from 1995 to 2005, he worked in the Central Union of Jewish religious community. Now, he is 88 years old and lives in Bratislava.

Keywords: Slovakia, Israel, World War II, Holocaust, Slovak Jews, Jews, concentration camp in Nováky, kibutz Kfar Masaryk, life in kibuc, 20th century

https://fphil.uniba.sk/historia_nova

[35 652 znakov / 0,99 AH]

WEISS, Jozef – VLČKO, Tomáš. Spomienky Jozefa Weissa. In *Opus reticulatum*. Historia nova 20. [online] Bratislava: Stimul, 2022, s. 83-98. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino20.pdf>

Obrazová príloha

Obr. 1 Jozef Weiss (2019)

Súpis 1. IX. 1942

1. PRIEZVISKO: Weiss Ev. č. 37036 **O**

Meno: Jozef Povol.: školač

3. BYDLISKO: Obec: Topoľčany ulica: Hlinková č.: 25
 posl. pošt'a: " " okres: Topoľčany

4. Rok: 1933 mesiac: 8 deň: 1 a miesto: Krusóce narodenia

6. Štátna príslušnosť: slov. od roku: 7. P U

8. Vierovyznanie: žid. pokrstený(á), bez vyznania od: 19

9. Stav: S žv K v R

10. Meno manželky za slobodna, manžela alebo družky (druha):

13. Meno otca: Weiss Max povolanie: žid od: 19
 meno matky: Weissova Rosi náb.: žid. od: 19

14. Počet detí: z chlapcov sú } vyše 18 r.: z dievčat } vyše 18 r.:
 niže 18 r.: niže 18 r. } niže 18 r.:

18. Škol-ké vzdelanie: E M O SŠ VŠ OOO

20. Zvláštné odborné znalosti:

21. Rečové znalosti: S n M y H a F sp It

28. Po preškolení schopný vykonávať:

31. Zdravotný stav: I II III Telesná konštitúcia: A B C

19. Z NZ od: / 19 Olázka č. 22:

ZMENY: <u>NOVÁKY - prac. tábor</u> Súpis 1. IX. 1942	Zomrel:	Nar. dieťa:	Zomr. dieťa:
	Vysf. sa:		

Obr. 2 Formulár z koncentračného tábora v Novákoch s údajmi o Jozefovi Weissovi

Kartotékový lístok	
Meno a priezvisko (u žien i meno dievč.)	Weiss Jozef
Miesto a dátum narodenia	Krušovce, 1.IX.1933
Bydlisko (presná adresa)	Prac.stredisko Nováky
Príslušnosť (obec, štát)	Topoľčany
Stav (u ženatého meno a vek manželky a detí do 21 rokov)	
Povolanie — zamestnanie (u koho, na základe akého povolenia alebo rozhodnutia a jeho číslo)	
Náboženstvo (ak bol prekrstený, uviesť kedy, kde a na akú vieru a čís. krstného listu)	izr.
Dôvod na základe ktorého sa môže Žid právoplatne zdržovať na území štátu	Prac.stred.Nováky
Poznámky: b. č. 845.	

Štátna knižnica v Bratislave 1760-42

Obr. 3 Kartotékový lístok z koncentračného tábora Nováky s údajmi o Jozefovi Weissovi

recenzie

CURTA, Florin. *Slavs in the Making. History, Linguistics, and Archaeology in Eastern Europe (ca. 500 – ca. 700)*. Abingdon on Thames: Routledge, 2020, 366 s., ISBN 978-1-138-57414-4

Adam Mesiarkin

Rok 2020 bol plodný na obsahovo väčšie práce z oblasti výskumu najstarších dejín Slovanov. Ako je známe, predovšetkým pri riešení problematiky pôvodu či etnogenézy Slovanov, už od 18. či 19. storočia, sa stretávajú viaceré vedné disciplíny, čo je viditeľné aj na nedávnych publikáciách. Povrchné predstavenie otázok pôvodu a identity Slovanov v stredoveku a skôr výpočet známych faktov z politických dejín stredovýchodnej Európy sú predstavené v monografii Eduarda Mühleho, ktorá vyšla v roku 2020 hneď v dvoch jazykových verziách, v nemeckej ako *Die Slawen im Mittelalter zwischen Idee und Wirklichkeit* a v poľskej ako *Słowianie. Rzeczywistość i fikcja wspólnoty VI-XV w.* Práca nie veľmi vhodným spôsobom pridáva do prehľadu historických udalostí aj niektoré archeologické a lingvistické dáta.

Jazykoveda predstavovala v počiatkoch modernejšieho výskumu „slovanských starožitností“ akýsi odrazový mostík. Metódy, výsledky a postupy aplikované v oblasti výskumu jazyka boli prenášané aj na výskum politických, spoločenských a kultúrnych dejín. Podobne neskôr, od 20. storočia, vymedzovala lingvistika pomocou svojich metód, nástrojov a terminológie geografický priestor, ktorý predstavoval oblasť pre archeologický výskum. Nielen, ale predovšetkým hlavne o historickej lingvistike a jej vstupoch do otázky pôvodu Slovanov (s mnohými pododtieňmi) je zborník zostavený pod taktovkou slavistov z Heidelbergu, Prahy a Brna – *New Perspectives on the Early Slavs and the Rise of Slavic*. Predmetom teraz nie je hodnotiť nakoľko v ňom ide o nové alebo perspektívne perspektívy, ale prepojenie s recenzovanou monografiou je na tomto mieste relevantné, pretože závery Henninga Andersena (v zborníku je autorom štúdie) používa Florin Curta na podporu konceptu rekonštruovaného praslovanského jazyka ako *koiné*, ktorý v práci rozvádza. V zmysle významu, aký je praslovančine pripisovaný, ide v textoch Curtu o posun od konceptu *lingua franca*, jazyka, ktorý je spomedzi jazykov, napríklad geograficky ohraničených komunit alebo spoločností, vybraný či inak ustanovený za jazyk vzájomnej komunikácie. *Koiné* na proti tomu predstavuje jazyk, ktorý je postupnejšie formovaným „nadréčím“, postaveným na vzájomne si blízkych dialektoch. Autor v predhovore deklaruje, že kniha si okrem iného kladie za cieľ vyrovnáť sa práve aj s tradičnou úlohou lingvistického výskumu, jeho výstupov a záverov v rámci „klasickej“ otázky lokalizácie pôvodných sídel pomocou hydronymie, šírenia slovanského jazyka a tak aj migrácie Slovanov a podobne.

Tretou z tradične najsilnejšie zastúpených vedeckých disciplín témy dejín Slovanov je archeológia. Analýza a interpretácia archeologického materiálu sú hlavne s ohľadom na venovaný rozsah stále ťažiskom recenzovanej monografie – *The Slavs in the Making. History, Linguistics, and Archaeology in Eastern Europe (ca. 500 – Ca. 700)*, vydané prvýkrát vo vydavateľstve Routledge, na jeseň 2020. Florin Curta pochopiteľne konfrontuje informácie materiálneho charakteru z širšieho európskeho priestoru s písomnými zdrojmi a závermi jazykovedy. Hĺbka jednotlivých „ponorov“ do tém, konfrontácia prameňov, ich informácií a následná interpretácia je premenlivá. Nedá sa to vnímať plošne ako negatívna črta, keďže je známe, že autor extenzívne a intenzívne pokrýva viaceré polohy témy konštantne vo viacerých publikovaných článkoch, s ohľadom na viaceré disciplíny a objekty ich výskumu, pramene, zdroje a ich výpovednú hodnotu a tiež s adekvátnym množstvom historiografických, alebo antropologicko-sociologických prienikov. Možno naopak vnímať pozitívne, že v práci nejde iba o zhrnutie a rekapituláciu matérie z publikačnej činnosti Curtu a že podstatná časť obsahu je venovaná novým myšlienkam. Od monografie *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500 – 700* prešlo dvadsať rokov a prakticky od jej publikácie obhajoval Curta svoje metódy a názory v diskusii „so všetkými“, čiže s predstaviteľmi všetkých spomenutých disciplín, z množstva krajín, stredísk, škôl či frontov. Dôvodom bola aj skutočnosť, že „dekonštrukciu“ viacerých zažitých interpretačných modelov, či minimálne ich revíziu prenášal postupne od priestoru dolného Dunaja aj smerom na sever, čím sa dostával do rozpravy s „lokálnymi“ archeológmi či archeologickými školami. V krátkosti môžeme spomenúť reakcie Gabriela Fuseka, Nade Profantovej (a celého čísla *Archeologických rozhľadov* z 2008 roku, kde je článok uverejnený), Andreja Pleterškého, Sebastiana Brathera, poľských byzantológov (opomínajúc archeológov) s výhradami voči faktografickým diskrepanciám, ruských historikov a jazykovedcov, celé (druhé) číslo časopisu *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* z roku 2008 a tak ďalej. Treba doplniť, že to bola menšia časť „akademickej obce“, u ktorej našla monografia aj neskoršie články Curtu pozitívnu odozvu, ale tiež treba povedať, že aj spomenutí oponenti dokázali priznať čiastočne, alebo postupne pozitíva, ktoré pre celkový diskurz z práce autora monografie vyplývali. V každom prípade, aktuálne je niekedy náročné nájsť publikovaný článok či iný text, ktorý sa venuje približne podobnej množine tém, bez toho, že by nejakú z prác Curtu necitoval.

Domnievame sa, že recenzovaná monografia bude ďalším z príspevkov, ktorý vyvolá značný rozruch a početné reakcie. Autor uvádza, že nechce aby bol text vnímaný ako doplnenie *The Making of the Slavs*. Môžeme povedať, že *The Slavs in the Making* sú pokračovaním monografie z roku 2001, čo potvrdzuje aj sémantika titulov. V *The Making of the Slavs* dostal čitateľ obraz priestoru dolného Dunaja, ako miesta kde sa proces „vytvárania Slovanov“ v 6. storočí odohral. Geograficky širšia perspektíva je teraz doplnená o obraz územia na sever od

týchto priestorov, v približne rovnakom období (5. až 7. storočie), kde sú *The Slavs in the Making*, Slovania „vytvorení“, ako tvrdí autor, prevažne vďaka paradigmám a naratívom rôznych nacionalistických, politických a ideologických (a dodajme aj vedeckých) činiteľov. Interpretácia modernej historickej vedy z Curtovho pohľadu je taká, že málokde na území dnešného Slovenska, Českej republiky, Poľska, Bieloruska, Ukrajiny a severozápadného Rusku, je prítomnosť Slovanov v rovnakom čase nespochybniteľná. Priestory „Slovanov ešte iba v procese tvorby“ tak dotvárajú mapu Európy, ktorá bola čiastočne už načrtnutá v prvej monografii, povedzme oba brehy dolného Dunaja, Rumunsko, Moldavsko a juhovýchod Maďarska. Dostávame sa tak k promulgovaným a tiež z „čítania medzi riadkami“ zrozumiteľným cieľom monografie. Ak by sme ich chceli čo najjednoduchšie a kumulatívne zhrnúť, je to: 1) predstavenie súčasnej diskusie na tému dejín lingvistického a archeologického výskumu; 2) popretie teórie modelu veľkej migrácie vôbec, migrácie z východu, respektíve zo severu na juh, smerom k hraniciam Byzancie; 3) charakteristika a snaha o re-interpretáciu archeologického materiálu na spomenutých územiach strednej a východnej Európy; 4) pojednanie s lingvistikou, toponomastikou a vyslovenie nedôvery „klasickým“ interpretáciám v smere identifikácie pôvodných sídel a migrácie Slovanov. V úvode monografie vysvetľuje autor svoju motiváciu, ktorú opiera o skúsenosti z diskusie vyvolanej prvou monografiou a ďalšími článkami. Stavia sa do pozície „reformátora“ zažitých myšlienkových reťazcov a historiografických naratívov v celej škále tém súvisiacich s najstaršími dejinami Slovanov. Predstavuje tiež v krátkosti obsah a nadväznosť jednotlivých jedenásť kapitôl.

Prvá kapitola nesie názov *Teoretický rámeč*. Ide o krátke vymedzenie niektorých pojmov, ako etnicita (jej prejavy, znaky a možnosti ich interpretácie), etnogenéza (ako je chápaná v prácach európskych a severoamerických historikov), migrácia (ako zažitá kognitívna štruktúra, ktorá vysvetľuje etnické premeny na danom území). Špeciálne je zvýraznená otázka, prečo sa ku konštrukcii etnicity Slovanov stavajú negatívne východoeurópske historické školy. Teoretický predhovor opiera o citácie klasických prác Maxa Webera, Richarda Wensksusa, Fredrika Bartha a podobne. Oproti nim stavia niekoľkých poľských, maďarských a nemeckých archeológov. Reaguje tiež na tézy o nemožnosti skúmať a reálne interpretovať etnicitu včasnostredovekých spoločenstiev, vyslovené Sebastianom Bratherom. Diskrepancie, ktoré vznikajú pri odlišnom chápaní historickej reality predstavovanej archeologickými pamiatkami a písomnými zdrojmi dopĺňa niekoľkými príkladmi z výskumu etnických skupín v Spojených štátoch. Kapitola *Approaching the Early Slavs* začína prehľadom dejín historickej lingvistiky, s názormi Pavla Jozefa Šafárika, Maxa Vesmera, Alexandra Pogodina alebo Józefa Rostafiňského. Oproti monografii z roku 2001 je tento prehľad koncentrovanejší, zameriava sa na komplexnú kreáciu konceptu pravlasti, priestoru kde sa mal vyformovať predpokladaný pôvodný praslovanský jazyk a preto aj

pôvodný slovanský „národ“. Chronologické pokračovanie analytických metód (vzájomné jazykové výpožičky medzi prajazykmi a hydronymia) a interpretačných mantinelov veľkých slavistov 19. storočia ukazuje na prácach Jürgena Udolpha a Olega Trubačova. Záverom sa prikláňa ku nemožnosti rekonštrukcie najpôvodnejšieho areálu slovanského jazyka pomocou spomenutých metód, tak ako to naformulovala už Hanna Popowska-Taborska. Argumentuje s dôvodmi, že aj v prípade, keď by sme teoreticky bez výhrad prijali interpretáciu daných názvov riek či geografických objektov ako jazykovo slovanských, datovanie týchto pomenovaní je stále závislé na ich najstaršom písomnom zaznamenaní, ktoré je časovo veľmi vzdialené od doby, do ktorej ich tieto interpretácie spätne kladú. Je teda nemožné zistiť, kedy napríklad rieky svoje slovanské názvy dostali. Šírenie slovanského jazyka v Európe, tak ako v starších článkoch, spája s jeho funkciou ako *lingua franca*, po vzore Horace G. Lunta a Omeljana Pritsaka. Načrtáva tu spomenuté prehodnotenie konceptu *lingua franca*, s príklonom ku téze o *koiné*. Jednak tento posun nezasahuje do chronológie alebo trajektórii šírenia jazyka, vysvetľuje iba motívy jeho a tiež jeho trvácnosť a podobnosti s neskoršími slovanskými jazykmi, s ohľadom na ich historickú gramatiku. Kapitola je členená na menšie časti a po stručnejšom prehľade dejín historickej lingvistiky prechádza ku archeológii. Opäť spomína veľké mená staršieho aj mladšieho výskumu (Lubor Niederle, Kazmierz Godłowski), s doplnením niektorých doteraz autorom nepublikovaných momentov, ako definíciu materiálnej kultúry s keramikou typu „Veslavín“ Emanuela Šimeka, ktorá si nárokovala na pozíciu „pôvodnej slovanskej kultúry“ ešte pred objavmi Ivana Borkovského. Osviežujúcim doplnením sú práce ukrajinských a ruských archeológov, Sergeja Gamčenka, Jurija Kucharenka, Borysa Rybakova, Volodymyra Barana, Pjotra Treťjakova, Iriny Rusanovej, Valentyna Sedova a iných. Cieľom prehľadu je poskytnutie postupne dotváraného obrazu viacerých vzájomne prepojených slovanských materiálnych kultúr (a ich jednotlivému formulovaniu v diskurze) na širokom európskom priestore. Autor bol už dávnejšie kritizovaný za prílišné zvýrazňovanie všadeprítomného *politikum*, ktoré malo stáť za premiestnením centra či pôvodného areálu slovanskej materiálnej kultúry „na východ“. Ak chceme argumentáciu autora podať zjednodušene, ide o názor, že proces, ktorý sa inak opieral o množstvo vykopávok z archeologických lokalít vo východnej Európe, o klasifikáciu keramiky a interpretáciu materiálu bol v povojnových dekádach riadený moskovskými politickými špičkami. Tým malo záležať na komplexnom znázornení prítomnosti a migrácie Slovanov z východu do strednej Európy. Zvýraznený mal byť rozsah takéhoto celého slovanského areálu (a tak aj historická úloha Slovanov) a tiež počiatky archeologicky, lingvisticky a historicky identifikovateľnej migrácie Slovanov do Európy, prakticky zo Sovietkeho zväzu. Kvôli príslušnosti k „východnému bloku“ bol takýto koncept migrácie, s jeho chronológiou a prejavmi akceptovaný a aplikovaný aj v Československu (cituje Jiřího Zemanu, Ivanu Pleinerovú). Tézu o včasnejšej prítomnosti Slovanov na území Slovenska, čiže

v 5. storočí, tituluje v našom prostredí ako výnimočne trvanlivú, jednak neskôr nahradenú názorom o migrácii v storočí 6. (k obojm postojom spomína kumulatívne Gabriela Fuseka, Tatianu Štefanovičovou, Bohuslava Chropovského, Titusa Kolníka a podobne). Predstavením „táborov“ v poľskej archeológii, povojnového autochtonizmu pestovaného ako archeológmi tak jazykovedcami a neskôr vplyvnej krakovskej archeologickej školy, reprezentovanej dodnes Michałom Parczewskim, zakončuje druhú kapitolu. Na mieste je určite kritika prepájania záverov jazykovedy a archeológie a ich vzájomného podmieňovania sa. Mierne nesystematicky pôsobia niektoré digresie, v ktorých sú predstavované konkrétne náleziská alebo vôbec texty a názory na nich postavené, keďže sa k nim v toku textu monografie dostaneme aj v ďalších jednotlivých kapitolách.

Ak chceme byť kritickejší než sám autor, musíme doplniť, že v úvode absentuje vymedzenie samotného pojmu *Slovan – Slovakia*. Z textu sa dá rozumieť, že Curta za Slovanov považuje tých, čo hovorili slovanským jazykom. Pochopiteľne je také uchopenie správne, už stredoveké zdroje definujú Slovanov ako slovansky hovoriacich. Je však na mieste toto učené pozorovanie kronikárov či intelektuálov významovo prenášať aj do dôb alebo storočí, keď o takejto klasifikácii nemáme správy? Bol teda v 6. storočí Slovanom ten, kto hovoril slovansky, práve pretože hovoril slovansky? Autor síce kladie otázku, či je správne predpokladať, že nositelia materiálnej kultúry s keramikou pražského typu hovorili slovansky. Skúsme však hypoteticky odpovedať „áno“, hovorili slovansky, znamenalo by to ale, že títo ľudia boli Slovanmi? Vyznieva to tak, že pre autora je pre „bytie Slovanom“ zásadným kritériom jazyk. A pritom sám autor, napríklad v článku *The Slavic lingua franca (Linguistic notes of an archaeologist turned historian)* z roku 2004, vyslovil kontroverznú, ale správnu námietku v tom zmysle, či je táto rovnica (jazyk – identita) správna. Nemusíme zachádzať na tomto mieste do príkladov z reality barbarských skupín, o ktorých vieme, že jazyk, ktorý používali ich „etnický“ nedefinoval alebo ani neodlišoval od susedných, rovnako alebo podobne hovoriacich kmeňov. Myslíme si však, že definícia „objektu výskumu“, čiže historických Slovanov, respektíve jeho nedefinovanie, vytvára práve priestor pre diskrepancie, ktoré sám autor kritizuje, či v spomenutej kapitole alebo inde v monografii.

Tretia kapitola sa venuje písomným prameňom. Znovu je pozitívom, že nejde o suchú rekapituláciu znení, zmienok ani „povinnú jazdu“ s ohľadom na možnú lokalizáciu udalostí či postojov na jednotlivé fenomény spoločenských alebo politických dejín. Netradične začína s *Bavorským geografom*, ktorý ako správne uvádza, prvý spomína genealogickú, koncentrickú štruktúru pôvodu viacerých skupín Slovanov. Rovnako správne uvádza, že iba jeden z historikov či archeológov, Michał Parczewski, sa pokúsil virtuálnu lokalizáciu pôvodného kmeňa Slovanov (*Zeriuani*) naložiť na inú z „rovín“ historického výskumu, a to na ním samým formulovanú teóriu o Kyjevskej kultúre, ako počiatkovej matriči ďalších slovanských kultúr. Krátka analýza Jordanesa zvyrazňuje niektoré momenty, ktoré v iných

prácach Curtu spomenuté neboli, napríklad pravdepodobne grécky zdroja mena *Anti* (na inom mieste *Antes*), alebo iné možné textologické prepojenia. Väčší priestor mohol byť azda venovaný aj Venétom alebo vôbec konceptu Skýtie, tie neboli na iných miestach, v porovnaní do iných elementov Jordana, doteraz podrobené kritike. Rovnako rýchlym tempom prechádza text aj záznamy Prokopia z Kaisarei, s výnimkou opisu „púte“ Herulov a udalostí, ktorých ústredným aktérom je Hildigis. V tomto prípade zmenil Curta oproti starším prácam datovanie odchodu longobardského princa ku Slovanom – predtým kládol všetky udalosti do roka 549, teraz píše o odchode Hildigisa „v určitom čase v 40. rokoch 6. storočia“ (na inom mieste sme sa pokúsili o presnejšie vymedzenie časového rámca, kedy sa jeho útek mohol udiť). Príbehy o Heruloch aj Hildigisovi vybral autor preto, aby konfrontoval názor vyslovený Dušanom Třeštíkom (ale správne dopĺňa, že predtým aj Gabrielom Fusekom alebo Hynkom Bulínom mladším) o tom, že Slovania, ktorí v týchto udalostiach vystupovali, sídlili na Slovensku, Morave alebo dokonca v Čechách. Pripravuje si tak predpolie pre nasledujúce kapitoly, v ktorých bude pre neprítomnosť Slovanov na jednotlivých územiach v 5., 6., alebo 7. storočí argumentovať interpretáciou archeologického materiálu. Zo správ Theofylakta Simokattu vyberá iba tú o zajatí slovanských „hudobníkov“. Veľmi adekvátne odopiera možnosť v akomkoľvek zmysle prenášať údaje z tejto zmienky na geografiu (spomenuté sú dni pochodu, záhadný Západný Oceán, krajina bez železa). Žiada sa dodať, že v správe je citeľný presah imperiálnej rímskej propagandy (Slovania prišli, pretože počuli o sláve Ríma) a vôbec kontext opísanej situácie. Podľa nášho názoru nemuselo ísť o náhodu, že v tesnej blízkosti dunajskej hranice, rímskej jednotky (so samotným cisárom?), sú zajatí traja fyzicky silní muži bez zbraní, ale pokojne o prekazenú výzvednú aktivitu. Florin Curta ďalej komplexne úplne neguje latinskú báseň sv. Martina z Dumio, keď tvrdí, že ide o prameň z 9. storočia. Zaujímavejší je rozbor takzvanej *Fredegarovej kroniky*. Skutočnosť, že tzv. Fredegar aplikuje v príbehu o Samovi dve mená, *Veneti* a *Sclavi*, má priamu motiváciu. Tou mala byť možnosť opodstatniť v kronike porážku Frankov pri Wogastisburgu. Zvítaziť tam mali Venéti, avarsko-slovanský miešanci (ktorí získali silu po svojich avarských otcoch), nasledovníci Sama. Nie *Sclavi*, ktorí boli diskriminovaní a utlačovaní pod avarskou nadvládou.

Dôvody pre takéto dvojité uvádzanie mena či mien môžu byť viaceré, Fredegar ho používa aj v prípade Avari – Huni, v rovnakom príbehu. Zaujímavý je iný postreh, ktorý s trochou odstupu vieme akceptovať, a to, že rozprávanie o generácii slovansko-avarských miešancov, či ako chce autor Venétov, môže byť najstaršou *origo gentis* v slovanskom priestore. Bola by ak nielen príbehom o počiatku jednej zo slovanských skupín, ale aj príbehom o jej „počatí“. Na záver časti o Fredegarovi aj na záver kapitoly, pridáva krátke zamyslenie sa nad lokalizáciou Samovho *regni*, kde sa vyjadruje v prospech lokalizácie na juhozápade Slovenska, časti dolného Rakúska a Moravy. K informáciám Fredegara by sme mohli

doplniť viacero iných detailov, napríklad fakt, že kronika Slovanov spomína ešte na inom mieste, historikmi chronicky (aj v prípade recenzovanej monografie) obchádzanom, v 58. kapitole rovnakej knihy. Kronikár v nej kontempluje nad obrazom ideálneho panovníka, Dagoberta a píše o tom, že o spravodlivosti a správnosti jeho vlády počuli už aj Avari a Slovania a sami by ho chceli mať za vládcu. Je možné, že tu je naznačený motív za aktivitami Sama? Ten vskutku prichádza veľmi vhodne v situácii povstania, v momente keď sa časť avarskej hotovosti sťahuje smerom na Konštantínopol a prekvapivo dokáže úspešne organizovať bojové aktivity Slovanov proti Avarom. Koniec-koncov, aj poslovi Sichariovi Samo odpovie, že nezabudol na to, že je tam, kde je, vďaka Dagobertovi. Vráťme sa však k recenzii toho, čo monografia uvádza. Výpovede písomných prameňov sumarizuje tak, že žiaden zo zdrojov 6. a 7. storočia, s výnimkou Fredegara nehovorí o Slovanoch v strednej Európe, s čím sa dá čiastočne súhlasiť. Napriek vyselektovaniu iba určitých a nie početných elementov aj v prípade jedného písomného prameňa, text kapitoly prichádza s bohatým citačným aparátom, v ktorom je pokrytých množstvo bibliografických pozícií rôznej proveniencie, veku aj kvality.

Od 4. po 8. kapitolu kniha systematicky prechádza prehľadom archeologických lokalít a interpretáciou materiálu v daných regiónoch. Témou a názvom prvej z nich je „*Karpatská kotlina*“ a úvodom je čitateľ prenesený na Slovensko. Na príklade lokality v Suchohrade, aj na tejto konkrétnej časti v texte monografie je možné predstaviť štruktúru akou bude Curta postupovať v nasledujúcich kapitolách a ich podkapitolách. Motivácia, ktorá mala stáť za definíciou nálezov Fusekom a Zábojníkom ako slovanských, by mala byť alebo reminiscenciou nacionalisticky determinovanej historiografie či archeológie alebo akýmsi slepým, či nedôsledným nasledovaním vplyvných, starších autorov. Autor kritizuje aj pomenovanie ručne tvarovanej keramiky z nálezov (pomocou stanovených klasifikačných typov), ako „Slovanov určujúcej“ a vyslovuje opätovne tézu o tom, že keramika kultúry pražského typu, akokoľvek presne identifikovaná (pomocou stanovených klasifikačných typov), môže hovoriť jednak o inej než „etnickej realite“, alebo minimálne aj o inom spoločenstve (v danom prípade Longobardoch). Revíziu danej situácie dopĺňa návratom ku správam Prokopia alebo všeobecne k dátam z písomných prameňov, ktoré v priestore Slovanov nespomínajú. Pri ďalšom dôvodení s pomocou prameňov materiálnej charakteru sa črtá istý paradoxný moment. Curta na jednej strane výpovede, ktoré by predpokladanú migráciu Slovanov mali dokumentovať (aj) pomocou prítomnosti „pražskej kultúry“, nevníma ako relevantné ale na strane druhej oponuje podobnými metódami. Napríklad upozorňuje na iné elementy materiálnej kultúry (napríklad hlinené panvičky, spony, amfory), iné podobnosti s inými kultúrnymi skupinami a s inými priestormi. Tu konkrétne operuje s všeobecne vyššou podobnosťou nálezov zo Slovenska (niekedy tvrdí celého, niekedy iba východného) s kultúrami severozápadného Rumunska (Lazuri-Pișcolt) ako tých kultúr,

ktorých znaky a prejavy sa dajú trasovať do Poľska alebo na Ukrajinu. Čiastočne sa snaží do argumentácie znovu zapojiť aj historické správy, na tomto mieste sú to opisy byzantsko-avarsko-slovanských konfliktov z konca 6. a začiatku 7. storočia, ktoré mali na migráciu naznačeným vektorom dopad. Časťou kapitoly sú aj kratšie a miernejšie analýzy o vybraných náleziskách v Maďarsku, Slovinsku a Sedmohradsku, s minimálnou koncentráciou na Srbsku a Chorvátsku. Treba doplniť, že asi iba s výnimkou Maďarska boli jednotlivé priestory predmetom (znovu čiastočných) analýz dávnejšie a text je vystužený desiatkami odkazov na sekundárnu literatúru, ktorá o čiastkových problémoch pojednáva. Extenzívny zoznam literatúry zjemňuje „imidž“ autora, ktorý by inak mohol byť vnímaný ako prílišne antagonistický, konfrontačne a „antisystémovo“ zameraný. Opozícia autora v jednotlivých názoroch sa nedeje za každú cenu, ale vidíme, že za cenu vytrvalej a obsírnej akumulácie zdrojov a výskumu.

Piata kapitola spojila územia východného Nemecka a Čiech. Nemecká časť kapitoly je zúžená na krátky opis evolúcie názorov na príchod Slovanov. Od 70. rokov 20. storočia sa datovanie v nemeckej vede vplyvom novej metodológie a technológií, posúvalo postupne od 6. do 8. storočia, pochopiteľne v závislosti od konkrétneho regiónu. Autor tieto redefinície dokladuje na prehľade niekoľkých nálezísk. Absencia konfrontácie s písomnými zdrojmi je akiste na škodu, ale je to tak pochopiteľne z dôvodu ich nízkeho počtu. Väčší priestor kapitoly je venovaný Morave a Čechám a teda polemike, napríklad s názormi Nade Profantovej. Podobne ako na iných miestach, text smeruje k plošnému „omladeniu“ archeologických nálezov, ktoré ak vôbec majú vypovedať o migrácii a prítomnosti Slovanov, tak ju v prípade Čiech posúvajú zo storočia 6. do 7. Rovnako ako v prípade Slovenska, trasy príchodu Slovanov z východu, z pravlasti na Ukrajinu, prekalibroval na smer z juhu, zo Slovenska na Moravu a ďalej. Kvôli uvedenému sa do textu na tomto mieste dostali, mierne nesystematicky aj iné lokality zo Slovenska (Ludanice, Radošina, Nitra-Mikov dvor, Chorvátsky Grob, Dúbravka). Potešiteľný je znovu citačný aparát, kde nájdeme aj niektoré menej známe lokality.

V kapitole o území dnešného Poľska sa snaží Florin Curta najprv vyrovnáť s myšlienkou o takzvanej „pustki osadniczej“, čiže v preklade „sídlného prázdna“. Ide o zásadnú konštrukciu, pretože opisuje stav, ktorý mal na území Poľska (analogicky aj na ostatných územiach Európy) vzniknúť po odchode Germánov. Predstavuje diskontinuitu archeologických kultúr doby rímskej, ktorá po určitej chronologickej prestávke dáva vyniknúť novým kultúram, identifikovaným s migráciou Slovanov. Autor monografie sa snaží diskontinuitu niektorých regiónov vyvrátiť úplne (Hački na Podlesí, Stożne pri Zielonej Górze). Iné nálezy, na rozdiel od Parczewského, ktorý ich črty spájal s okolím stredného Dnepra či Kyjeva, Curta prepája skôr s regiónom Bukoviny a juhozápadného Podolia. Mení nielen smerovanie domnelej migrácie Slovanov do Poľska ale aj jej čas, keď zvýrazňuje (okrem

spomenutých vyššie) lokality, ktorých materiál je datovaný do počiatku 7. storočia. Tak ako pred troma dekádami Parczewski konštatoval, že príchod Slovanov do Poľska nebol ešte v 6. storočí zakončený, teraz Curta dopĺňa, že tento proces nebol zakončený ešte ani v 8. storočí. Predznamenávaný trend, venovať pozornosť iba novšiemu výskumu a tak vlastne celú množinu tém aktualizovať, vyberať v prípadoch jednotlivých území iba dielčie problémy či témy, je potvrdený aj tu. Jednak v prípade Poľska, napriek opätovne obsiahlej bibliografii, sa to zdá byť málo (viac než v prípadoch iných území), či už s ohľadom geografickú rozlohu a tiež rozmer historiografie či historického výskumu vôbec. Môžeme zo strany poľskej historickej vedy očakávať horúce reakcie práve v tomto duchu.

Siedmou kapitolou je *Západná (Pravobrežná) Ukrajina a Bielorusko*. Napriek tomu, že ide o územie, na ktorom sa rozprestiera jedna z „úspešnejších“ (s ohľadom na svoju trvanlivosť) pravlastí Slovanov – v „pripiatských močiaroch“, kapitola patrí medzi najkratšie. Dôvodom je, ako tvrdí autor, nízky počet lokalít so slovanským materiálom a ešte nižší počet publikácií nálezov. Dôvodom nie je zaostávanie ukrajinskej archeológie, ale skôr absencia črt spájaných so Slovanmi. Autor sumarizuje kapitolu s tým, aj keď na západnej Ukrajine možné identifikovať lokality kultúry s keramikou pražského typu, tieto ohniská nepotvrdzujú súvis s územím domnejšej pravlasti. Ak sa podarí autorovi rozbiť konštrukciu migrácie z týchto území už v zárodku (v zmysle geografickom), migrácia črt spájaných so Slovanmi na iných územiach podľahne dekonštrukcii o to ľahšie. Dodatkom je tvrdenie, že je nemožné nájsť čo len jeden doklad migrácie zo Pripiati smerom na sever, na územie dnešného Bieloruska. Azda najvhodnejšie by bolo pri jednotlivých regiónoch doplniť aj lingvistické závery, s ohľadom na dejiny miestnych a riečnych názvov. Autor deklaroval v úvode vyrovnanie sa s lingvistikou v rámci všeobecnejšie definovanej témy najstarších dejín, pôvodu, či migrácie Slovanov. Žiadalo by sa ohlasované komentáre zapracovať práve do týchto miest, ktoré sa venujú priestorom dlhodobo v časti staršej aj novej literatúry prezentovaným, ako „pôvodne“ jazykovo slovanským.

Ôsma kapitola má názov *Východná (Ľavobežná) Ukrajina a západné Rusko*. Curta pokračuje v stopovaní prejavov pražského alebo iných materiálnych okruhov spájaných s včasnostredovekými Slovanmi. Zamýšľa sa nad tým, ako je možné, že trvalo skoro 2 storočia, kým sa črty spojené so skupinou Praha-Korčak dostali na ľavý breh Dnepra. Komentuje šírenie kultúr Peňkovka a Koločin, pričom prvá z menovaných má v optike časti ruskej aj ukrajinskej archeológie a historiografie predstavovať Antov. Práve tu sa opäť ukazuje kontrast medzi interpretáciou archeologických lokalít a písomných správ. V prípade Peňkovky a Antov je to očividné. Lokality archeologickej kultúry je možné sledovať až na Kryme, zatiaľ čo sídla Antov v historiografii zriedka kedy siahajú za Dneper. Okrem toho, na prelome 6. a 7. storočia miznú Anti z historických správ a práve do tohto času je väčšina nálezov datovaná. Kapitola je zakončená zamyslením sa nad geografickým šírením

respektíve nešírením kultúr Koločin a Peňkovka, pričom práve pre Peňkovku je znovu navrhnutý opačný smer – z juhozápadu (čiže od dolného Dunaja) smerom na severovýchod.

Posledné tri „plnohodnotné“ kapitoly sa vracajú k teoretickému diskurzu. Prvá z nich, inak v poradí deviata, je pomenovaná jednoducho *Migrácia*. Nezachádza do hlbšieho rozboru myšlienkového tradície konceptu migrácie, ale zhrňuje v podstate to, čo bolo spomenuté osve v jednotlivých kapitolách. Ponúka alternatívne cesty migrácií slovanských kultúr (a teda aj Slovanov?), konkrétne smerom od dolného Dunaja na sever, na Slovensko, ďalej do Čiech, do Poľska a podobne. Rovnako tiež modifikuje charakter týchto migrácií, čo do ich rozmeru. V porovnaní s čiastočne stále aktuálnou predstavou o plošnej, masovej migrácii Slovanov (teraz bez rozdielu z akého smeru kam), ponúka obraz postupných a diaľkovo kratších presunov. Na záver krátkej kapitoly sa negatívne stavia aj k pokusom rekonštruovať migrácie pomocou vstupov molekulárnej biológie. Desiata kapitola (*Jazyk*) by mala podľa očakávaní prejsť ku avizovanému pojednaniu s lingvistikou alebo celkovo jazykom. Text sa dostáva k zhodnoteniu reakcií odbornej verejnosti na ním vyslovenú propozíciu konceptu *lingua franca*, vo vzťahu k slovančine a jej úlohe v rámci avarského kaganátu a pristupuje k prehodnoteniu termínu z *lingua franca* na *koiné*, respektíve k vysvetleniu ich vzťahu. *Koiné* zapadá autorovi lepšie do reťazca myšlienok, ktorých cieľom je re(de)konštrukcia obrazu veľkých presunov populácie alebo existencie „mocenského pozadia“ za identitou Slovanov. Vznik *koiné* totiž reflektuje stav, kde teoreticky neexistuje politický program alebo kultúrna schéma, ktorá by vyžadovala alebo vyústila do používania daného jazyka. Tak by to bolo pri *lingua franca*. Šírenie používania *koiné* alebo jeho vôbec vznik je zapríčinený „samovolnejšie“, každodennou komunikáciou. Ako modelové „laboratórium“, v ktorom mohol *koiné* vzniknúť, ponúka Curta situácie spoločného varenia a konzumácie jedál, čo hodnotíme čisto ako účelové. Totiž tento virtuálny moment (momenty), počas ktorého malo nastať scelenie viacerých slovanských dialektov v rámci 2 – 3 generácií by mal byť dokumentovaný aj existenciou hlinených panvičiek, na ktoré často upozorňuje vo svojich prácach. Lepšie pôsobia pasáže, v ktorých polemizuje nad vývojom sémantického obsahu slovančiny, dialektálne už zjednotenej ako *koiné* do pozície *lingua franca* v rámci kaganátu, pričom vnútorné pnutia a vonkajšie faktory, ktoré na politický vývoj kaganátu vplývali, mali jazyk exportovať aj za jeho hranice. Autor okrem tejto polemiky nevstupuje príliš do otázky šírenia jazyka (či dialektov) chronologicky ešte pred takto nastavenou schémou, pred 6. storočím. Teoretický balík monografie končí najdlhšia z týchto kapitol, *Etnicita*. Závery predchádzajúcej kapitol logicky prenáša do týchto miest, keď tézu o *koiné* využíva na tvrdenie, že jazyk v takej pozícii (s takým pôvodom, či forme) nemohol pôsobiť ako „eticitu budujúci“ činiteľ. Prechádza totiž do už klasickej otázky, čo robilo Slovanov Slovanmi, pričom odpoveď, ktorá je prvá naporúdzi, a teda jazyk, neguje vyššie uvedeným konceptom *koiné*. Dodajme, že sa v úvode dopúšťa miernej kontroverzie, ktorá súdiac podľa

predchádzajúceho obsahu (a konkrétne kapitoly o písomných prameňoch) pôsobí paradoxne, keď tvrdí, že nie je žiaden písomný zdroj, ktorý by spomínal akékoľvek skupiny na území Slovenska, Poľska a tak ďalej, z 6. a začiatku 7. storočia. Autor bude asi v tomto prípade azda až príliš konzekventný kvôli faktu, že text takzvanej *Fredegarovej kroniky* bol dokončený pravdepodobne až v 60. rokoch 7. storočia. Jednak opisuje etnické skupiny, ktoré sám Curta lokalizoval na územie Slovenska, do začiatku 7. storočia. Pritom ďalej celý text kapitoly (ktorá mala byť o etnicite) venuje znovu rôznym aspektom historických udalostí z čias Sama. Zamýšľa sa nad možným dobovým kultúrnym uchopením etno-politickej jednotky vytvorenej Samom a vzbúrenými Venétmi (spony, panvičky a iné nálezy), nie príliš razantne pripomína úlohu rituálov a hostín pri formovaní skupinového povedomia a následne prechádza k hľadaniu podobností v nálezoch od Slovenska až po východnú Ukrajinu, iba aby dokázal, že podobností jednoducho nie je dostatok. Z toho sa dá usúdiť, že Slovania, ktorí sú tak nakoniec jednak definovaní určitými prvkami materiálnej kultúry (spony, ihlice a podobne), boli v 7. storočí iba na dolnom Dunaji, veľmi postupne sa objavovali na Slovensku a Morave a ďalej nie. Od záverečnej kapitoly čitateľ očakával určite viac. Úlohu doplniť ju má záver monografie (*Conclusion*). V závere sa Florin Curta dostáva znovu k Samovi, aby ukázal, že takto boli „Slovania v procese tvorby“ zachytení v 7. storočí takzvaným Fredegarom. Pozornosť potom prenáša na *Povest' vremennykh let* alebo poľské stredoveké kroniky, ktoré proces tvorby mali dokumentovať na daných územiach a v značne neskoršom čase. S tým sa dá čiastočne súhlasiť, pričom doplníme, že naratívy z neskorších rozprávacích prameňov sme očakávali zakomponované v jednotlivých kapitolách skôr. Curta ich spomína na záver, aby zvýraznil inštrumentalizáciu historických identít, prítomnú pri kreovaní myšlienky o pôvode Slovanov všeobecne, znovu doplnenú názorom o nacionalistickej indoktrinácii archeologických a historických odborných kruhov v Československu, Poľsku či Juhoslávii. Za záverom sú pridané dva takzvané *Appendixy*. V prvom sa autor zamýšľa nad prítomnosťou či príchodom Slovanov na územie severozápadného Ruska, kde reaguje na práce Valentina Sedova, ktorý sa snažil lokalizovať archeologicky niektoré zo skupín spomenutých v *Povesti vremennykh let* (napríklad Krivičov). Nasledujúc dikciu predchádzajúcich kapitol vyvracia prítomnosť Slovanov v tomto priestore v 6. alebo 7. storočí, čo rovnako činí aj v *Appendixe* č. 2, v prípade teritória strednej Volgy, vo vzťahu k kultúre Imenikovo a aj písomným zdrojom.

Čitatelia, ktorí práce Florina Curtu poznajú, nebudú monografiou ani zaskočení, ani sklamaní. Pokračuje v dávnejšie predznamenanom kurze, v ktorom sa snaží upozorniť na mnohé historiografické mýty, ktoré skutočne dodnes parazitujú v odbornej literatúre. Pozitívom práce je, že naozaj nezachádza na všetkých miestach do všetkých tém, do všetkých názorov. Pochopiteľne môžeme očakávať, že práve táto skutočnosť bude „jablkom sváru“. Následnosťou kapitol postupne formuluje výpoveď, ktorej hlavným odkazom je nutnosť

novej optiky. Mohli by sme povedať, že je to veľa dekonštrukcie a málo konštrukcie, ale niet sa čo diviť. Téma pôvodu a migrácie Slovanov je dlhodobá a hlboko poznačená mnohými zásahmi rôznej úrovne, ideologicko-politickými motiváciami, vstupmi rôznych vedeckých disciplín s odlišnými metódami, mixom historických vied a technických či prírodných vied, diletantskými želaniami a víziami a podobne. Musíme konštatovať, že rozbitie tradičných štruktúr, predstáv o pravekých Slovanoch, ktorí zaplavili Európu migráciou z východnej pravlasti je na mieste, azda aj za cenu úplnej dekonštrukcie konceptu slovanskej identity vo včasnom stredoveku. Iba provokatívne práce, akou je recenzovaná monografia, dokážu mať dopad na reálnu snahu o terminologickú, kritickú a modernú definíciu Slovanov. Aj keď monografia deklarovala azda väčšie ciele než bola schopná naplniť a väčšia časť textu je o „kontra-pozícii“ voči stabilnej archeologickej interpretácii reality stredovýchodnej Európy, čo môže byť pre ne-archeológov nie príliš pútavým čítaním, celkové hodnotenie publikácie je určite pozitívne. 115 strán bibliografie (publikácií z celého sveta), dobrá čitateľnosť, logické členenie a prepájanie textu, vhodne servírovaný provokatívny obsah potvrdzujú množstvo práce, ktoré stoja za monografiou. Robia z nej tiež povinnú pozíciu pre všetkých, ktorým sú jej témy blízke a knihu, o ktorej budeme ešte určite počuť.

Text úryvku novelistického cyklu *Kyberída* prepisujeme podľa LEM, Stanisław. *Kyberída. Bajky kybernetického věku*. Prel. F. Jungwirth. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 162-164.

o autoroch

Mgr. Dominika Kleinová

pôsobí ako externá doktorandka na Univerzite Pardubice v odbore História. Jej odborným zameraním sú dejiny prostitúcie a dejiny konope v medzivojnovom období na území Československa.

Mgr. Adam Mesiarkin, PhD.

pôsobí na Oddelení histórie medicíny a zdravotníctva Ústavu sociálneho lekárstva a lekárskej etiky Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Na LF UK sa v pedagogickej a výskumnej činnosti venuje dejinám medicíny na Slovensku. Prebiehajúce projekty sa zameriavajú na dejiny medicíny v stredoveku a dejiny Lekárskej fakulty UK v Bratislave. Na Filozofickej fakulte UK v Bratislave prednáša predmet o etnogenéze Slovanov.

Bc. Andrej Ondrejka

študuje odbor história na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Zaujíma sa o dejiny Uhorska v stredoveku. Je členom spolku študentov histórie PRESLAVA.

doc. PhDr. Peter Podolan, PhD.

pôsobí na Katedre slovenských dejín FiF UK v Bratislave. Zaoberá sa obdobím prvej polovice 19. storočia s dôrazom na problematiku formovania moderných národov a historiografiu.

Mgr. Peter Vanek, PhD.

pôsobí ako odborný asistent na Katedre historických vied a stredoeurópskych štúdií na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Venuje sa hospodárskym dejinám Československa v prvej polovici 20. storočia. Dôraz kladie na priemyselné odvetvia – najmä na chemický priemysel. Sekundárne sa venuje aj vojenskej histórii rovnakého obdobia.

Tomáš Vlčko

je študentom tretieho ročníka denného štúdia bakalárskeho stupňa v odbore „história – muzeológia“. Zaoberá sa hlavne Druhou svetovou vojnou vo svete aj na Slovensku, osobitne problematikou holokaustu.

Jozef Weiss

je bývalý väzeň koncentračného tábora v Novákoch, bývalý kibucník kibucu Kfar Masaryk v Izraeli, respondent oral history výskumu.

Opus reticulatum

HISTORIA NOVA 20

Editor: Peter Podolan

Autori: Dominika Kleinová, Adam Mesiarkin, Andrej Ondrejka, Peter Podolan,
Peter Vanek, Tomáš Vlčko, Jozef Weiss

Korektúry: Blažena Pavlovkinová, Mária Rímešová, Lucia Gregoríková Branišová

Jazyková úprava anglických textov: Zuzana Orságová

Vydavateľstvo: STIMUL, Poradenské a vydavateľské centrum FIF UK

Bratislava 2022

Vydanie prvé; 113 s.

ISBN 978-80-8127-368-1

EAN 9788081273681